

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Krista Pärtel

EESTI RAHVUSLIKU IDENTITEEDI JA RAHVUSLIKE VÄÄRTUSTE
KÄSITLEMISE VÕIMALUSI
GÜMNAASIUMI KIRJANDUSKURSUSE
“UUEM KIRJANDUS” NÄITEL

Magistritöö

Juhendaja lektor Andrus Org (MA)

TARTU 2014

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Rahvuslikust identiteedist ja rahvuslikkusest.....	5
1.1. Rahvus.....	5
1.2. Rahvuslus.....	7
1.3. Etniline ja kultuuriline identiteet.....	8
1.4. Rahvuslik omapära ja stereotüübid.....	10
1.5. Eesti rahvuslik identiteet.....	12
2. Väärtused ja väärtuskasvatus.....	15
2.1. Väärtused.....	15
2.2. Väärtuskasvatus.....	17
2.2.1. Väärtuskasvatuse käsitlused.....	18
2.2.1.1. Juurutamine ehk sisendamine.....	18
2.2.1.2. Väärtuste selitamine.....	19
2.2.1.3. Kognitiivne käsitlus.....	22
2.2.1.4. Iseloomukasvatus.....	23
2.2.1.5. Integreeriv eetiline kasvatus.....	24
2.2.2. Väärtuskasvatuse teostamise vajadus ja võimalused Eesti koolis.....	25
3. Rahvusliku identiteedi ja rahvuslike väärtuste käsitlemise võimalused	
kirjandustunnis.....	28
3.1. Rahvuslikkus kui väärtus: erinevaid lähenemisi.....	28
3.2. Rahvuslikkuse käsitlemise vajadusest koolis.....	31
3.3. Väärtuskasvatus ja rahvuslikud väärtused gümnaasiumi riiklikus õppekavas.....	34
3.4. Kirjandus ja eesti rahvuslik identiteet.....	37
3.4.1. Tüvitekstid kui rahvust loovad tekstid.....	39
3.4.2. Ülevaade koolikirjandusse kuuluvatest rahvuslikku identiteeti loovatest ja käsitlevatest tekstidest.....	42
3.4.2.1. Vanem kirjandus.....	43
3.4.2.2. 20. sajandi I poole kirjandus.....	45
3.4.2.3. Uuem kirjandus.....	47
3.5. Õppevara rahvusliku identiteedi ja rahvuslike väärtuste käsitlemiseks kursuse “Uuem kirjandus” raames.....	52
3.5.1. Õpetajakonspekt.....	54
3.5.1.1. Sissejuhatus teemasse.....	54
3.5.1.2. Eestist ja eestlastest uuemas eesti kirjanduses	55
3.5.1.3. Rahvuslus, omariiklus ja rahvuse tulevik uuemas eesti kirjanduses	69
3.5.1.4. Teema kokkuvõte.....	73
Kokkuvõte.....	75
Kirjandus.....	78
SUMMARY. Ethnical Identity and National Values in Newer Estonian Literature. Teaching Materials for Secondary School Literature Lessons.....	87
Lisa 1: Töölehed.....	89
Lisa 2: Tekstid.....	111

Sissejuhatus

Rahvuslikkus kui väärtus on tänapäeva Eestis justkui iseenesestmõistetav, samas aga ei ole ka: sellest räägitakse sageli kui millestki, mida peaks hoidma ja säilitama, inimesed tulevad aeg-ajalt kokku ja väljendavad, enamasti lauldes, oma rahvustunnet ning siis, kui tuntakse ohtu oma rahvusele või omariiklusele, ühendatakse jõud, et seda kaitsta. Ometigi tõstatatakse ühel või teisel põhjusel ikka ja jälle küsimusi Eesti ja eestlaste jätkusuutlikkusest, hääbuvast isamaatundest ja muust sellega seonduvast.

Gümnaasiumi riiklik õppekavagi sätestab teemaga tegelemist, muu seas on austus emakeele ja kultuuri vastu ning patriotism leidnud äramärkimist alusväärtuste seas (vt GRÕK 2010: § 2). Seega on eesti identiteedi ja rahvuslike väärtuste käsitlemine koolis igati põhjendatud ja vajalik. Kuna aga rahvuslust ei saa vaadelda absoluutse väärtusena, mis ilmtingimata peab kuuluma indiviidi väärtusvaramusse, ei peaks siinkohal kooliski sisendama õpilastesse patriotismi, vaid pigem teemat käsitledes selle üle arutlema, et iga õpilane saaks otsustada, kas ta väärtustab seda või mitte. Antud töö teoreetilises osas antav põgus ülevaade nii rahvuslikkuse ja rahvusliku identiteedi kui väärtuskasvatuse peamistest teooriatest loob fooni ja annab põhjenduse praktilise osa loomisel kasutatud lähenemisele.

Kirjandus on õppeaine, mille üheks eesmärgiks on teoste interpreteerimine ja seoste märkamine ühiskonnas toimuvate protsessidega. Kursus, kuhu paigutub töö käigus loodud kontsentrilise lähenemisega õppevara, on 12. klassis läbitav „Uuem kirjandus“. Kuna uuem eesti kirjandus ei ole veel kuigivõrd kanoniseeritud, antakse ka ainekavas teksti- ja teemavalikul suhteliselt vabad käed. See jätab ühiskonnas parajasti esile kerkivatest erinevatest poliitilistest, majanduslikest, eetilistest ja muudest aktuaalsetest teemadest lähtuvalt õpetajale võimaluse käsitleda hetkel olulist teemat ja tuua paralleele kirjanduse ja ühiskonnas toimuva vahele. Ka käesolev materjal puudutab teemasid, mis ikka ja jälle esile tulevad. Lisaks sellele annab uuem kirjandus õpilasele hea võimaluse

suhestuda loetavaga, kuna lisaks üldinimlikele teemadele mõistetakse paremini ka konteksti ning sellest tulenevalt suudetakse analüüsida tegelikkuse peegeldumist kirjanduses ja tekstis avalduvaid teemasid.

Uuema kirjanduse kursus asetab esiplaanile lugemise ja sellega seotud tegevused, samas kui kirjanduslugu jääb tagaplaanile (GRÕK lisa 1: 25). Selline rõhuastetus soosib kontsentrilist ehk teemakeskset lähenemist ning võimaldab kursuse ühe teemana käsitleda rahvusliku identiteedi ja rahvuslikkusega seotud küsimusi, pöörates samas tähelepanu ka teose vormile ja teksti käsitlemisel esile kerkivatele (kirjandus)mõistetele.

Käesoleva töö eesmärgiks on luua kontsentriiline õppematerjal, mille abil käsitleda peamiselt ilukirjanduse, aga pisut ka esseistika kaudu rahvusliku identiteedi ja rahvuslikkuse küsimust, kusjuures õpilasel on võimalus kujundada teemaga seoses oma väärtushinnanguid, mida ta ka põhjendab.

Töö koosneb kolmest osast. Esimeses peatükis antakse ülevaade rahvuslikkusest, rahvuslikust identiteedist ja nendega tihedalt seotud mõistetest. Teises tutvustatakse väärtuskasvatuse käsitlusi ning kolmandas vaadeldakse rahvuslikkuse ja rahvusliku identiteedi käsitlemise võimalusi eesti koolis, pakkudes praktilise väljundina eelpool mainitud õppevara, mille õpetajakonspekt sisaldab ülesannete ja tegevuste kirjeldusi ning vaadeldavate ilukirjanduslike tekstide analüüsi. Töö lisa sisaldab õppematerjali juurde kuuluvaid töölehti ning õppematerjalis kasutatavaid ilukirjanduslikke tekste (*resp.* tekstikatkendeid), mis ei asu töölehtedel.

1. Rahvuslikust identiteedist ja rahvuslikkusest

Rahvuslikkuseks peetakse kõike seda, mis on ühele rahvusele omane. Ühelt poolt kuuluvad sinna alla rahvalaulud, kangamustrid ja tänapäeva inimeste loodu, teisalt aga põhiveendumused iseendast, oma maast, käitumisest jne. (Kitsing 1998: 7) Käesolevas alapeatükis käsitletakse rahvuslikkusega seotud mõisteid ja teemasid: rahvus, rahvuslus, etniline ja kultuuriline identiteet ning rahvuslik omapära ja stereotüübid. Nende kaudu on avatud ka rahvuslikkuse mõistet. Sellele järgneb ülevaade eesti rahvuslikust omapärast ja etnilisest identiteedist.

1.1. Rahvus

Enamasti õigustavad etnilised grupid oma ühtsust ühise päritoluga. Mõned grupid kasutavad oma ideoloogias mõisteid „rass“ ja „veri“, teised aga rõhutavad pigem kultuurilise kompetentsuse kriteeriumi. (Eriksen 2010: 42) Lisaks müütidele ühisest päritolust on rahvusgruppidel pea alati endogaamiat edendavad ideoloogiad, mille praktiline tähtsus võib suuresti varieeruda (*ibid.*, 17).

Max Weber (1978: 389) defineerib etnilist ehk rahvusgruppi (ingl k *ethnic group*) kui inimgruppi, mis peab oluliseks sarnastel füüsilistel omadustel ja tavadel põhinevat subjektiivset uskumust ühisesse päritolusse, kusjuures tegeliku veresuguluse olemasolu ei ole oluline. Seda definitsiooni avades leiab Maykel Verkuyten (2006: 75), et kuna kesksel kohal olev uskumus ühisesse põlvnemisse ja ajalosesse on muutuv, on ka etnilisus dünaamiline, muutuv ja sotsiaalselt konstrueeritud. Ühise päritolu väite õigustamisel ja määratlemisel mängivad rolli erinevad tegurid, nagu füüsiline sarnasus, kultuurilised tunnused, keel, usk, ajaloolised sündmused ja müüdid. Ka Richard Jenkinsi käsitle kohaselt on ühine keel ja ühised rituaalid rahvuse mõistesse sisse kodeeritud. Ühesugune arusaam teiste käitumisest on iga grupi peamine eeldus, nagu ka taju sellest,

mis on õige ja kohane, kujundamaks au ja väarikust. (Jenkins 2008: 11)

Identiteet, ajalugu ja traditsiooniline kultuuripärand aga ei taga vundamenti, mille põhjal etnilist fenomeni analüüsida ja sellest aru saada, arvab Fredrik Barth (1998: 5). Tema põhiväide on, et grupi määratleb etniline piir (ingl k *ethnic boundary*), mitte kultuuriline aines (ingl k *cultural stuff*), mida see ümbritseb. Mõistagi peetakse siinkohal silmas sotsiaalseid piire, mis võivad, aga ei pruugi kattuda territoriaalsetega. (*ibid.*, 15) Selle ehedaks näiteks on, et Eesti alal hakati mõistet „rahvus“ kasutama alles 19. sajandil, mil see hakkas asendama määratlust „sotsiaalne seisund“ (Hasselblatt 2008: 14). Seda, et etnilisi piire ei määra üksnes kultuurierinevused, põhjendab Barth väitega, et kultuurierinevuste kirjeldamisel kasutatakse vaid neid erinevusi, mida oluliseks peetakse, samas kui mõnd erinevust eiratakse või koguni eitatakse (Barth 1998: 14). Ka Verkuyteni kohaselt ei ole kultuur etnilisuse määratlemiseks piisav alus. Kui etnilise liigituse aluseks võetaks ainult üksi kultuur, peaks iga grupi, kes end kultuuriliselt eristab, rahvusgrupiks kuulutama. (Verkuyten 2006: 76)

Everett Hughes'i kohaselt ei tee rahvusgrupist rahvusgruppi mõõdetavad või jälgitavad erinevused teistest gruppidest, vaid see, et nii sees- kui väljaspool gruppi asuvad inimesed määratlevad seda eraldiseisva grupina (Hughes 1994: 91–6, viidatud Jenkins 2008: 11 kaudu). Sotsiaalkonstruktivistliku mudeli kohaselt ongi rahvusgrupid need, mida inimesed rahvusgruppideks peavad. Kultuurierinevused märgivad grupilisust (*group-ness*), aga nad ei põhjusta seda. Etniline enesemääratlemine tekib gruppidevahelise suhtluse sees ja käigus. (Jenkins 2008: 11) Jenkinsi järgi on etnilisust parim vaadelda kui etnilise samastumise kestvat protsessi (*ibid.*, 15). See vaatenurk sisaldab rahvusmääratluse komponentidena nii enesemääratlust kui selle jätkuvust, pidevat ümber- ja taasmõtestamist.

Etnilisuse rollile põgusat pilku heites võib öelda, et see on end teistest teadaolevatest gruppidest, kellega suhtluses ollakse, põhiolemuselt erinevaks pidavate inimeste vahelise sotsiaalse suhte üks külgi (Eriksen 2010: 16–17). Kuna etnilised grupid on toimijate enda loodud omistamise ja identifitseerumise kategooriad, on neil inimestevahelist suhtlust korraldav iseloom (Barth 1998: 10).

Väites, et etniline kategoriseerimine ehk teiste määratlemine on aluseks etnilisele enesemääratlusele, autoriteet ja võim on omakorda aluseks etnilisele kategoriseerimisele

(Jenkins 2008: 3), toob Richard Jenkins rahvuse käsitlusse veel ühe kategooria, milleks on võim.

Benedict Anderson (2006: 6) pakub oma mõjukas teoses "Imagined Communities" (kujutletud kogukonnad) rahvuse definitsioonina määratluse, mille kohaselt on rahvus loomupäraselt piiritletuks ja iseseisvaks kujutletud poliitiline kogukond: ka väiksemate rahvuste kõik liikmed ei puutu üksteisega kokku, ometigi on neil olemas kujutus ühtekuuluvusest.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et rahvuse defineerimisel valitseb üldiselt seisukoht, et see on muutuv, kultuurist tingimatu, sees- ja väljaspool asuvate inimeste määratleda ja teatud määral võimust sõltuv.

1.2. Rahvuslus

„Eesti keele seletav sõnaraamat“ defineerib rahvuslust järgnevalt: „samast rahvusest inimeste kokkukuuluvustunde ilming, suunatud oma rahvuse säilitamisele ja põlistamisele, natsionalism“ (EKSS 2009: 701). See on etnilisuse üks olulisemaid ideoloogiaid, mida defineeritakse ka kui territooriumi ja enesemääratluse osas esitatavate poliitiliste nõuete väljendamist ja läbiviimist (Jenkins 2008: 128). Oluline on siinjuures määratlus „ideoloogia“ ning sellega seonduvad „poliitilised nõuded“, mille abil ideoloogiat ellu viiakse. Rahvuslusel on kaks vormi:

- kultuurilis-keeleline rahvuslus, mis keskendub keelele, kultuurile ja traditsioonidele, vastandab erinevate kultuuride esindajaid ning on eestlaste jaoks seni oluline olnud;
- kodanikurahvuslus, mis põhineb riigi alustalaks olevatel poliitilistel väärtustel, nagu vabadus, demokraatia, õigus jt, ning on avatud rahvusest ja kultuuritaustast sõltumatult kõigile, kes vastavaid poliitilisi väärtusi aktsepteerivad (EÜV 2009: 2–3).

Richard Jenkinsi (2008: 151) järgi on natsionalism etnilise identifitseerumise ideoloogia, mis:

- on ajalooliselt ja olukorrast tingitud;
- iseloomustab kompleksühiskondade ehk riikide, kuid mitte tingimata

rahvusriikide poliitikat;

- kasutab kultuuri ja rahvuskuuluvust kriteeriumidena liikmelisuse ja ühiskonnakorralduses osalemise määratlemisel;
- taotleb kollektiivset ajaloolist ettemääratust ühiskonnakorraldusele ja selle etniliselt määratletud liikmetele.

Thomas Hylland Eriksen (2010: 10) näeb rahvuslust kui eristajat, tuues esile, et see rõhutab oma järgijate kultuurilist sarnasust ja tõmbab vastastikku piire enda ja teiste vahele, kes seeläbi väljasolijateks saavad. Samas on eristajaks ja piiritõmbajaks igasugune identiteet, kuid kahtlemata peaks rahvusluse, nagu iga teisegi ideoloogia elluviimisel vältima väljaspool olijate halvustamist ja diskrimineerimist.

Tõnis Lukas näeb rahvuslust kui religioosset kategooriat: selle haavamatus või haavamine on kõige mõõtt. Eriti oluline on rahvuslus alles enesemääramise ja omariikluse suunas pürgivatele või üsna hiljuti omariikluse saavutanud rahvastele. (Lukas 2012b: 213–214) Nii on ka Eestis rahvuslus vajalik. Siiski möönab ta, et meie sotsiaalses keskkonnas on rahvuslus ühest küljest positiivse, teisalt aga negatiivse alatooniga nähtus. Puhast rahvuslust mustaksid enim rahvusliku šovinismi ilmingud, mille lahutamatuks osaks on ebavõrdne suhtumine teistesse rahvustesse. Kuna terminit „rahvuslus“ liiga lihtsustatu ja väljapoole tõrjuvana tõlgendatakse, peab Lukas paremaks kasutada sõna „isamaalisus“, mis pealegi on sisutähenduslikum kui abstraktne „rahvuslus“, kuna seob inimese nii maa kui eelmiste põlvkondadega. (Lukas 2012b: 212) Mõiste „isamaalisus“ näib rõhutavat pigem armastust ja austust maa ja sellega seonduva, mitte rahvuse ja sellega seonduva vastu ning on seetõttu väljastpoolt tulijate suhtes vastuvõtlikum: veri tundub mängivat väiksemat rolli kui enesemääratlus.

1.3. Etniline ja kultuuriline identiteet

Rahvuslikkusest ja rahvusest rääkides ei saa mööda vaadata etnilisest ja sellega tihedalt seotud kultuurilisest identiteedist, mis kuuluvad inimese sotsiaalsete identiteetide hulka. Need hõlmavad nii keelelisi, usulisi, rassilisi kui ka lihtsalt kultuurilisi erinevusi ehk väärtuste, kommete ja suhtlemisviiside omapära (Valk 2010: 24). Me kategoriseerime teisi ja identifitseerime end rassi, rahvuse, klassi,

iseloomutüübi jms alusel, et luua korda ja soodustada sellist käitumist, mis on vastavate kategooriate normidele sobilik. Enda ja teiste asukoha määramine sotsiaalses kontekstis aitab ühiskonnast aru saada. Ei valitse üksmeelt selle osas, miks ja kuidas identiteete konstrueeritakse, kuid teadlased on ühel nõul nende konstrueerituse osas. (Mole 2012: 1–2) Identiteedi tootmine ja reprodutseerimine toimub vastastikuse koostoime käigus, vastastikune koostoime omakorda on alati seotud kontekstiga (Jenkins 2008: 65).

Jenkins (*ibid.*, 13) rõhutab, et etnilise identiteedi tekitatavad, kinnitavad või kujundavad vastastikuse koostoime ja läbirääkimiste käigus ümber otsustavad indiviidid. Tema käsitluse kohaselt on etnilisus seega eelkõige poliitiline manööverdamine, individuaalne otsustamine ja eesmärgile suunatus.

Etniline identiteet on suures osas seotud kultuuriga. Rahvusliku identiteedi teket ja mineviku esindatuse tähtsust selles aitab meil mõista kultuurimälu, mis seab mõned aspektid prioriteetseteks ja jätab mõned hoopis kõrvale (Tamm 2008: 500–501). Nii ei ühti kultuurimälu kultuuriajalooga, vaid moodustab küllalt subjektiivse ja valikulise osa sellest. Üks mõjukamaid kultuurimälu vormijaid on Marek Tamme sõnul narratiiv, mis lubab näha rahvast jätkuvana ja eraldiseisvaid sündmusi tähendusrikkaks ajalooks seotutena. Rahvuslik identiteet põhineb suures osas lugudel, mida me läbi elame, täpsemalt narratiivsetel mallidel. Rahvus ei ole seega ainuüksi mälu kogukond, vaid ka narratiivikogukond. (*ibid.*, 502) Richard Mole'i sõnul ei ühenda miski rahvast rohkem kui mälestus ühisest võidust või kollektiivsest kannatusest (Mole 2012: 19). Kui mõelda põgusalt Eesti ajaloo ja kultuurimälu peale, moodustavadki meie ajaloonarratiivi peamiselt ühised kannatused ja võidud.

Etnilise identiteedi puhul saab analüütiliselt eristada kaht faktorit: sisemine määratlus ehk see, kuidas grupi liikmed end ise defineerivad, ja väline määratlus ehk see, kuidas väljaspool gruppi olevad indiviidid gruppi ja selle liikmeid defineerivad. Viimane võib kokku langeda grupi sisemise määratlusega, kuid ei pruugi. See, kui gruppi väljastpoolt teistsugusena nähakse, mõjutab ka grupi sotsiaalset kogemust. (Jenkins 2008: 55)

Verkuyten (2006: 198–199) eristab järgmisi etnilise identiteedi komponente:

- olemine: indiviidi kodumaa, vanemad, välised tunnused;
- tundmine: kuuluvustunde tugevus, positiivne või negatiivne suhtumine kuuluvusse;

- teadmine: teadlikkus ja huvi oma rahvusgrupi kultuuri ja ajaloo vastu;
- tegutsemine: osalemine grupi tegevustes, grupile omase muusika, söögi, riietuse jms omaksvõtt.

Kui nimetatud komponentidest esimene, tundmine, on suures osas muutumatu ning etteantud, siis teadmine ja tegutsemine, millel on praktilised väljundid ehk mis rahvuskultuuri edasi kannavad, sõltuvad teisest komponendist ehk tundmisest. Samas on võimalik ka vastupidine efekt ehk tundmise muutumine teadlikkuse kasvades ja tegutsemise käigus. Seega on kolme viimatinimetatud komponendi koostoime tsirkulaarse iseloomuga ning koolil on seega võimalused sellesse ringi sekkuda, pakkumaks õpilasele abi etnilise identiteedi konstrueerimisel ja mõtestamisel.

Enne kui mingi enesemääratlus, sealhulgas rahvuslik, sotsiaalses plaanis eksisteerida saab, peab see indiviidi jaoks tähendust omama (Jenkins 2008: 170). Et etniline kuuluvus omakorda indiviidi jaoks isiklikku tähtsust omaks, peab see pakkuma midagi, mida isik väärtustab (Eriksen 2010: 39). Etnilisus on osa inimeste jaoks üksnes taustafaktor, millega eriti ei tegeleta, teiste jaoks aga on see põhiline ja dünaamiline eneseteadlikkuse igapäevane aspekt, mille juured ulatuvad varasesse sotsialiseerumisse ning mis on pidevalt aktualiseeruv (Jenkins 2008: 80). Küsimuse, kas etniline identiteet on elementaarsem kui teised, osas ei valitse üksmeelt (Eriksen 2010: 211). Etnilisel identiteedil on küll oluline roll inimese minapildis, kuid erinevad uuringud on tõestanud, et etnilise identiteedi seos enesehinnanguga on suuresti mõjutatud etnilise kuuluvustunde tähtsusest inimesele ja et etniline enesemääratlus ei ole kõige olulisem tegur enesehinnangu kujunemisel (Valk 1998: 402–403).

1.4. Rahvuslik omapära ja stereotüübid

Identifitseerimise käigus tüpiseerime paratamatult nii ennast kui teisi. Väljaspool oma gruppi asuvaid indiviide või gruppe nähakse või tahetakse näha teistsugustena, ka oma grupile omistatakse teatud jooni. Rahvustest rääkides tuleb kõne alla rahvusliku eripära küsimus ehk kas müüdid rahvuslikust omapärast vastavad tõele ning kas rahvuslikud stereotüübid peavad paika.

20. sajandi keskpaigaks oldi enamjaolt veendunud, et rahva iseloom tuleneb

inimestest. Kuna iseloomuomadusi pärilikuks ei peetud, usuti keskkonna ehk kasvatus, normide, käskude ja keeldude määravasse ja inimest vormivasse mõjusse. Näiteks kujunevad neurootilises kultuuris inimesedki neurootiliseks, samas kui protestantlik eetika soosib töökate ja edasipüüdlike isiksuste teket. (Allik 2009: 133) Seega mõjutab indiviidi iseloomu ühest küljest see, kus ta üles kasvab, teisalt aga moodustavad ühes kultuuriruumis kasvanud inimesed terviku, kujundades oma grupi iseloomu.

Rahvuslike tunnuseid ehk iseloomujooni (ingl k *national characteristics*) nimetavad sotsiaalteadlased rahvuslikeks stereotüüpideks, sest nende üle otsustavad tavalised inimesed, samas kui mõiste „rahvuslik iseloom“ (ingl k *national character*) viitab sellele, millised rahvuslikud iseloomujooned tegelikult on (Peabody 2010: I). Mõistet „stereotüüp“ kasutatakse tavaliseks kellegi teise tehtud üldistuste märkimiseks (Brigham 1971: 31) ning sel on tihti negatiivne konnotatsioon.

Sotsiaalteadlaste silmis on rahvuslikud stereotüübid üldjuhul irratsionaalsed, faktides väärad ja kurjade tagajärgedega (Peabody 2010: 5) ning võivad osutada end täitvateks ennustusteks (Eriksen 2010: 30). Stereotüübid peaksid peegeldama sotsiaalset reaalsust, kuid nad ei vii tingimata sellele, kuidas inimesed tegelikult toimivad, seega on vajalik reflekteerida stereotüüpide põhjuste ja tarvituse üle (*ibid.*, 29).

Eriksen (2010: 29–30) analüüsib kahe kogukonna vaatluselt saadud uurimisandmeid ja leiab, et neid saab üldistada ka teistele ühiskondadele. Tulemuste põhjal toob ta välja stereotüüpide positiivsed küljed:

- Stereotüübid aitavad indiviidil keerulises sotsiaalses universumis korda luua. Lihtsate kriteeriumite abil on võimalik inimesi liigitada, jättes indiviidile mulje, et ta saab ühiskonnast aru.
- Stereotüübid õigustavad privileege ja erinevat ligipääsu ühiskonna ressurssidele, samas kui negatiivsed stereotüübid valitseva grupi suhtes leevendavad jõuetuse ja resignatsiooni tunnet.
- Stereotüübid on oma grupi piiride määratlemisel otsustava tähtsusega.

Tänapäeval nähaksegi stereotüüpe kui kategooriat, mis aitab inimestel uute muljete ja kujutuste tulvas orienteeruda (Moyle 2004 :15).

Rääkides rahvuslikust iseloomust, on oluline silmas pidada, et rahvuslikud

erinevused on osalised erinevused ja grupisisesed erinevused on vähemalt sama suured kui gruppidevahelised ning rahvuslikud iseloomujooned kui ajaloolise arengu tulemus ei ole muutumatud (Peabody 2010: 71).

Küsites, kas rahvusel on iseloom ja kas stereotüübid paika peavad, toob Jüri Allik (2009: 135) välja USA teadlaste uuringu tulemused. Küsitletutel paluti iseloomustada nii ennast kui tüüpilist oma maa inimest. Selgus, et üheski riigis ei ühtinud tüüpilise x-maalase ja inimeste tegelikud keskmised isiksuseomadused. Seega ei saa rahvuslikku iseloomu pidada isegi karikatuuriks. Tõepõhja puudumine ei muuda aga rahvuslikke stereotüüpe tähtsusetuteks.

Rahvuslikud stereotüübid võivad olla positiivsed või negatiivsed, õiglased või ebaõiglased, mõistuspärased või ebaratsionaalsed, liialdatud või elutruud (Moyle 2004:16). Vaatamata sellele, et stereotüüpidel puudub tihti tõepõhi, on neil oma funktsioon ning neid ei saa täielikult eirata. Pean seetõttu oluliseks, et koolis arutletaks stereotüüpide, sh rahvuslike stereotüüpide olemuse, põhjuste, tagajärgede ja funktsiooni üle, jätmata muljet, et need on üdini negatiivsed. Stereotüüpe ei saa vältida, kuid neid saab teadvustada ning nendesse vajadusel teadlikult sekkuda.

1.5. Eesti rahvuslik identiteet

Ants Viires leiab, et „Eesti rahvusliku omapära juured peituvad vanas talurahvakultuuris“ (Viires 1998: 656). Kuigi tänapäeval vaevalt et eestlast kui talupoega nähakse, püsib see kuvand meie kultuurimälus.

Toomas Hendrik Ilves (2012: 111–112) peab eesti identiteeti sügavalt keeleliseks: eestlane on see, kes räägib eesti keelt, geneetilist eestlast aga ei ole võimalik kindlaks määrata. „Keel on meie usk ja meie ideoloogia ja see on ka see, mis defineerib eestlast“ (*ibid.*, 111). Eestlaste etnilise identiteedi siduvaks jooneks ja rajamise aluseks peavad keelt ka Aune Valk (2010: 42) ja Tiina Kirss (2008: 253). Rahvuse põhikriteeriumina võeti tarvitusele keel, sest ajal, mil maarahvast said eestlased, ühtis sotsiaalne piir pea täielikult keelelise piiriga. Lisaks kehtivad rahvuse määratlemise võimalike kriteeriumitena etniline kuuluvus, ühtekuuluvustunne, usk, kombestik ja vaba tahe, mida aga Cornelius Hasselblatt (2008: 15) peab eesti rahvuse puhul üsna

teisejärgulisteks.

Rein Veidemann (2006a: 61–62) vaatleb eesti kultuuri kui tuumteksti, mille iga aineline ja vaimne haru on selle osatekstiks, peegeldades samas ka kultuurile üldomast. „Tuumteksti võib määratleda rahva või rahvusliku mentaliteedina, müüdina või minapildina. Tegemist on omamoodi vaimse kontrapunktiga, millele rajatakse kultuuri polüfoonia, ta kokkukõla ja kõnevõime.“ (*ibid.*, 62) Eesti kultuuri tuumtekstis rõhutatakse keelele lisaks päritolu (*ibid.*) Veidemann peab eesti identiteeti etnilis-kultuuriliseks, vastupidiselt mitmete teiste, eelkõige suuremate rahvaste sugukondlikkusel, religioonil või riiklusel põhinevatele identiteetidele, kuid möönab siiski, et alates möödunud sajandi lõpust on märgata Eesti riigiidentiteedi ülekaalu. „Eesti keel, traditsioonid, sakraalne suhe maaga on minetamas oma koondavat tähendust Eesti identiteediloomes.“ (Veidemann 2012: 70)

Ülemöödunud alapeatükis käsitletud rahvusliku narratiivi juurde põgusalt tagasi pöördudes võib öelda, et eesti rahvuslik ajaloonarratiiv on lahutamatu iseseisvuse käsitlest ning seda on algusest peale analüüsitud vabaduse kaotamise ja saavutamise vaatenurgast (Tamm 2008: 505). Tähtsal kohal on seega omariiklus ja sellega kaasnev priius. Enamik eestlasi tähtsustab seejuures omariikluse ja rahvuskultuuri vahel valitsevad seost (Vetik 2012a: 7). Eestlaste riigi- ja rahvuslik identiteet langevad suures osas kokku ning on moodustanud üheainsa monokultuurilise identiteedi (Valk jt 2011: 53). Lukase kohaselt aga ei ole eestlased veel üdini riigirahvaks saanud. See saab juhtuda alles siis, „kui tunneme, et riik on alati olnud, ja keegi ei küsi enam, „kas me sellist Eestit tahtsimegi”“. (Lukas 2012b: 213)

Toomas Kukk (2008: 268) näeb eestluse käsitleti vaadeldes silmatorkavat eelaimust eesti rahva tuleviku suhtes: oleme muserdatud, meie hulk väheneb, eesti keelt ähvardavad tagaplaanile tõrjuda ühelt poolt vene ja teiselt inglise keel, Eesti on väike ja loodusvaradelt vaene. Hapra kultuuri ja lühikese kultuuriajaloo eestlastel võib rahvusliku alaväärsuse tunne hõlpsasti tekkida (Talts 2008: 9).

Veidemann (2006c) on vaadelnud eesti kultuuri marginaalsuse seisukohast, leides, et vaatamata mõiste valdavalt pejoratiivsele iseloomule on marginaalsus eesti kultuuri puhul teatud mõttes tugevuseks osutunud: on marginaalsuse jõud, „milles paratamatus seostatakse tervikuks lootuse ja kohustusega“ (*ibid.*, 92). Seda, et Jaan Krossi

marginaalsete tegelastega romaanid ja Tõnu Õnnepalu „Piiririik“ kui marginaalsuse teema kulminatsioon elava retseptsiooni on leidnud, peab ta eesti ühiskonnale mõju avaldava marginaalsuse-paradigmaolemuslikkusele viitavaks (*ibid.*, 90).

Oma väiksusest üle olemiseks oleme loonud soome-ugri müüdi, mis laseb meil tunda end suuremana kui eesti kogukond, annab juured (Prozes 2007: 3) ning on hoidnud eestlust enam kui euroopa-müüt (Talts 2008: 9). Paljud eestlased paigutavad end maailmakaardil ikka pigem Soome kui teiste naabrite lähedusse ning rõhutavad sugulust soomlaste, aga ka ungarlastega. Tundub, et oleme oma mitte-indoeuroopa päritolu suutnud pöörata positiivseks omapäraks, mille kaudu end määratleda ja maailmale tutvustada.

2. Väärtused ja väärtuskasvatus

2.1. Väärtused

Väärtused (ingl k *values*) on „võimalikud soovide objektid, erisuguse tähtsusega ihaldatavad eesmärgid,“ (Schihalejev 2011: 13) „kestvad tõekspidamised, et teatud käitumisviis või eksistentsi lõppseisund on isiklikult või sotsiaalselt eelistatum kui vastandlik käitumisviis või lõppseisund“ (Rokeach 1973: 5). Väärtus esindab indiviidi, grupi või ühiskonna eesmärkidele omast ettekujutust soovitud (lõpp)seisundist (Standop 2005: 13). Sõna “väärtus” kitsama tähenduse sünonüümideks on hea ja väärtuslik, vastanditeks on halb või antiväärtus. Laiema tähenduse vastandiks on fakt (Sutrop 2009: 55). Vastandudes faktile, on väärtused subjektiivsed, mitmeti tõlgendatavad ja ajas muutuvad. Väärtused juhivad meie tegevusi, aitavad säilitada ja parandada inimese enesekontseptsiooni ning eristada halba heast, õiglast ebaõiglasest jne (Pilli, Maandi 1998: 18; Mokrosch 2009: 32). Väärtused annavad indiviidile või grupile identiteedi: oleme need, mida väärtuslikuks peame (Lehtsaar 2011: 8). Oluline on silmas pidada, et meie ühiskonnas valitseva väärtuste pluralismi korral ei ole ükski väärtus absoluutne – iga väärtuse saab mõnes muus olukorras mõni teine väärtus üles kaaluda (Sutrop 2009: 57).

Väärtusi saab liigitada mitmeti. Eesmärki silmas pidades jagunevad väärtused kaheks:

- iseväärtused ehk seesmised väärtused, mille poole püüeldakse nende eneste pärast;
- vahendväärtused ehk instrumentaalsed väärtused, mida kasutatakse soovitud lõppseisundi saavutamiseks. (Schihalejev 2011: 15)

Lisaks sellele on eri valdkondadesse kuuluvaid väärtusi. Suures plaanis on need võimalik jagada nelja tüüpi:

- bioloogilis-füüsikalised väärtused (elu, tervis, keskkond jm);
- sotsiaalsed-poliitilised väärtused (vabadus, õiglus, kultuuriline mitmekesisus, patriotism, keel, demokraatia jm);
- moraalsed väärtused (ausus, hoolivus, töökus, väarikus jm);
- esteetilised väärtused (ilu, kunst jm). (Sutrop 2009: 56)

Väärtuskogemus (ingl *k value experience*) ehk väärtuste subjektiivne läbielamine hõlmab väärtuste kogeja psüühikas toimuvat: millegi olulisega kokku puutudes tekivad tunded, mõtted, motiivid ja tahe. Psühholoogilise sügavuse seisukohalt on nii sügavamaid kui pinnapealsemaid väärtuskogemusi ja üksnes sügavamad väärtused kujundavad väärtuste süsteemi ning loovad indiviidi või grupi identiteedi. (Lehtsaar 2011: 7)

Väärtuste süsteemis (ingl *k value system*) on eelistatud käitumisviisid või lõppseisundid suhtelise tähtsusega, toimub lakkamatu tõekspidamiste ümberkorraldamine (Rokeach 1973: 5). Väärtuste süsteem on kui üldine kavand, mida saab kasutada konfliktide lahendamisel ja otsuste tegemisel, seda mõjutavad inimese individuaalne areng, kultuuri ja institutsiooni väärtuste väärtustamise aste, samastumine soorolli ja poliitilise vaatega ning religioosne kasvatus (Pilli, Maandi 1998: 18).

Mõistega *väärtused* tihti samastatav mõiste on **väärtushinnangud** – hinnangud, mille isik või grupp annab väärtustele, määraes seeläbi teatud olukorras ja teatud tingimustel mingi väärtuse positiivseks, negatiivseks või neutraalseks. Väärtushinnangutest lähtuvalt peab inimene mingit tegevust või nähtust heaks või halvaks, lubatuks või keelatuks, oluliseks või ebaoluliseks. Seega on väärtushinnangud orientiiriks valikute tegemisel, olles aga pigem nõuandjad kui sundijad. (Schihalejev 2011: 13) Võiks öelda, et väärtused eksisteerivad meist sõltumatult, saades oma funktsiooni ja omandades indiviidi jaoks tähenduse neile antud hinnangute kaudu.

Nii grupi kui indiviidi väärtushinnangud muutuvad ajas ja ruumis, kuid üldjuhul toimuvad muutused aeglaselt ja on suhteliselt stabiilsed (*ibid.*, 15). Kui väärtushinnangud täiesti muutumatutena püsiksid, oleksid individuaalsed ja sotsiaalsed muutused võimatud; täiesti ebapüsivate väärtushinnangute korral oleks ininloomuse ja ühiskonna järjepidevus võimatu (Rokeach 1973: 5-6).

Kui väärtushinnangud kujundavad meie arvamust väärtustest ja aitavad otsuste langetamisel, siis **väärtushoiak** on „seadumus kindlal viisil toimida“ (Schihalejev 2011: 13). Väärtushoiakud omandatakse enamasti eeskujusid jäljendades ja need ei pruugi olla teadvustatud, suunates seega tugevasti meie käitumist. Väärtushoiakud tulevad ilmsiks inimese käitumis- ja sündmuste hindamisviisides. (*ibid.*, 13)

Väärtushinnangute ja -hoiakute aluseks on arusaamad selle kohta, kuidas maailmas asjad toimivad. Tohutust hulgast infost, millega inimene päeva jooksul kokku puutub, märgatakse eelkõige enda jaoks olulisi asju. „Nõnda toimivad väärtushinnangud ja -hoiakud filtrina välise info ja kogemuste valikul, nad ühendavad inimese mõtted ja tunded tegudega.“ (*ibid.*, 13)

Ühiskonnas üldiselt aktsepteeritud väärtustest ehk ühiskonna või grupi väärtushinnangutest ja -hoiakutest „kujuneb ühiskonnas normide, seaduste ja sanktsioonide süsteem, normid ja seadused omakorda kujundavad aga seda, mida peetakse väärtuslikuks“ (*ibid.*, 15). See tagab väärtushinnangute ja -hoiakute suhtelise stabiilsuse.

2.2. Väärtuskasvatus

Väärtuskasvatus on:

- kitsamas tähenduses „planeeritud tegevus, mille abil soovitakse õpetada väärtuste üle mõtlema või väärtustama ning edendama kõlbelist arengut”;
- laiemas tähenduses „igasugune tegevus, mis toetab isiksuse arengut, kuna kõlbelise arenguga on seotud tihedalt ka vaimne, emotsionaalne ja sotsiaalne küpsus“ (Schihalejev 2011: 18).

Nii formaalne kui mitteformaalne väärtuskasvatus võib julgustada õpilasi arendama isiklikku moraalikoodeksi ja hoolima teiste inimeste omadest, reflekteerima kogemuste üle ja otsima oma kogemustest tähendusi ja seaduspärasusi, austama end ja ühisväärtusi, nagu ausus, tõde ja õiglus ning võtma vastu sotsiaalselt vastutustundlikke otsuseid ja olema võimeline oma otsuseid ja tegusid põhjendama. (Cooper jt 1998: 162–163)

2.2.1. Väärtuskasvatuse käsitlused

On mitmeid väärtuskasvatuse meetodeid. Tutvustan siinkohal nelja levinuimat: juurutamist, väärtuste selitamist, kognitiivset käsitlust ja iseloomukasvatust.

2.2.1.1. Juurutamine ehk sisendamine

Juurutamine ehk sisendamine (ingl k *inculcation*) näeb ette kindlate väärtushinnangute omaksvõtmist. Selle meetodiga tutvustatakse ja juurutatakse moraalinorme ja väärtushoiakuid, kuid ei reflekteerita niivõrd väärtuste üle. Väärtusküsimustele lähenetakse normatiivselt, teatud väärtusi peetakse universaalseteks ja absoluutseteks, neid nähakse kui standardeid või käitumisjuhendeid. Õpetaja annab edasi teadmisi, mille allikaks võib olla ühiskondlik konsensus, terve mõistus või jumalikud seadused. Õpilased saavad tagasisidet karistuse ja tunnustamisega. Meetoditena kasutatakse muuhulgas rollimänge ja simulatsioone, mille eesmärk on kinnistada kindlal viisil käitumist. (Schihalejev 2011: 20–21)

Sellist väärtuskasvatuse viisi nimetatakse ka väärtuste edastamiseks (ingl k *transmission of values*). Graham Haydoni (2009: 25) sõnul ei ole tegu konkreetse väärtuskasvatuse käsitlusega, sest see ei selgita protsesse, mida väärtuskasvatus hõlmab, vaid on kõigest üks tulutu viis, kuidas väärtustest rääkida. Väärtuste edastamise puhul ei kerki probleemid üles mitte edastamise, vaid väärtuste endi tõttu (Haydon 2009: 27). Juurutamise kriitikud on seda käsitlust nimetanud ka indoktrineerimiseks, „väites, et ka siis, kui väärtusi nähakse *a priori* positiivsetena ja absoluutsetena, peaksid need olema avatud individuaalseks mõtestamiseks ja otsustamiseks“. (Schihalejev 2011: 21) Vastasel juhul ei soodustata autonoomselt otsustava ja mõtestava inimese kasvamist ning seega demokraatliku ühiskonna toimimist. (*ibid.*)

Edastamise mudeliga on keeruline töötada, sest väärtused ei ole selgepiirilised nagu faktid. Pluralistlikus ühiskonnas valitseva väärtuste mitmekesisuse tõttu on mudel koguni ebaadekvaatne, sest peab valima, milliseid väärtusi edastada, samas kui edastamise kontseptsioonis ei sisaldu informatsiooni selle kohta, mille alusel valikuid teha. Üks põlvkond ei tohiks kindlaks määrata, milliste väärtuste järgi järgmine elama peaks. Liiga ebamäärase väärtussisu puhul ei saa midagi konkreetset edastamiseks välja valida, kuid liialt kitsendatud väärtussisuga rikutakse tulevasele põlvkonnale piiranguid

seades demokraatlikus ja pluralistlikus ühiskonnas valitsevaid tõekspidamisi. (Haydon 2009: 28–29)

2.2.1.2. Väärtuste selitamine

Ratsionalistlik väärtuskasvatus lähtub Immanuel Kanti deontoloogilisest eetikast (Pöder jt 2009: 8). Selle kohaselt „on vooruse olemus suuresti seotud inimese võimega kontrollida oma kõlbelisi ja ebakõlbelisi kalduvusi, järgides teadlikult mõnd moraaliimperatiivi“ (Haydon 2009: 30). Ratsionalistlik väärtuskasvatus õhutab protsessi, mille kaudu õpilastel on võimalik jõuda oma väärtusteni. Esiplaanil on peamiselt reflekteeriva arutlemise kaudu iseseisva moraalse tegutseja kasvatamine. (Pöder jt 2009: 8) Õpetaja on pigem arutluse juhtija, kellel puudub väärtushinnangute monopol (Schihalejev 2011: 21–22). Ratsionalistliku väärtuskasvatuse kaks olulisimat suunda on väärtusselitus ja kognitiivne käsitus.

Väärtuste selitamise (ingl k *values clarification*) teooria järgi ei ole maailmas hetkel ühtegi „veenvat, kooskõlastatud, lõplikku moraalipõhimõtete või väärtuste kogumit“ (Chazan 2009: 97). Iga inimene peab oskama oma väärtustes selgusele jõuda. Seega on väärtuskasvatuse keskmes väärtustamisprotsess, mitte konkreetne sisu ehk väärtused, ning eesmärgiks selle protsessi õpetamine (*ibid.*, 105). Väärtusselituse mudeli kohaselt „on oluline aidata indiviidil arendada tema sisemisi protsesse. Fookuses on väärtustamise afektiivne dimensioon, eesmärgiks ka teadlikkus enda ja oma kaaslaste väärtushinnangutest ning oskus kõnelda oma väärtushinnangutest avatult ja ausalt.“ (Schihalejev 2011: 22) Selle asemel, et üritada saavutada staatilist selgust oma väärtuste osas, peab väärtusselitus tähtsaks väärtuste lõppematut kujundamist ja nende järgi tegutsemist. Olulisel kohal on ka indiviidi teadvustatud mure oma arvamuse ja väärtushinnangute tagajärgede pärast. (Kirschenbaum 2009a: 126) Väärtuste selitamise kohaselt on väärtustav inimene „see, kes on piisavalt varustatud, olemaks ise enda „hindamise keskmes““. (Chazan 2009: 110) Väärtuste selitamise keskpunktis on pigem inimene kui moraal ja haridus (*ibid.*)

Väärtuste selitamisel on neli tahku:

- Selitavat küsimust küsitakse õigel hetkel. Selle eesmärgiks on aidata õppida kasutama väärtustamisprotsessi ja selitada oma elu teatud valdkonda.

- Selitav intervjuu on paljude selitavate küsimuste või tegevuste kasutamine, aitamaks tundma õppida ja põhjalikult selgitada mõnd eesootavat otsust või valikut.
- Väärtuste selitamise strateegiate või tegevuste eesmärgiks on aidata inimesi või inimrühmi väärtustamisprotsessi omandamisel ning selle rakendamisel oma elu segastes ja konfliktsetes valdkondades.
- Väärtusselituse rakendamisel õppeainetes antakse õpilasele nii võimalus omandada väärtustamisprotsess kui kasutada seda õppeainete seostamisel oma väärtuste arenguga. (Kirschenbaum 2009b: 141–142)

Õpetaja ülesandeks on korraldada õpituatsioone, mis aitavad väärtustamise põhilistel alamprotsessidel areneda. Ta ei edasta konkreetseid väärtusi ega paku oodatud moraalse käitumise eeskju, vaid soodustab väärtustamisprotsessis vajalike tehniliste oskuste arengut. (Chazan 2009: 112) Õpilane on aktiivne pool, kes on teadlik oma väärtushinnangutest ja sellest, kuidas nende kohaselt toimida. Õpetaja on seega protsessi soodustaja ja laps sõnastab oma väärtused ise nii, nagu tema aru saab, ning põhjendab oma väärtushinnanguid. Olulisel kohal on iseseisev mõtlemine, väärtuste isiklik mõõde ja tõsiasi, et absoluutseid ega universaalseid väärtusi ei ole olemas. Väärtuste selitamise mudelis on väärtused pigem indiviidi omad kui ühiskondlikud. (Schihalejev 2011: 22–23)

Teatud hoiakud ja väärtused on väärtuskasvatuse protsessi sisse kirjutatud ka siis, kui üritada väärtushoiakuid mitte peale suruda. Graham Haydoni (Haydon 2009: 38) sõnul on „liberaalsete kasvatajate eesmärk võimaldada inimestel ise otsustada.“ Samas juba see, et rõhutatakse vabu valikuid ja liberaalsust kui väärtust, on teatud mõttes väärtuse edastamine.

Väärtuste selitamise pedagoogikas eristatakse kolme peamist strateegiate kategooriat:

- dialoogistrateegia koosneb küsimustest ja selitavatest vastustest ning paneb õpilase kasutama põhilisi väärtustamisprotsesse;
- kirjalik strateegia, mille üks tunnusjooni on provokatiivsest väitest ja sellega seotud küsimustest koosnev väärtuste leht, mida hiljem rühmas lahatakse;
- strateegiad, mille keskmes on rühmadiskussioon ja -töö. Nende erinevus kahest

eelmisest strateegiast on see, et rakendub grupi kogemus. Kasutatakse pealkirjata pilte, stseene etendustest ja filmidest, provokatiivseid küsimusi ja naljakaid lugusid. (Chazan 2009: 116–117)

Väärtusselituse õpetamisel kasutatakse meetodeid, mis pakuvad erinevate võimaluste seast valimist, eneserefleksiooni ja oma väärtushinnangute sõnastamist, näiteks väärtuste järjestamist, päevikute kirjutamist, intervjuusid, empaatiaharjutusi, rollimänge, arutelusid, dilemmasid, kuulamistehnikaid, simulatsioone jm, appi võidakse võtta kunst ja muusika. (Schihalejev 2011: 23)

Seitse alamprotsessi, mis aitavad jõuda väärtustes selguseni, on:

- alternatiivide hulgast valimine;
- alternatiivide tagajärgedele mõtlemine;
- vaba valiku tegemine;
- millegi tähtsaks ja kalliks pidamine;
- avalik kinnitamine;
- korduv tegutsemine;
- järjepidev või eeskuju järgi käitumine. (Kirschenbaum 2009a: 125–126)

See loetelu ei ole hierarhiline, inimene ei pruugi jõuda nende alamprotsessideni loetletud järjekorras ega olla kaasatud kõigisse alamprotsessidesse (Chazan 2009: 118).

Väärtusselituse pooldajad on järjekindlalt väitnud, et see ei ole kõlbluskasvatuse teooria, vaid osa tihti eneseteostuse ja humanistliku pedagoogilise liikumisena kirjeldatavast üldisemast pedagoogilisest meetodist (Chazan 2009: 99). Neid köidab väärtuste asemel väärtustamine kahel põhjusel:

- väärtused muutuvad ja praegu õpetatav konkreetne väärtus võib tulevikus aegunud olla;
- lapsed omandavad meetodi, mille abil oma väärtudilemmasid ise lahendada. (*ibid.*,105).

Väärtusselituse teoreetikud tahaksid uskuda, et „väärtustamisprotsess moodustub reast oskustest samamoodi kui ujumine, jooksmine ja jalgrattasõit,“ kuid möönavad, et oskuste sisu ja järjekord on igas valdkonnas erinevad (Chazan 2009: 106).

Väärtusselitusele on ette heidetud liigset väärtusrelativismi ja -subjektiivsust ning

seatud küsimärgi alla, kas kellegi teatud hetke eetilised tõekspidamised on nii väärtuslikud, et need ka edaspidi tema elu juhtmotiiviks olla võiksid ning kas kultuuris valitsevad traditsioonilisi eetilisi tõekspidamisi liiga kergekäeliselt tähelepanuta ei jäeta (Mokrosch 2009: 36).

2.2.1.3. Kognitiivne käsitus

Kognitiivse käsitus (ingl k *cognitive-developmental approach to moral education*) kohaselt pole oluline, milline otsus vastu võetakse, vaid kuidas seda põhjendatakse. Kognitiivne käsitus lähtub küll eeldusest, et eksisteerivad universaalsed moraalsed printsiibid, kuid erinevalt juurutamise kontseptsioonist sõltuvad konkreetsete lahendused keskkonnast ja situatsioonist ning neid rakendatakse indiviidi moraalsele arengule vastavalt. (Schihalejev 2011: 23)

Kognitiivse käsitus tugipunktideks on Jean Piaget' kognitiivse ja Lawrence Kohlbergi moraalse arengu teooriad. Mõlema kohaselt areneb moraalsus kindla loogika kohaselt ja etappide kaupa. (Schihalejev 2011: 23–24) Konkreetsete eetiliste konfliktide lahendamise kaudu jõuab õpilane järgmisele moraalse arengu tasemele. Diskussioonis muutuva ühiskonnaga tekib võime üha keerukamalt ja komplekssemalt mõelda ning areneb universaalsetele printsiipidele orienteeritud mõtlemisvõime. (Standop 2005: 78)

Õpetaja ülesanne on julgustada õpilasi tegema teadlikke ja kaalutletud väärtuspõhiseid otsuseid ning arutlema moraaliküsimuste üle. Meetoditeks on muuhulgas väärtusdilemmasid sisaldavad elulähedased või hüpoteetilised lood, mida arutatakse väikestes rühmades. Ärgitamaks õpilasi mõtlema keerulisemates moraalse arutluse kategooriates ning arvestama erinevate kategooriate ja nüanssidega, esitab õpetaja küsimusi. Samuti pakutakse õpilastele arutelu käigus alternatiivseid lahendusi, mille eesmärk on juhtida neid mõtlema kõrgemates kategooriates, samas ei ole oluline jõuda n-ö õige lahenduseni. Peale selle kasutatakse õppematerjalina mängufilme ja kirjandusteoseid. (Schihalejev 2011: 24)

Kognitiivse käsitus mudelile on ette heidetud väärtusdilemmade fiktiivsust, teoreetilisust ja elukaugust, formalismi ja kognitiivset ühekülgsust. Viidatakse ka sellele, et moraalne seisukohavõtt ei kindlusta moraalset käitumist. (Mokrosch 2009: 37) Akadeemilistes ringkondades on Kohlbergi mudel pälvinud suuremat lugupidamist

kui väärtuste selitamise meetod, kuid viimane on olnud siiski mõjukam (Sutrop 2009: 60).

2.2.1.4. Iseloomukasvatus

Iseloomukasvatuse (ingl *character education*) juured on Aristotelese vooruseetikas (Põder jt 2009: 8). Iseloomukasvatuse pooldajad peavad oluliseks küsimust „Milline inimene ma peaksin olema?“ selle asemel, et keskenduda küsimusele „Mida ma peaksin tegema?“ (Haydon 2009: 32). Esiplaanil on isiksuse terviklik areng (Sutrop 2009: 59). Silmas peetakse kõiki arenguaspekte, sealhulgas sotsiaalset, moraalsel, intellektuaalset ja akadeemilist arengut (Encyclopedia of Education 2003: 260). Iseloomukasvatuse raskuskese on vooruslike iseloomujoonte kujunemist ja kinnistumist toetaval keskkonnal (Põder jt 2009: 8). Kuna oluline on käitumuslik mõõde, peetakse vajalikuks luua õpilastele võimalusi tegutseda kokkulepitud väärtuste kohaselt. Väärtused on selle käsitlemise kohaselt inimese ja ühiskonna interaktsioonis ning hooliv inimene saab kasvada ainult hoolivas kogukonnas. (Schihalejev 2011: 25)

Iseloomukasvatuse mudel sarnaneb juurutamisega selle poolest, et ka iseloomukasvatuse käsitlemise kohaselt on universaalseid tuumväärtusi, mida peab õpilastele õpetama. Juurutamisest eristab seda aga see, et koolikogukond reflekteerib ühiselt ja pidevalt väärtuste ning nende väljendumise üle. Väärtuskasvatuse keskmes on siiski tegutseja ning põhiküsimuseks, kuidas saavad keskkond, sealhulgas suhtlemisviis, õpetamismeetodid ja hindamisviis toetada voorusliku inimese kujundamist. Olulised on vastastikune hoolivus, meie-tunne, aktiivne panustamine kogukonna arengusse ja põhiväärtuste praktiseerimine. Võistluslikkuse asemel rühmatööd ja sünergiat väärtustades ning kohaliku paikkonna hüvanguks projekte tehes antakse õpilastele võimalus osaleda aktiivselt kogukonna liikmena. (*ibid.*, 26) Nii omandatakse tuumväärtused soodsas keskkonnas tegevuse ja selle mõtestamise kaudu.

Iseloomukasvatuse teostamine koolis võib osutuda keeruliseks, kui kodu ja muu keskkond, kus õpilane väljaspool kooli oma aega veedab, seda ei toeta. Suur roll lasub vooruste kujunemist ja kinnistumist toetaval keskkonnal, kuid õpilane veedab koolis vähem kui poole oma ajast. Võib ka vaielda küsimuse üle, kas selline hooliva kogukonna tekitamine liiga kunstlik ei ole ning toetava koolikeskkonna ja n-ö karmi

reaalsuse lõhe protsessi pigem ei pärsi.

2.2.1.5. Integreeriv eetiline kasvatus

Viimastel aastatel on erinevad mudelid üksteisele lähenenud ning püütakse luua **integreeriva eetilise kasvatus** (ingl k *integrative ethical education*) mudel, mis põhineb nii iseloomukasvatusel kui ratsionalistlikul kasvatusel ning peab võrdselt tähtsaks nii reflektiivse arutlusvõime arendamist kui iseloomujoonte kujundamist (Põder jt 2009: 8). Tegu on tervikliku lähenemisega kõlbelisele kasvatusele: ühelt poolt peetakse demokraatliku kogukonna arenemise nimel oluliseks arendada reflekteerivat arutlusvõimet ja pühenduda õiglusele, teisalt nõustatakse, et ühiskonnaliikmetel peaks demokraatliku pluralistliku ühiskonna toimimiseks olema teatud iseloomujooned (Narvaez 2009: 313). Integreeriva mudeli puhul rõhutatakse, et väärtustamine on nii individuaalne kui sotsiaalne nähtus: kuigi väärtustajaks on indiviid, teeb ta oma valikud kindlas sotsiaalses reaalsuses. Tuuakse välja, et autentne väärtuskasvatus peab hõlmama nii emotsionaalset, kognitiivset kui tegevuslikku dimensiooni. (Schihalejev 2011: 27)

Iseloomu arendamisel on olulised eakaaslaste hulgas toimuv moraalidilemmade arutamine ja kogukondlikud koosolekud. Õpilastel peab olema võimalus toimida moraalselt hästi ja saada nende eest tunnustust, õpetajad peavad seejuures olema positiivseteks eeskujudeks. (Sutrop 2009: 61)

Integreeriva eetilise kasvatus mudelil on kolm põhiideed:

- Moraalne areng on asjatundlikkuse arendamine. Asjatundlikkus tähendab siinkohal täiustatud mõistmist ja intellektuaalset võimekust. (Narvaez 2009: 337)
- Kasvatus on transformeeriv ja koostoimeline ehk interaktiivne. Arendamaks õpilaste asjatundlikkust mis tahes alal, peaksid täiskasvanud keskkonna ja õpetamise muutmisel arvestama nii õpilaste arengutaseme kui vastava valdkonna kui tervikuga. (*ibid.*, 343–344)
- Inimloomus on koostööle suunatud ja ennast aktualiseeriv. Kogukondlik keskkond toetab inimeste loomulikku kalduvust koostööks. Moraalne asjatundlikkus, mis juba oma olemuselt suhetega seotud on, areneb kogukonnas ja seda jagatakse kogukonnaga. (*ibid.*, 348)

2.2.2. Väärtuskasvatuse teostamise vajadus ja võimalused Eesti koolis

Väärtuskasvatuse vajalikkuses vaevalt et enam kaheldakse. Kiired ühiskondlikud muutused on põhjustanud orientatsioonikriisi, mis omakorda on toonud kaasa nõutuse ja ebakindluse tunde ning psüühikahäirete, sotsiaalsete konfliktide ja väärkäitumise sagenemise (Standop 2005: 71). Räägitakse väärtuste kriisist ja sellest, et inimestel, iseäranis noortel, puuduvad väärtused ja väärtushinnangud. Probleem aga seisneb hoopis selles, et on terve rida väärtusi, mis üksteisega konkureerivad ja vastuolus on ning mida nii üht- kui teistpidi käsitleda saab. (Rekus 2008: 5) Küsimus on selles, kuidas teostada väärtuskasvatust nii, et see oleks tõhus ja sobiks meie pluralistlikku ühiskonda, kitsamalt omakorda Eesti oludesse.

Ühiskonnas, kus valitseb mitmekesisus muuhulgas väärtuste vallas, peaks kasvatuse eesmärgiks olema indiviidi kujundamine selliseks, et ta ühest küljest tunnustab inimliku kujutlusvõime mitmekülsust, teisalt aga on võimeline võtma oma seisukohta (Standop 2005: 73). Noor inimene peaks koolis lisaks heade käitumistavade järgimisele õppima oma väärtuste ja valikute üle arutlema, sest ühiskonnas, kus palju valikuid koos tehakse, peab oskama oma eelistusi põhjendada (Sutrop 2009: 56). Millegi väärtustamiseks on oluline esmalt selle üle põhjalikult mõelda (Lehtsaar 2011: 9). Väärtuskasvatuse esimene etapp on oma väärtustest teadlikuks saamine ja nende võrdlemine teiste inimeste väärtustega. Teine etapp on oma väärtuste üle reflekteerimine ehk mõtlemine selle üle, miks teatud asju väärtustatakse ja mida see kaasa toob. (Sutrop 2009: 58) Tiina Kirss rõhutab, et väärtuste programmiselt õpetamise tagajärg võib olla sunnitud pealispindne, sest „väärtused „imbuvad“ läbi terve ning tervikliku kultuuri, läbi pikameelse, aeglase lugemise ja elava suulise suhtlemiskultuuri, milles üks põlvkond räägib teisega“ (Kirss 2008: 255). Seega ei saa loota, et muutused toimuksid üleöö ning kool saaks olla ainus väärtuskasvatuse teostamise paik.

Väärtuskasvatus peaks endas kätkeva inimkäsitletust, „mis ei luba õpilast taandada (ka mitte väärtus-) kasvatuse objektiks.“ (Schihalejev, Pevkur 2010: 175) Õpilast peaks nägema kui autonoomset ratsionaalset isiksust, kes suudab suhestuda õpitavasse, huvituda ja olla motiveeritud, samas aga vajab eneseusku ja edukogemust. Õpilasel peaks õppimisprotsessis olema mõtestav, reflektiivne ja afektiivne roll. (*ibid.*)

Väärtuskasvatus tervikuna on protsess, mille eesmärgiks peaks olema õppida märkama enda ja teiste väärtusi ning arutlema ja järele mõtlema väärtuste üle, luua tingimused väärtuste praktiseerimiseks, anda toimijale tagasisidet tema tugevate ja nõrkade külgede kohta (Pöder jt 2009: 12).

Eesti kooli väljakutseks on muutuda teadmistekesksest koolist väärtustekeskseks kooliks. Kool kui keskkond peaks toetama õpilaste füüsilist, vaimset, kõlbelist ja emotsionaalset arengut. Järjest enam teadvustub, et kool ei saa väärtuskasvatusest mööda vaadata ning et sellega peaks tegelema iga õpetaja igas ainetunnis. (*ibid.*, 10) Teadmisedki ei ole väärtusvabad ning õpetajad peaksid suunama õpilasi mõtlema selle üle, miks üht või teist asja tehakse või tegema peaks. (Sutrop 2009: 62) Kõik see peaks välja nägema integreeritud ja loomulik. Selle asemel, et õpetada ainesisu ja väärtusi, tuleks õpetada ainesisus sisalduvaid väärtusi. Nii tekib olukord, kus „väärtused ei võistle oma olemasolu pärast teadmiste ja oskuste kui eesmärkidega ega ole ka pelgalt nende teenistuses, vaid on nendega kooskõlaline eesmärk” (Schihalejev, Pevkur 2010: 178).

Oleks ideaalne, kui õpetajad ja kooli juhtkond arendaksid välja kogu kooli hõlmava väärtuskasvatuse strateegia, mille üle kaasatakse arutlema ka lapsevanemad ja õpilased. Sellel oleks mitmeid häid külgi: ideaalis arendatakse kooli õppekava tänu kogu kooli hõlmavale väärtuskasvatusele järjepidevalt, kaasamine aga soodustab teadupoolest erinevate poolte omavahelist mõistmist. Ühiselt vastu võetud otsused vähendavad riski, et süsteem satub vastuollu ühe osapoole tõekspidamistega. (Cooper jt 1998: 163)

Kõige kaalukamaks võib väärtuskasvatuse läbiviimisel osutada töö ainetunnis: seal veedavad õpilased suurema osa oma koolipäevast ning seal toimub järjepidevalt süsteemne õppe- ja kasvatustöö. Tihti peetakse väärtuskasvatust humanitaar- ja sotsiaaalainete, iseäranis kirjanduse ja ühiskonnaõpetuse pärusmaaks, kuna seal avaneb mitmeid võimalusi refleksiooniks ja aruteluks. Samas peab silmas pidama, et ükski aine ei ole väärtusvaba. (Schihalejev 2011: 34) Kõik õpetajad on osalised väärtuskasvatuse läbiviimisel, nende väärtushinnangud mõjutavad õpi- ja hindamismeetodite valikut ning õpilaste ja kolleegidega suhtlemise viisi (*ibid.*, 30). Selleks et teostada väärtuskasvatust, peavad õpetajad esmalt ise oma väärtusi märkama ja oma rolli väärtuste edastajana teadvustama, olema oma käitumisega eeskujuks ning algatama vääruslase diskussiooni

ja refleksiooni (EÜV 2009: 6–7).

Väärtuskasvatuse praktilisi strateegiaid arendades ja rakendades peab silmas pidama järgnevat:

- väärtuskasvatusega seotud õppekava sisu peab vastama õpilase kogemustele, arengutasemele, õpistiilile ja kultuuritaustale;
- väärtuskasvatus peab õpilasi motiveerima, kasvatama nende huvi ja teadmishimu ning arvestama isikliku kogemusega. Et õpilased saaksid siduda laiemaid filosoofilisi ja ideoloogilisi küsimusi tegeliku eluolukordade ja oma kogemusega, on oluline kasutada tänapäevaseid näiteid (Cooper jt 1998: 164–165);
- sarnaselt teiste õppekava osadega ei tohiks õpetajad väärtuskasvatusegi läbiviimisel otsida valmis nippe, ettekirjutusi ega retsepte (*ibid.*, 161).

Väärtuskasvatuse läbiviimise ja väärtustekeskse kooli juurutamise kitsaskohad Eesti kontekstis on Pille Valgu (2009: 180) hinnangul järgmised:

- Ainekavad on ainekeskse lähenemisega ja ülekoormatud ega pole lõimitud õppekava üldosas seatud sihtidega. Seetõttu ei ole ainetundides väärtuskasvatusega tegelemiseks aega.
- Hindamissüsteem on teadmistekeskne ja õpetajad valmistavad õpilasi ette eksamiteks ning tasemetöödeks.
- Õpetajakoolitus ei valmista tulevasi õpetajaid ette väärtuskasvatusega tegelemiseks. Õppekavades puudub väärtuskasvatuse metoodika, kohati ka eetikaalased kursused.

Riiklik programm „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013“ leiab samuti, et väärtuskasvatuse tunni tasemel edukalt rakendumiseks on tarvis tegeleda nii õppekava arendustöö, õpetajate koolituse kui ka õppevara loomisega. Oluline on luua metoodilisi materjale, sh näiteks kogumik „Väärtused emakeele ja kirjanduse õpetuses“, arvestades seejuures e-õppe arengutempo ja interaktiivsete õpimeetodite kasutamise võimalusega. (EÜV 2009: 16–17)

3. Rahvusliku identiteedi ja rahvuslike väärtuste käsitlemise võimalused kirjandustunnis

3.1. Rahvuslikkus kui väärtus: erinevaid lähenemisi

Käesolevas peatükis vaadeldakse rahvuslikkust kui väärtust ja selle rolli tänapäeva ühiskonnas.

Põhjuse, miks eestluse teemat üldse käsitleda, on tabavalt sõnastanud Rein Veidemann: „Eesti ja eestlased pole enesestmõistetavus (*essentia*), et tegemist on mitmes mõttes ohustatud (id)entiteediga, mille kestmine (nii füüsiline kui ka metafüüsiline, märgiline) ei tulene olemuslikest eeldustest, vaid olemasolule suunatud ideedest ja tegevustest.“ (Veidemann 2011a: 1134)

Mait Talts on seisukohal, et rahvustunne on oluline, ta nimetab rahvust püsivamaks üldaktsepteeritavaks väärtuseks kui kitsamad ja huvidel põhinevad sotsiaalse enesemääratluse alused, nagu klass või poliitilised vaated, mis ei paku huvide muutlikkuse tõttu piisavat kindlustunnet. Ühine päritolu ja kujunemislugu seevastu on püsivamad. (Talts 2008: 7) Ilves (2009: 1069) näeb rahvuslikku identiteeti vähemalt tänapäeva Euroopas inimloomuse lahutamatu osana. Ka Lukas (2012a; 2012b) peab rahvuslikkust oluliseks, nähes Eesti rahva argumendina oma riigi hoidmisel tema kultuuri. Kui Eesti ja eestlus väljenduksid üksnes välispoliitikas või pealiskaudse suveniirikultuurina turismimajanduses ja kaoks sisemine tarve omapära alal hoida, ei hoiaks eestlasi siin enam miski kinni. (Lukas 2012a: 128) Gümnaasiumi riiklik õppekavagi sätestab muuhulgas eesti kultuuri edasikandmise ja edendamise. Vastavast teemast kehtivas õppekavas antakse ülevaade peatükis 3.3.

Kõneldes tänapäeval rahvuslikkusest, rahvuslusest ja rahvusriigist, ei saa mööda vaadata üleilmastumisest ja sellega seotud mitmekultuurilisusest.

Eesti teeb praegu läbi topeltüleminekut: ühelt poolt toimub hiline moderniseerumine, mis katkes okupatsiooniga, teisalt aga postmoderniseerumine ehk globaliseeruva

maailma üheks osaks saamine. Nende protsesside sisemised loogikad räägivad üksteisele suures ulatuses vastu. Moderniseerumine põhineb ratsionalistlikul homogeense ühiskonna ideaalil, postmodernism seevastu rõhutab erinevuse olulisust. (Vetik 2012a: 7–8) Seetõttu seistakse nüüd silmitsi väljakutsega ühtaegu luua rahvust ja leida uued sotsiaalse sidususe mehhanismid, mis on omased postmodernsele mitmekultuurilisusele (Vetik 2012b: 19).

Lukas näeb parima võimalusena rahvusriiki, mida ta peab väärtuspõhiseks riigiks, mis annab positiivse õiguse põlisrahvastele nende keele ja kultuuri arengu tagamiseks, aga ei ole immigrantidevaenulik, „vaid lähtub neid koheldes eeldusest, et põlisrahval on õigus säilitada oma traditsioonid, Euroopa puhul – euroopalikud ja kristlikud väärtused“ (Lukas 2012b: 218). Kriitikute kohaselt aga peaks koondumise loomulikuks aluseks olema erineva etnilise päritoluga kultuure hõlmav ja neid uutesse poliitiliselt määratletud kooslustesse sulatav riik, sest rahvuslus kätkeb teatavaid ohte, olles paratamatult partikulaarne ja välistav (Talts 2008: 8). Täna sotsiaalses kontekstis ei pea multikultuursuse pooldajad monokultuurilist riiklikku identiteeti optimaalseks igapäevasuhtluse strateegiaks (Valk jt 2011: 53). Rahvusluse erinevate vormide lahtimõtestamise ja ühitamisega peaks tegelema rohkem, et kasvaks nii eestlaste kui Eestis elavate teiste rahvuste kodanikutunne, demokraatias osalemise tahe, riigilojaalsus ja salliv suhtumine kultuurilistesse erinevustesse (EÜV 2009: 3). Mida enam vähemusrhuvuste esindajaid astub interaktsiooni rahvusenamusega, seda enam näevad mõlemad grupid end ühe sotsiaalpoliitilise kogukonnana, mis on tugeva kodanikuidentiteedi eeltingimuseks (Vetik 2012a: 10–11).

Euroopa rahvusriigid liiguvad järjest enam majandusliku, poliitilise ja võimalik, et ka kultuurilise integreerituse suunas. Rahvuslik identiteet on seetõttu oluliseks küsimuseks saanud. On neid, kes kardavad, et integratsioonist tingitud kultuuri standardiseerumine põhjustab nende rahvusliku identiteedi hääbumise, aga ka neid, kes pooldavad üle-euroopalise, teatud kontekstis rahvuslikke identiteete asendava identiteedi kujunemist. (Eriksen 2010: 3) Barth esitab kultuurilise samastumise pelgajatele vastuväite: kategoorilised eetilised eristused ei sõltu liikuvuse, kokkupuute ja teabe puudumisest, kuid toovad kaasa välja- ja sissearvamise protsessi. Kultuurierinevused võivad rahvustevahelisele kokkupuutele ja vastastikusele sõltuvusele vaatamata püsima jääda.

(Barth 1998: 9–10) Jenkins toob tabavalt välja, et globaliseerumisest tulenevad nii mitmekesisus kui ka sarnasus (Jenkins 2008: 40). Ühest küljest oleme erinevate kultuuride, maailmavaadete, elustiilide ja muu sarnasega rohkem kursis ning see lasebki meil märgata mitmekesisust, teisalt aga võetakse teatud mustreid massiliselt üle ning see suurendab sarnasust. Maailm on justkui väiksemaks muutnud, sest tehnoloogia abil on vahetu kontakt ka pikalt distantilt võimalik, reisimine ei võta enam nii kaua aega ega ole ülemäära kulukas (Jenkins 2008: 40). Eestlased näevad globaliseerumises ilmselt pigem võimalusi kui ohte, arvab Talts (2008: 10).

Pluralistlikus ühiskonnas on iga inimesel ja rahval õigus ise otsustada ja oma tee valida, kahjustamata seejuures teisi. Et seda suuta, peab inimene tänu oma haritusele ja kultuurile olema võimeline integreeruma lisaks oma kultuurile ka teistesse kultuuridesse, neid mõistma ja austama. (Grauberg 1991: 15) Ka Graham Haydoni kohaselt on tänases pluralistlikus ühiskonnas elavatel inimestel rohkem kui eales varem tarvis lisaks teatud väärtuste omandamisele mõista nii endi kui teiste rahvuste väärtusi (Haydon 2009: 43).

Kuigi multikultuurses keskkonnas on võimalik valida endale sobiv identiteet, peab Mait Talts (2008: 10) ohuks, et „ühiskond killustub mentaalselt juba sedavõrd, et mingeid ühiseid väärtusi, mille nimel jõude vajaduse korral mobiliseerida, pole enam võimalik leida.“ Lukas näeb ohtu, et kui marurahvusluse üle muretsetakse ning liigset rahvuslikkusest rääkimist poliitiliselt ebakorrektselt peetakse, võivad ka rahvuslikud väärtused tabuteemaks kujuneda. Isamaaliste inimeste meelest süvendab „kõikevaldav tolerantsuse retoorika rahvusliku idealismi defitsiiti ja tekitab ebamugavust.“ (Lukas 2012b: 217)

Riikliku programmi „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013“ kohaselt tuleb eesti rahval arutleda selle üle, kuidas siduda rahvuslikku identiteeti Euroopa identiteediga. Programm nägi ette diskussioonide käivitamist, mille käigus leitakse üldinimlikud, rahvuslikud ja Euroopa ühisväärtused, millel rajanevad meie erinevad identiteedid inimese, eestlase ja eurooplasena, ning diskussioonis selgunud ühisväärtuste juurdumise toetamist. (EÜV 2009: 2) Euroopa identiteet hõlmab rohkemat kui geograafilist ja kultuurilist lähedust. Euroopa esindab rida väärtusi ja norme, sh demokraatia, turumajandus, õigusriik ja inimõiguste austamine (Mole 2012: 152). Ilves

seevastu arwab, et Euroopa ühisidentiteedi väärtustel „ei ole väge, et meile ühist identiteeti luua.“ (Ilves 2009: 1073)

3.2. Rahvuslikkuse käsitlemise vajadusest koolis

Rahvuslik haridus on küll iseenesestmõistetav, teisalt aga näikse selle mõttekus ja otstarbekus üha enam küsitavaks muutuvat. Käesolevas peatükis vaatlen rahvusliku hariduse teostamise vajalikkust, viise ja võimalusi.

Mihkel Mutt arwab, et „rahvuslusest loobudes me ei võida midagi, ehkki ka ei kaota – kui läheneda üksnes pragmaatilisest, praktilisest vaatepunktist.“ (Mutt 2003: 66) Seda mõttekäiku täiendab Veidemanni seisukohavõtt: „Kui eestlase elul üldse siin maa peal on mõtet eestlasena, siis saab see seisneda üksnes kultuurilises iseolemises. Näib tõesti nii, et mida aeg edasi, seda enam tuleb eestlaseks olemist võtta missioonina“ (Veidemann 2006a: 72). Siinjuures kerkib üles küsimus, kas suudame (ka mitme põlve möödumisel) olla niivõrd mittepragmaatilised, et puhtast aatelisusest oma rahvust üleval hoida ning kahtlustele vastukaaluks omakultuuri, rahvusliku eripära ja etnilise identiteedi väärtuslikkust ning ajaloolist järjepidevust eestluse säilitamise piisavate põhjustena näha ning ehk lootagi, et kunagi muutub eestlus iseenesestmõistetavaks, nii et selle nimel ei pea võitlema ja selle säilitamiseks vaeva nägema. Vähemalt praegu on võetud suund keele, kultuuri ja identiteedi hoidmiseks, seega tuleb jätkuvalt otsida vahendeid, mille kaudu eesmärki saavutada.

Rahvusliku hariduse üks eesmärke on „säilitada rahvuslik identiteet ehk rahvusteadvus, mis kätkeb endas rahvuse omapära väärtustamist ning elementaarse enesealalhoiutungi säilitamist“ (Trasberg 1996: 77). Selline rõhuasetus ei ole Eestis uus: esimese vabariigi aegse hariduspoliitika kaudu soodustati rahva seas ühise rahvusteadvuse levikut, ühtsustades keelt ja esitledes kultuuri ja ajalugu kui tervikut (Mole 2012: 42).

Õppekava näeb eesti kooli ühe põhieesmärgina ette eesti keele ja kultuuri edasikandmist ja arendamist (vt käesoleva töö järgmist peatükki). Seega on õpetaja rolliks ka rahvusriigi ehitamine ja rahvuskultuuri vahendamine. Lisaks sellele on tänapäeval tekkinud vajadus oma kultuuri uuel viisil mõtestada. Johanna Helin leiab, et

ka koolisiseselt on tarvis reflekteerida, mida võiks endast kujutada mitmekultuuriline eestlus, kuidas saada eestlaseks, millist rolli mängivad vähemused ja uusimmigrandid Eesti ühiskonnas ning kas ühiskonda käsitletakse ainult ühekultuuriliselt. (Helin 2010: 247) Kuigi õpilastele on oluline tundma õppida omakultuuri, peaksid nad ka teadvustama, et kultuurid kohtuvad inimestes ning et ühes kultuuriruumis eksisteerib mitmeid erinevaid kultuure – need ei asu vaid teisel pool riigipiiri (Valk 2010: 31). Austades oma maa ja rahvuse omanäolist kultuuri, väärtustame ka teisi kultuure ja rahvuseid. Vähemusrahvuste kultuuri saavad seega võrdväärseks oma kultuuri kõrval tunnustada vaid need, kes oma rahvuskultuuri väärtustavad. Kooli ülesandeks on kasvatada ennast, oma rahvust, kultuuri, riiki, teisi rahvusi austavad inimesed. (Kitsing 1998: 13)

Vahet tuleb teha etnilisel uhkustundel ja enda eristamisel teistest. Aune Valk toob mitte-eesti noorte mitmerahvuselises klassis kohanemise uuringut analüüsides muu seas välja, et eesti noorte etniline segregatsioon seostus negatiivse suhtumisega teistesse rahvustesse ja positiivse arvamusega endast (Valk 1998: 414–415). Etniline uhkustunne aga seostub positiivse enesehinnanguga, kuid ei eelda halvustavat hoiakut teiste rahvusgruppide suhtes. Kultuurilise identiteedi arendamisel peaks seega rõhutama just oma grupiga seonduvaid positiivseid tundeid, seejuures vastandamata omavahel erinevaid gruppe. (*ibid.*, 25) Sallimatuse üheks peamiseks põhjuseks peab A. Valk ohu tajumist oma kultuurile, heaolule või turvalisusele, seega muudab kindlus oma kultuuri säilimises inimese avatumaks ka teiste kultuuride suhtes (*ibid.*, 31). Marje Pavelson ja Karmen Trasberg (1998: 31) rõhutavad mitmekultuurilisest haridusest rääkides, et „mitmekultuurilisus ei tähenda üksnes sisserändajate haridust. See on niisama oluline meile kõigile, et me ei muutuks kaitsetuks tänu oma ühekülgsele.“

Kuigi mitmekultuurilisse haridusse suhtutakse üldjuhul positiivselt ja seda peetakse tänapäeva ühiskonnas vajalikuks ning paratamatuks, on kriitikuid siingi. Väidetakse, et etnilise ja kultuurilise mitmekesisuse õpetamisega kaasnevad negatiivsed sotsiaalsed tagajärjed: mitmekultuuriline haridus olevat rahvust lõhkuv jõud, mis ei ühti koolihariduse põhieesmärgiga, milleks on riikliku ühtsuse kindlustamine, seega olevat ohus koolilõpetaja riigikeele valdamisoskus, suutlikkus osaleda rahvakultuuris ja riigi väärtustele truu olemine (*ibid.*, 27). Kõrvutades neid arusaamu eelnevalt esitatud

seisukohtadega, ei saa enda kultuuri kõrval teiste kultuuride väärtustamist toetavat haridust kuidagi kahjulikuks pidada.

Kuna kultuuriline identiteet omandatakse sotsialiseerumise protsessis enamasti teadvustamata kujul, peaksid õpetajad õpilasi kultuurilise identiteedi teadlikule refleksioonile suunama, muutes kultuurimälu komponendid nähtavaks, osutades neile ja andes õpilastele sõnavara, mis soodustab märkamist ja mõistmist. (Harro-Loit 2012: 10) Kultuurilise identiteedi kujundamist toetav õpetaja ei või ainuüksi rääkida, kuidas on, samas kui õpilased kuulavad. Õpetaja roll on pigem küsimuste sõnastamisele kaasa aidata, vastuste otsimisel tuge pakkuda ja julgustada õpilastel oma kultuurikogemusega aktiivsesse dialoogi astumist. (*ibid.*, 12)

Tiina Kirss (2008: 253) nimetab lisaks keelele, millele meie identiteet peamiselt rajatud on, kolm orientiiri rahvuslike väärtuste ja eesti identiteedi jäädvustamises ning juurutamises:

- kultuuri vahendamine keelega otseselt mitteseotud esemete ja tavade ümber toimuva mitmekesise loomingulise tegevuse kaudu;
- praktikad, sättumused ja programmid, mis on suunatud mäletamisele ja meenutamisele;
- rahvusteaduste tänapäevaste suundumuste ja eripärade üle reflekteerimine.

Toetudes eelnevalt esitatule, pean oluliseks käsitleda koolis rahvuslikkuse ja identiteediga seotud teemasid, neid ümber- ja taasmõtestades. Näen õpetajat kahtlemata kui rahvuskultuuri olulist vahendajat, säilitajat ja arendajat. Samas arvan, et globaliseerunud ja üha enam globaliseeruva maailmaga kokku käiv mitmekultuurilisus ei tohiks tähelepanuta jääda. Antud töö eesmärgiks ei ole küll mitmekultuurilisuse käsitlemine ja selle õpetamiseks sobivate materjalide loomine, kuid leian, et rahvuslikkuse teema on sobiv koht ka multikultuurilisuse põgusaks käsitlemiseks ning antud teema rikastaks ka rahvuslikkuse käsitlust. Lisaks sellele on niiviisi võimalik ühtaegu õpetada õpilasi oma kultuuri väärtustama ja arendada õpilastes sallivust teiste kultuuride suhtes. Veel enam, minu arvates ongi pea võimatu rääkida eestlusest, jättes teised rahvad sootuks kõrvale.

Kirjandus(õpetus) on kahtlemata suurepäraseks vahendiks, mille abil rahvusliku

identiteedi ja sellega seonduva üle arutleda, pidades silmas nii minevikku kui olevikku ning spekuloides tulevikuvõimaluste üle. Rahvusliku identiteedi konstrueerimist ja käsitlemist kirjanduses on vaadeldud peatükis 3.4.

3.3. Väärtuskasvatus ja rahvuslikud väärtused gümnaasiumi riiklikus õppekavas

Väärtused on hetkel kehtivas gümnaasiumi riiklikus õppekavas (edaspidi GRÕK) olulisel kohal. Üldosa 1. jagu sätestab gümnaasiumihariduse alusväärtused, millest käesoleva töö seisukohalt on olulised eelkõige 3. ja 4. lõige:

(3) „Riiklikus õppekavas oluliseks peetud väärtused tulenevad „Eesti Vabariigi põhiseaduses“, ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis, lapse õiguste konventsioonis ning Euroopa Liidu alusdokumentides nimetatud eetilistest põhimõtetest. Alusväärtustena tähtsustatakse üldinimlikke väärtusi (ausus, hoolivus, aukartus elu vastu, õiglus, inimväärikus, lugupidamine enda ja teiste vastu) ja ühiskondlikke väärtusi (vabadus, demokraatia, austus emakeele ja kultuuri vastu, patriotism, kultuuriline mitmekesisus, sallivus, keskkonna jätkusuutlikkus, õiguspõhisus, solidaarsus, vastutustundlikkus ja sooline võrdõiguslikkus).“ (GRÕK 2010: § 2)

(4) „Gümnaasiumiharidus on jätkuks põhiharidusele uue põlvkonna sotsialiseerumisel, mis rajaneb eesti kultuuri traditsioonidel, Euroopa ühiseväärtustel ning maailma kultuuri ja teaduse saavutustel.“ (*ibid.*, § 2)

Seega tähtsustatakse väärtustena nii rahvuskultuurist, keelest ja riigist lugupidamist kui ka globaliseerunud ühiskonnale omasele multikultuursusele avatust.

Ka gümnaasiumi sihiseades pööratakse tähelepanu oma kultuuri edasikandmisele ja edendamisele ning eesti keele õppele:

(1) „Gümnaasiumil on nii hariv kui ka kasvataj ülesanne. Gümnaasiumi ülesanne on noore ettevalmistamine toimimiseks loova, mitmekülgse, sotsiaalselt küpse, usaldusväärse ning oma eesmärgi teadvustava ja saavutada oskava isiksusena erinevates eluvaldkondades: partnerina isiklikus elus, oma kultuuri kandja ja edendajana, ...“ (*ibid.*, § 3)

(5) „Eesti kool seisab eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimise ja arengu eest,

seepärast pööratakse gümnaasiumi õpetuses ja kasvatuses erilist tähelepanu eesti keele õppele.“ (*ibid.*, § 3)

Väärtuste ja rahvuslikkuse teema kajastub ka pädevuste loetelus. „Riikliku õppekava tähenduses on pädevus asjakohaste teadmiste, oskuste ja hoiakute kogum, mis tagab suutlikkuse teatud tegevusalal või -valdkonnas tulemuslikult toimida.“ (*ibid.*, § 4) „Üldpädevused on aine- ja valdkonnaülesed pädevused, mis on väga olulised inimeseks ja kodanikuks kasvamisel. Üldpädevused kujunevad kõikide õppeainete kaudu, aga ka tunni- ja koolivälises tegevuses ning nende kujunemist jälgitakse ja suunatakse õpetajate ning kooli ja kodu ühistöös.“ (*ibid.*, § 4)

Üldpädevuste alla kuulub GRÕKs muuhulgas väärtuspädevus – „suutlikkus hinnata inimsuhteid ning tegevusi üldkehtivate moraalinormide seisukohast; tajuda ja väärtustada oma seotust teiste inimestega, loodusega, oma ja teiste maade ning rahvaste kultuuripärandiga ja nüüdisaegse kultuuri sündmustega, väärtustada loomingut ja kujundada ilumeelt.“ (*ibid.*, § 4) GRÕK näeb seega küll ette inimsuhete ja tegevuste hindamist üldkehtivate moraalinormide seisukohast, jättes väärtuspädevuse definitsioonis kõrvale õpilase kui väärtustamisprotsessi aktiivse osapoole.

Gümnaasiumis taotletavate pädevuste loetelu konkretiseerib juba alusväärtustes mainitud rahvuslike väärtuste sihte: gümnaasiumi lõpetaja „aitab teadlikult kaasa eesti rahvuse, keele, kultuuri ja Eesti riigi säilimisele ja arengule, mõistab eesti kultuuri Euroopa ja teiste rahvaste kultuuri kontekstis; mõistab, väärtustab ja austab oma ja teiste rahvaste kultuuritraditsioone.“ (*ibid.*, § 5)

Nii väärtused kui ka rahvuslikkus on oma koha leidnud ka läbivates teemades, mis on GRÕK järgi „üld- ja valdkonnapädevuste, õppeainete ja ainevaldkondade lõimingu vahendiks ning neid arvestatakse koolikeskkonna kujundamisel. Läbivad teemad on aineülesed ja ühiskonnas tähtsustatud ning võimaldavad luua ettekujutuse ühiskonna kui terviku arengust, toetades õpilase suutlikkust oma teadmisi erinevates olukordades rakendada.“ (*ibid.*, § 10) Toon siinkohal välja käesoleva töö seisukohalt olulised läbivad teemad:

- „Kultuuriline identiteet – taotletakse õpilase kujunemist kultuuriteadlikuks inimeseks, kes mõistab kultuuri osa inimeste mõtte- ja käitumisladi kujundajana ning kultuuride muutumist ajaloo vältel, kellel on ettekujutus

kultuuride mitmekesisusest ja kultuuriga määratud elupraktikate eripärast ning kes väärtustab omakultuuri ja kultuurilist mitmekesisust ning on kultuuriliselt salliv ja koostööaldis.“ (*ibid.*, § 10)

- „Väärtused ja kõlblus – taotletakse õpilase kujunemist kõlbeliselt arenenud inimeseks, kes tunneb ühiskonnas üldtunnustatud väärtusi ja kõlbluspõhimõtteid, järgib neid koolis ja väljaspool kooli, ei jää ükskõikseks, kui neid eiratakse, ning sekkub vajaduse korral oma võimaluste piires.“ (*ibid.*)

GRÕK üldosas on nii väärtuskasvatus üldiselt kui ka rahvuslikkus kui väärtus tähtsal kohal. Seda näitab nende rõhutamise mitmes eri paragrahvides. Eelmisele õppekavale heideti riiklikus programmis „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013“ (EÜV 2009: 15) ette, et too ei käsitle piisavalt, kuidas viia kokku õppekava üldosas loetletud väärtused ja ainekavade ainesisu ning vähe tähelepanu on pööratud erialases kirjanduses väljendatud seisukohale, et väärtuskasvatus peab olema kompleksne ehk toimuma nii ainetunnis kui õpikeskkonnas tervikuna. Sama võib mingil määral öelda ka praegu kehtiva õppekava kohta, kus ei ole antud konkreetseid juhiseid ega seostatud väärtusi õppesisuga ning jäetud väärtuskasvatus veidi liiga abstraktseks mõisteks. GRÕK järgi näikse olevat tehtud sammud väärtuskeskse kooli poole, kuid ainekavad on pigem teadmispõhise suunitlusega. Läbivate teemade sissetoomine ja sidumine ainega on jäetud üldsõnaliseks, nende „tulemuslik rakendamine on suures ulatuses hästikorraldatud koostöö küsimus.“ (Luisk, Ots 2010: 19) Õppekava loob küll teoreetilised eeldused väärtuskasvatuse läbiviimiseks, kuid koolid peavad ise leidma kuldse keskte teadmiste ja väärtuste harmooniliseks ja proportsionaalselt põhjendatud koostoimimiseks.

Keele ja kirjanduse õppekavaski leiab väärtuskasvatus äramärkimist. „Väärtuspädevuse kujundamisel on oluline koht nii keele kui ka kirjanduse ainekavades.“ (GRÕK lisa 1: 3) Iseäranis näikse väärtuspädevus olevat kirjandustunni pärusmaa: „Kirjandusteoste lugemisel ja analüüsimisel puutub õpilane kokku nii üldinimlike kõlbeliste väärtuste, teoses kajastatud ajajärgu sotsiaalsete väärtuste kui ka kultuuriväärtustega. See protsess kujundab õpilasel kõlbelisi väärtusi, sotsiaalseid hoiakuid ning tõekspidamisi, aga ka suhtumist kirjandusse kui kunstiloomingusse ja kirjanikku kui loojasse, kultuuridentiteeti ja lugupidavat suhtumist oma ning teiste

rahvaste kirjandusse ja kultuuri laiemalt.“ (*ibid.*)

Samasugune roll on ka ilukirjandusel üldiselt: „Ilukirjandus kannab ühiskondlikke, ajaloolisi, rahvus- ja maailmakultuurilisi, vaimseid ning tundelisi väärtusi, mille mõistmine ja järgimine aitab tagada kultuuri järjepidevuse ning ühiskonna jätkusuutlikkuse.“ (*ibid.*, 13)

3.4. Kirjandus ja eesti rahvuslik identiteet

Kirjanduse rollist rahvusliku identitsuse väljakujunemisel ei saa kuidagi mööda vaadata. Eesti, nagu soome ja lätigi, rahvuskirjanduse tekke saab paigutada ühes rahvusteadvuse tekkimisega XIX sajandi teise poolde, mil rahvuskirjandus ühtaegu väljendas ja äratas rahvustunnet (Lukas 1998: 866). Ja mitte üksnes tol ajal, vaid senimaani taasloovad eestlased end rahvana kirjanduse kaudu, mida Rein Veidemann (2010a: 110) nimetab nende teiseks olemiseks. Neid müüte, mida kirjanduses luuakse, kasutavad omakorda ajalugu ja ideoloogia (*ibid.*).

Rahvuskirjandus ja selle keskmes olev rahvuslik kirjanduskaanon seonduvad Epp Annuse (2000: 10) sõnul alati ja paratamatult rahvusliku diskursiga, rahvusliku identiteediga. Veelgi enam: kuna identiteet põhineb rahvuslikel narratiividel, ajaloo ja fiktsionaalse diskursi segunemisel, ei saa Annuse kohaselt kirjanduskaanonit rahvuslikust identiteedist eraldiseisvana vaadata. Rahvusliku iseolu kolme peamise alustalana näebki ta keelt, ajalugu ja kultuuri (*ibid.*). Ka Sirje Olesk (2007: 1249) mainib eestlase identiteedi tunnuseid käsitledes just neid kolme komponenti, täpsustades, et ilukirjandus järgneb keelele ja ajaloole, õigupoolest on meie identiteeti kujundanud vaid mõned vähesed ilukirjanduslikud rahvust loovad tekstid.

Analüüsides ilukirjanduse tähtsust identiteedi kujunemisel, leiab Anneli Mihkelev (2011: 104–105), et ilukirjanduse tunnustest mängib siinkohal olulist rolli fiktsionaalne aspekt, “mis seob ilukirjanduse iidse suulisel traditsioonil põhineva müüdi loomega ning üleüldse igasuguse identiteediloomega, mis suures osas tugineb just lugude loomisel ja fantaasial. See tähendab, et kirjandusel on võimalik ammutada väge iidsest alusmüüdist, mis on sageli leidnud väljundi rahvuseepose näol.” Ta lisab, et identiteedi kui sellise tihe seos fantaasiaga tingibki (ilu)kirjanduse kui kultuurikeskkonna osa mõju meie

enesepildi loomisele ja kujundamisele (*ibid.*, 102–103).

Märt Hennoste (2011: 1146) leiab, et eesti kultuur on kirjanduskeskne: kirjanduse kohta tehtud üldistusi saab laiendada kogu kultuurile, sest „just kirjandus on eesti rahvusteadvuse alus“. Samas ei arva ta, et eesti kultuuri põhi on kirjandus, vaid hoopis tekst, laiemalt tekstide maailm (*ibid.*). Jüri Talveti (2010: 127) kohaselt on eri rahvad kirjandust oluliseks pidanud, sest see „katab kõige avaramalt nähtust, mida me nimetame vaimsuseks“. Kirjandust võib seega pidada identiteedi kujunemise, hoidmise ja taasloomise oluliseks komponendiks.

Veidemann (2006b: 73) peab iga rahva kultuuri ja lugu mingi tekstikogumina loetavaks. Sealjuures on iga rahva kirjandusajaloos tekste, mis rahvuse kujunemise ja identiteediloomes seisukohast eriti olulised on.

Epp Annus (2000: 10) leiab, et tekstid, mis eestlase rahvusliku identiteedi kujundajatenä olulist rolli mängida võiksid, peavad olema kuldajastu ehk esimese Eesti Vabariigi ajal või selle eel kirjutatud tekstid. Hilisemate tekstide mõju rahvuslikule identiteedile hindab ta oluliselt tagasihoidlikumaks. Annus rõhutab ka, et luule ei saa ilma narratiivse kõrvalabita identiteeti luua, küll aga võib seda rõhutada ja kinnitada (*ibid.*).

Samal seisukohal on Sirje Olesk (2007: 1254), põhjendades uuemate tekstide tagasihoidlikku mõju meie kaasajale liiga lähedal asumisega, mistõttu on neil raskem sellist staatust saavutada. Eesti kaanoni tekstidest peab Olesk identiteediloomet toetavaks Koidula ja Juhan Liivi luuletusi (*ibid.*). Veel toob Olesk (*ibid.*, 1255) välja Jaan Krossi ajaloolised romaanid, mis on „väga olulist pedagoogilist rolli täitnud.“ Krossi loomingut on nimetatud „*Bildungsroman*’iks, mille peategelaseks on Eesti“ (Lukas 2011: 9) ning see on aidanud meenutada ja meeles hoida minevikku, rääkides samal ajal mõistu ka olevikust.

Annus (2000: 10) nimetab kolm umbmäärast kategooriat, mis identiteediloomes olulised on:

- rahva ajaloo seisukohalt tähtsate sündmuste ligitõmbavad fiktsioneerid („Tasuja“);

- folkloorist pärinevate mütoloogiliste olendite vägiteod, mis leiavad aset eepilises sfääris („Kalevipoeg“);
- suurteosed, mis annavad õnnestunud üldistustes edasi rahva arengut ja sugupõlvade püüdlusi („Tõde ja õigus“).

Hennoste (2011: 1146) märgib tabavalt, et kirjandus kui „lihtsalt kogum tekste“ ei loo iseenesest midagi, ning peab oluliseks seda, mida tõlgendajad muuhulgas kirjandusloos ja kooliõpetuse kaudu kirjanduse looma panevad. Ta leiab, et eesti kirjandust on seniajani tõlgendatud kui rahvuskultuurilise teadvuse loojat ning proovitud muid kirjanduse interpreteerimise mudeleid perifeeriasse suruda. Rahvuslikku teadvust saab seega luua üksnes teadvustatud ja interpreteeritud kirjandus.

3.4.1. Tüvitekstid kui rahvust loovad tekstid

Rahvust loovatest tekstidest kõneldes ei saa mööda vaadata mõistest „tüvitekst“, mille võttis kasutusele Jaan Undusk (1994), käsitledes „Kalevipoja“ tähtsust eesti kultuuriruumis. Marin Laak (2013: 195) täheldab pea 20 aastat hiljem, et tüviteksti mõiste on leidnud laia kasutust, kuid selle tähendus on täpsemalt lahti kirjutamata, jäädes endiselt niinimetatud suureks üldistuseks. Järgnevalt annan ülevaate mõiste avamisest, tõlgendusest ja edasiarendustest.

Veidemann (2003: 891) nimetab tüvi- ehk tuumtekste rahvustunde ja rahvuslike kujutluste „energeetiliseks väljaks“, sest need toovad esile ja võimendavad seda, mis on rahvusele iseloomulik või soovitatav, ning sõnastavad rahvuse kollektiivseid ihasid ja hirme. Undusk (1994: 148-149) on „Kalevipoega“ käsitlevas essees väitnud, et tüvitekst on tüvitekst peaaesjalikult rahvuse, mitte kirjandusliku kaanoni loomise seisukohast. Tüvitekstide mõjuväli laieneb kogu ühiskonnale, neile on võimalik toetuda ja need on mingi kultuurilise identiteedi keskmes. Tüvitekste iseloomustavaks kategooriaks on ka teatud sakraalsus (Veidemann 2006b: 73). Ka Tiina Kirss (2010: 39) pöörab sellisele rõhuasetusele tähelepanu. Tüviteksti üheks tunnuseks võib seega pidada rahvust loovat ja identiteeti kinnistavat iseloomu.

Lisaks rahvuslikku identiteeti loovale funktsioonile on tüviteksti iseloomustavaks omaduseks, millega näivad nõustuvat kõik teoreetikud, tüviteksti intertekstuaalsus, mida

iseloomustab hästi tüviteksti metafoor: sellel on juured, tüvi ning see ajab võrseid teistesse tekstidesse. „Tüvitekstiks muutub mingi kultuuriavaldus just oma siirete rohkuse tõttu teistesse kunstivaldadesse, oma seotuse tõttu teiste tekstidega“ (Veidemann 2006: 73). Sellega nõustub ka Laak: „Kirjandusteaduses ja –semiootikas on tüviteksti mõistet kohandatud sellistele teostele, mille ainetel on loodud teisi kunstiteoseid teatri, filmi, muusika ja kaunite kunstide alal, s.t millel on transmeedialised siirded kirjanduslikust prototekstist välja, nagu näiteks Oskar Lutsu „Kevade“ või A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“.“ (Laak 2013: 193) Intertekstuaalsus, millega seoses kogu ülejäänud rahvuskirjandus ja -kultuur tuumteksti motiive ja osakesi ammutab ning temaga püsiva dialoogi säilitab, muudab tüvitekstid „vaimseks magnetiks“. (Veidemann 2003: 891)

Undusk toob „Kalevipoja“ näitel esile veel ühe tüviteksti omaduse, mida võib pidada sama oluliseks kui rahvusteadvust loovat ja intertekstuaalsuse komponenti, seostudes samas mõlemaga. Selleks on tüviteksti laiahaardelisus, tüviteksti motiivide muutumine üldkultuuriliseks teadmiseks: „Vähesed eestlased on „Kalevipojaga“ tutvunud rida realt, kuid selle üksikud laused ja eriti motiivid ning tegelasstruktuurid on rahvuskehasse sööbinud sedavõrd tugevasti, et neid eemaldades lammutaksime rahvuslikku psüühikat ennast“ (Undusk 1994: 148).

Hennoste (2011: 1146) sõnul on oluline arvesse võtta, et tüvitekst ei ole midagi algusest peale valmis olevat. See on pöördepunkt, millele eelnevad killud, millest ta kokku pannakse, ning talle järgnevad laiendused ja kommentaarid. Seega on tüviteksti intertekstuaalsus mõlemasuunaline. Et muutuda rahvuskultuuri pidepunktiks, peabki tekst selle komponente sisaldama, sellest materjali ammutama, see ei saa tekkida n-ö tühja koha peale. Seega on rahvust loovat mõõdet kui tüvitekstiks saamise eeldust silmas pidades mõlemasuunaline intertekstuaalsus vältimatu ja loogiline.

Mõiste „tüvitekst“ on ühtaegu võimalusterohke, ainulaadne ja traditsiooni rajava toimega, selle „latentne orgaanilisuse-metafoorsus (tüvel on juured, ajab võrseid jne) on võluv, kuid ka eksitav“ (Kirss 2010: 39). Mõistel „tüvitekst“ puudubki selle tähenduse eripära ja metafoorse alg tähenduse tõttu inglisekeelne vaste. Mõiste *core text*, millega tähistatakse intertekstuaalset alusteksti, sisaldab küll tüviteksti puhul olulist intertekstuaalsuse mõõdet, kuid selles puudub tüviteksti üldkultuuriline ja rahvust loov

tähendusskaala. (Laak 2013: 194)

Lisaks eelmainitule peetakse tüvitekstiks ka kirjandusajaloo ja kultuurimälu seisukohast olulisi, klassikalisi teoseid, nagu F. R. Faehlmanni „Muistendid“ või Marie Underi „Siuru“-sonetid (*ibid.*, 193). Siinjuures ei paista märgatav rahvust loov funktsioon ega intertekstuaalsus niivõrd olulist rolli mängivat. Selle kasutustasandi kaudu on mõiste ilmselt kõige enam levinud (*ibid.*).

Selle osas, milliseid tekste tüvitekstideks pidada saab ning kui palju neid olla võiks, üksmeelt ei valitse. Laak (*ibid.*) leiab, et kuigi mõiste „tüvitekst“ oli algselt võluv metafoorse tähendusega, on see tänapäeva argikeeles mingi olulise või viljaka nähtuse sünonüümiks, koguni massimeedia kanalitest kuuldavaks üldmõisteks saanud. Niiviisi võiks tüvitekste olla hulgi. Hennoste (2011: 1146) arvates aga lammutab mõiste laienemine suurele tekstikorpusele kogu selle idee ära. Selle väitega nõustub ka Laak (2013: 193).

Teksti mõjuvälja kultuuris kui terviklikus tekstide kogumis määravad tema struktuur ja kontekst. Kultuuri tüviteksid on suure ja kaugeleulatuva tähendusega tekstid (Veidemann 2006b: 73). Enamasti peetakse „Kalevipoega“ vaikumisi tüvitekstiks. Lisaks sellele asetab Veidemann (*ibid.*) eesti tüvitekstide nimistusse „Tõe ja õiguse“. Unduski (1994: 149) meelest see aga eesti tüvitekstide hulka ei kuulu.

Hennoste (2011: 1146) arvates aga ei ole „Kalevipoeg“ tüvitekst. „Veel enam, eesti tüvitekst on siiani midagi pooleliolevat. Suuremalt jaolt on meil üksnes tüvilaused või – lõigud. (Tee tööd, siis... Parema suutäis soolast... Kes kannatab...) Eesti (tüvi)tekst tuleks alles lausetest kokku korjata.“ Hennoste toob seega tüviteksti-käsitluse huvitava ning paradoksaalse mõttekäigu, nimetades teost, mille käsitlemisest mõiste „tüvitekst“ alguse sai, tüvitekstide hulka mittekuuluvaks.

Lisaks kirjandusele saab tekstina käsitleda teatrit, filmi, muusikat, kujutavat ja tarbekunsti, rahvaloomingut, kooliharidust, religiooni ja muid kultuuriavaldusi. Sel juhul käsitleme teksti kui „mingis märgisüsteemis ehk keeles „vormistatud“ tähenduslikku tervikut“ (Veidemann 2006b: 73). Sellest tulenevalt peab Veidemann (*ibid.*, 77) eesti kultuuri tüvitekstiks ka laulupidu, mis „ütleb meile, et me oleme ikka veel üks rahvas, üks tõug, üks püha ja vaba olemisviis“.

Seega on võimalik tinglikult eristada kultuuri ja kirjanduse tüvitekste, kusjuures

kirjanduse tüvitekstid võivad veel omakorda jaguneda tüvitekstideks antud juhul käsitletavas ehk rahvust loovas tähenduses, kuuludes kultuuri tüvitekstide hulka, ning tüvitekstideks, mis on olulised eelkõige kirjandusajaloo, mitte aga rahvusloome seisukohast, hõlmates kirjandusklassikat, mida järeltulevates teostes ikka ja jälle kajastatakse ning ümber mõtestatakse. Käesoleva töö seisukohast aga on olulised just rahvust loovad tekstid.

Kuna antud töö eesmärgiks ei ole nimetada eesti kirjanduse tüvitekste ega polemiseerida mõiste tähenduse üle, vaid lähtuda eelkõige rahvust ja rahvuslikku identiteeti loovatest tekstidest, neid ilmtingimata tüvitekstideks liigitamata, kuid samas antud mõistele valgust heites, ei taotle käesoleva töö autor mõiste lõplikku defineerimist ega tüvitekstide ülesloetlemist. Pealegi asub praktilise osa põhirõhk uuemal, taasiseseisvusaja kirjandusel, mis ühe või teise teose tüvitektiks nimetamiseks meie ajale veel liiga lähedal seisab. Järgmises alapeatükis antakse rahvuslikku identiteeti kujundanud teoste kõrval ülevaade tekstidest, mis otseselt eestluse ja Eesti teemat käsitlevad, ilma et need tingimata rahvust kujundavad tekstid oleksid või nendeks tulevikus saama peaksid.

3.4.2. Ülevaade koolikirjandusse kuuluvatest rahvuslikku identiteeti loovatest ja käsitlevatest tekstidest

Tekste, mis rahvusliku identiteedi kujunemisel kaasa on aidanud, on aga rohkemgi kui eelnevas kahes peatükis mainitud. Veel enam on neid tekste, mis eestluse teemat käsitlevad, ümber- või taasmõtestavad. Kuna kõiki tekste paratamatult käsitleda ei jõua, on valiku tegemisel lähtutud järgmistest põhimõtetest:

- tekste on nimetatud kui rahvust loovaid ja/või need käsitlevad otseselt eestluse ja Eesti teemat;
- tekstid kuuluvad gümnaasiumi kirjandusõpetusse, kusjuures antud töös on lähtutud töö kirjutamise hetkel värskeimast eesti kirjanduse gümnaasiumiõpikute sarjast (vt Epner jt 2005, Annust jt 2006a, Annust jt 2006b).

Kirjandusõpik on võetud aluseks eelkõige sellepärast, et seal käsitletakse enamjaolt kirjandusloo seisukohalt mõjukamaid ja rahva seas tuntumaid tekste, mistõttu need ka

käesoleva töö materjali järgi õppivale potentsiaalsele õpilasele tuttavad olla võiksid.

Tekstid on jaotatud kolme ossa eelmainitud õpikutesarja eeskujul: vanem eesti kirjandus, 20. sajandi I poole eesti kirjandus ja uuem eesti kirjandus. Lisaks ülevaatele, kuidas tekstid rahvusliku identiteedi küsimusest lähtuvalt õpikus kajastust leiavad, käsitletakse põgusalt tekstide seotust antud teemaga.

3.4.2.1. Vanem kirjandus

Nagu käesolevas töös juba kajastust leidnud, on eesti rahvuskirjanduse ja rahvusteadvuse teke omavahel tugevasti seotud. Sellest ei vaata mööda ka gümnaasiumiõpik “Vanem eesti kirjandus” (Epner jt 2005), mis on jaotatud kolme peatükki, millest omakorda kaks esimest kannavad vastavalt pealkirju “Eesti rahvuskirjanduse poole” ja “Rahvusliku liikumise aeg”.

Esimesest peatükist võib leida kaks autorit, kelle teosed on rahvusloome seisukohalt olulised: Kristjan Jaak Peterson ja Friedrich Robert Faehlmann.

K. J. Petersoni luuletust “**Kuu**” võib rahvusliku identiteedi seisukohalt tema loomingu silmapaistvaimaks pidada. Veidemann (2011b: 18) nimetab “Kuu” tuntuimaks saanud osa “Kas siis selle maa keel ...” eesti keele manifestiks ning eesti rahvusliku ideoloogia üheks aluslausetest, mis on kandunud “nii rahva kultuurilisse kui ka poliitilisse eneseteadvustusse.”

Luuletus on õpikus esitatud osaliselt: paarist kohast on luuletust kärbitud. Seda saadab lühike kommentaar: “”Kuu” on eestlastele tähtis kui meie keele ilu ja elujõu esimene kirklik kuulutus.” (Epner jt 2005: 17) Petersoni-käsitus toetub õpikus suuremal jaol tema olulisusele rahvuskirjanduse loomisel ning eluloole. Petersoni kui rahvuslase kuvand avaldubki pigem tema karakteri kui loomingu kaudu.

Fr. R. Faehlmanni puhul on rahvusteadvuse tõusu toetajana välja toodud tema **müütilised muistendid**, nt “Emajõe sünd”, “Vanemuise laul”, “Keelte keetmine”, “Koit ja Hämarik”, “Loomine”, mida rahvusliku liikumise perioodil tutvustati kui ehedaid rahvajutte ning mille motiivid kultuuris ja kirjanduses levima hakkasid (Epner jt 2005: 23). Samuti tuuakse välja tema Kalevipoja-muistendid, milles visandub tulevase eepose põhisündmustik (*ibid.*, 24). Nii nagu Petersoni-käsitluse puhul, on siingi esitatud Faehlmanni kirjandusväline tegevus, mis rahvusliku identiteedi ja rahvustunde tekkele

kaasa aitas.

Sellele järgnev peatükk esitab esmalt ülevaate rahvusliku liikumise juhtidest: **C. R. Jakobson, J. V. Jannsen ja J. Hurt**, kes samuti aitasid rahvuslikule liikumisele kaasa pigem oma ühiskondlikus tegevuse kui ilukirjanduse kaudu. Välja võib siiski tuua Jakobsoni isamaakõned, mis, olgugi et mitte otseselt ilukirjanduslik tekst, eesti rahvuslikku ajalookäsitlust mõjutanud on, ning Jannseni “Mu isamaa, mu õnn ja rõõm”, mis õpikus peale äramainimise käsitlust ega kajastust ei leia. (Epner jt 2005: 44–47)

Seejärel jõutakse isamaaluuleni. Suuremat tähelepanu pööratakse **Lydia Koidulale**, põgus pilk heidetakse ka Mihkel Veske luuletusele “Ilus oled, isamaa!” ning mainitakse teisigi isamaalisi luuletajaid, proosa- ja näitekirjanikke (vt Epner jt 2005: 48–50). Nii Koidula kui teiste luuletajate mitmed isamaaluuletused on populaarseks ja rahva hulgas laialdaselt tuntuks saanud lauludena. Veidemann (2011b: 24) nimetab luuletust “**Mu isamaa on minu arm**” Koidula luule visiitkaardiks ning ilmselt tuntuimaks luuletuseks kõigile eestlastele. Õpikusse on aga valitud Koidula vähemtuntud luuletused “Miks sa nutad?”, “Jutt” ja “Enne surma – Eestimaale!”, mida saadavad analüüsi- ja tõlgenduslõigud (Epner jt 2005: 48–50; 61–66).

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi “Kalevipoega” käsitledes on õpikus esitatud sisu lühikokkuvõtte, ülevaade Kalevipoja karakterist ning “Kalevipoja” saamisloost. Eepost vaadeldakse peamiselt kui rahvaluule ja autoriloomingu koostöö tulemust, ent tähelepanuta ei ole jäetud rahvusliku identiteedi aspekti – on esitatud tsitaat teose prantsuse keelde tõlkijalt –, avades travestia mõistet on põgusalt käsitletud “Kalevipoja” edasikandumist teistesse kirjandusteostesse. (Epner jt 2005: 53–58; 76–77)

Eduard Bornhöhe “Tasuja”, mida nii nagu “Kalevipoegagi” rahvust loova tekstina käsitletakse, pani aluse Jüriöö-tekstile kui ühele Eesti rahvusliku ajaloo tüvitekstidest, mida tänapäevani ümber ja üle kirjutatakse (Tamm 2012: 67). Jüriöö tähendus on eesti kultuuris niivõrd kinnistunud, et Tõnis Lukase arvates ei muutuks see ka siis, kui vaidlustataks ülestõus sellisel kujul ja ajal, nagu meie teame (Lukas 2012c: 264). Eneken Laanese (2012: 492) käsitluses on “Tasuja” tekst, mis oma ilmumisajal veel mitte kuigi iseenesestmõistetavat rahvuse kategooriat alles kujundas.

“Tasuja” leiab õpikus äramärgimist kui ajaloolise romantilise proosa laine esindusteos, lugu “ideaalse kangelase võitlusest oma rahva vabaduse nimel, tema

õnnetust armastusest ning sangarisurmast.” (Epner jt 2005: 89) Teosel õpikus pikemalt ei peatuta, on see ju põhikooli lugemisvara.

Juhan Liivi luulele on õpikus suhteliselt palju tähelepanu pööratud, muu seas on välja toodud tema isamaaluuletused ning antud neile nii üldiseloostus kui ka vaadeldud mõnda neist lähemalt (“Kui tume veel kauaks ka sinu maa”, “Kas näitad?”), võrreldes neid Koidula isamaaluulega: “Liivi isamaa ei ole enam Koidula kujutletav armastatu, vaid midagi hoopis õnnetumat ja armetumat – kuid niisama valusalt armsat.” (Epner jt 2005: 115) Veel mainitakse, et Liivi on peetud kõige eestlaslikumaks luuletajaks (*ibid.*, 117).

Toomas Liivi sõnul (2006: 1860) “ühemõtteliselt konstrueeritud ja kanoniseeritud” Juhan Liivi käsitus avalduvat perfektsel kujul tartlaste “Eesti kirjandusloos” (vt Annus jt 2001).

3.4.2.2. 20. sajandi I poole kirjandus

Paljude eestlaste teadvusesse filmina jõudnud **Oskar Lutsu “Kevadet”** võib pidada erinevate põlvkondade sidustajaks (Veidemann 2011b: 62). Reaalne ja raamatu-maailm on Palamusel/Paunveres tänaseks segunenud, mis näitab, et teos on hakanud vormima reaalsust ja omandanud mütoloogilise mõju (*ibid.*). Eestlaste ühisteadvuses on koha leidnud “Kevadest” pärit tsitaadid, nagu “Mis kinni ei jää, saab kinni löödud!”, “Edasi, Kentuki poisid! Valu punanahkadele” ja “Kui Arno isaga koolimajja jõudis, olid tunnid juba alanud.”

Teos leiab kirjandusõpikus vaid mainimist kui paljude hilisemate laste- ja koolilugude inspiraator (Annus jt 2006a: 43).

Marie Underi looming, eelkõige “Siuru”-sonetid on kirjandus- ja kultuuriloo seisukohalt kahtlemata olulised ning seetõttu võivad need kuuluda tüvitekstide hulka (vt eelmine peatükk), lisaks on ta oma 1942. aastal ilmunud kogus “**Mureliku suuga**” ja 1954. aastal ilmunud kogus “**Sädemed tuhas**” luuletanud ka kodumaast. “Eesti kirjanduslugu” nimetab Underit koos Henrik Visnapuuga “väliseesti varasemas patriootilises luules kõige enam mõju avaldanud poeediks” (Annus jt 2001: 245). See ei ole siiski luulekogu ega tema pagulusaegse luule peateema. Kodumaa-teemat Underi luules on põgusalt käsitletud ka kirjandusõpikus. (Annus jt 2006a: 106–107)

Henrik Visnapuu kogudest võib kodumaa-teema vaatevinklist esile tõsta 1927. aastal ilmunud **“Maarjamaa laulud”**, mis “Eesti kirjandusloos” kohaselt on nii Visnapuu enda kui 20. sajandi eesti isamaalüürika üks esilekerkivamaid luulekogusid (Annus jt 2001: 248); paguluses kirjutatud teostest 1946. aastal ilmavalgust näinud **“Esivanemate hauad”**. Esimeses on kodumaa Visnapuu jaoks kui “tõmbetuulte paik, kus ikka ja jälle heideldakse olemasolu nimel” (Annus jt 2006a: 111).

Vaikiva ajastu riikliku soosingu tuules kirjutatud rea positiivsete ja rahvuslikkusele orienteeritud Eesti ajalugu kujutavate ajalooliste teoste üldmassist eristub **Albert Kivika** romaani **“Nimed marmortahvil”**, mis “kajastab realistlikult gümnaasiumipoistest sõjameeste kõhklusid, hirme ja raskusi.” (Annus jt 2006a: 134) Kuna romaani ainetel taasiseseisvusajal vändatud samanimeline linateos osutus populaarseks, on romaani tegevustik tänapäevalgi laialdaselt tuntud ka siis, kui teost ennast loetud ei ole.

A. H. Tammsaare suurteost **“Tõde ja õigus”** käsitletakse õpikus üsna põhjalikult, avades nii teose struktuuri kui erinevaid tähendustasandeid, tuues muuhulgas välja rahvusliku identiteedi ja eestlase enesepildi teema: “Vargamäe Andrese täielikus pühendumises maale, tema jonnis ja raugematus tööinnus on nähtud eestlasele üliomast käitumisjoont. Kas tabas Tammsaare Andreses tõesti midagi ürgeestlaslikku? Või lõi ta säärase monumentaalse, elujõulise tegelaskuju, et järgnevad lugejatepõlvkonnad vormiksid selle põhjal oma arusaamise eesti talumehe olemusest?” (Annus jt 2006a: 142)

Vaadeldes “Tõde ja õigust” kui eestlasepildi kujundajat ning otsides põhjuseid, miks see eestlastele nii oluliseks tekstiks kujunenud on, võib välja tuua Veidemanni (2010b: 177) seisukoha, mille kohaselt on “Tõe ja õiguse” tõstnud sakraalteksti positsioonile arhetüüpsed tegelased, vastasseisud, loodus- ja töökirjeldused, arutlused ja mitmed lausungid, mis elavad ka väljaspool teksti ennast. Sarnane mõttekäik on Anneli Kõvamehel (2008: 149), kes leiab, et “Tõest ja õigusest” leiab rea eestlaslikeks peetavaid väärtusi, hulga eestlaste lemmiksitaaate ja tüüpilise eestlase võrdpildiks muutunud Vargamäe Andrese kuju, mis ühtib stereotüübiga eestlasest kui kinnisest, vähese jutuga, töökast ja väheemotsionaalsest tüübist. See, et Vargamäe Andrest seostatakse eestlasekujuga, on ilmne, kuid Epp Annus (2000: 10) küsib: „Kas me tajume

eestlast kui Vargamäe Andrest Tammsaare kanoonilisuse tõttu või sai Tammsaare kanoonilisus võimalikuks tänu tema võimekale identiteeditajule või identiteeditajale“?

Pisut harjumatu nurga alt heidab Tammsaare ja eestluse teemale valgust Tõnu Õnnepalu (2000: 1069), kelle kohaselt ei olnud suurmeister eestluse ideoloog, vaid “eestlase vaatleja, peegel, ja kui soovime, siis ka kriitik.” Õnnepalu silmis on Tammsaare Eesti kõige rohkem ja ebaõiglasemalt tsiteeritud kirjanik, keda ei saa pidada rahvuslaseks ega eestluse alustalaks, kes ei jutusta eestlusest, vaid eestlasest kui inimesest, kes “ei pea mitte kinni hoidma ei sellest maast ega tõest ja õigusest.” (*ibid.*, 1071)

3.4.2.3. Uuem kirjandus

Vaadeldavas kirjandusõpikus algab uuema eesti kirjanduse osa sõja- ja stalinismiperioodiga, mil said valdavaks sotsialistlik realism ja ülistuspoeemid Stalinile. Ka sel perioodil ei puudunud kirjanduses kodumaa-teema käsitus, mis, tõsi küll, nõukogude propagandast mõjutatud oli. Õpikus on toodud näidetena **Mart Raua** “Kodumaa laul 5” ja **Hans Leberechti** lühike kirjeldus “**Ilus oled isamaa...**” (vt Annus jt 2006b: 30).

Isamaateemat puudutati ka sula- ja seisakuaja luules, iseäranis 1970.–1980. aastatel peitsid paljud luuletajad ridade vahele rahvuslikke hoiakuid. Rahvusliku püsimis- ja vastupanuluule olulisimate teostena on õpikus välja toodud **Debora Vaarandi** “**Tuule valgel**” (1977), **Ellen Niidu** “**Maailma pidevus**” (1978), **Kersti Merilaasi** “**Antud ja võetud**” (1981) ja **Hando Runneli** “**Punaste õhtute purpur**” (1982). (Annus jt 2006b: 96) Rahvuslikku hoiakut on esile toodud ka **Paul-Eerik Rummo** luules (*ibid.*, 101), selle teema käsitusel Rummo loomingus aga pikemalt peatumata.

Vaarandi luulest on õpikus pikemalt juttu juba varasema perioodi juures. Välja on toodud alates 1959. aastal ilmunud kogust “**Unistaja aknal**” selgelt avaldub siiras isamaaline tunne, mille sõnastus on veegi selgem 1965. aastal ilmunud kogus “**Rannalageda leib**” (Annus jt 2006b: 16–17). Rein Veidemann (2000: 12A) näeb kogus “Unistaja aknal” “mingi seletamatu, kuid igale eesti luule lugejale selgelt tajutava rahvusliku mentaliteedi avaldumist”. Maie Kalda (2007: 643) täpsustab Vaarandi

rahvuslikkusest kõneldes, et “kodumaa ei ole talle pidulik poliitiline mõiste, sinimustvalge ega riigivapi sümboolika”.

Runneli puhul on toodud välja, et 1970.–1980. aastatel oli ta üle kõige isamaaluuletaja, kes käsitles eestluse kestmist ja seda ohustavaid asjaolusid. Ta avaldas tsükli “**Ilus maa**” ning muidki luuletusi, mis viisistatuna isamaalisteks lauludeks on saanud (Annus jt 2006b: 108–109). Rein Veidemann (1987: 261) nimetab Runnelit rahvalaulikuks, kes kasutab rahvale kõige südamelähedasemaid teemasid ja rahvalaulule omaseid võtteid (algriiim, kordused, gradatsioon, parallelism jm), ning tunneb muret eesti rahva saatuse pärast. Tsükli “Ilus maa” peab ta Runneli loomingu keskmeks (*ibid.*).

Sula- ja seisakuaja proosat käsitlevas peatükis on välja toodud ajalooline proosa, mis teenis rahvusliku eneseteadvuse püsimajäämise eesmärki ning pidi kinnitama usku eestlaste püsimajäämisse. Tegelaste puhul ilmneseid eestlase iseloomule omaseks peetavad jooned nagu visadus, jonnakus, kavalus ja asjalikkus. (Annus jt 2006b: 119)

Ajaloomälu seisukohalt on olulised **Jaan Krossi ajaloolised romaanid**, millest koolis leiavad enim käsitlemist “**Wikmani poisid**” ja “**Keisri hull**”. Õpikus on pikemalt juttu viimasest (vt Annus jt 2006b: 130–132). Krossi on vaadeldavas kirjandusõpikus nimetatud Maarjamaa kroonikuks, kes ajaloolise ja omaeluloolise proosa kaudu kaardistab Eesti ajalugu keskajast tänapäevani (*ibid.*, 133).

Eestlase identiteediga tegelevaks võib pidada ka **Mats Traadi** romaani “**Tants aurukatla ümber**”, mis kujutab eesti külaelu, “jätkab eesti talupojaromaani traditsioone” (Annus jt 2006b: 135) ning mida on võrreldud Tammsaare “Tõe ja õigusega” (*ibid.*). Sama on teinud ka Veidemann (2011b: 160), täpsustades, et ühisosa aluseks on “maaeluromaanide eetos, inimsaatuste ning ajaloo keerdkäikude eepilised kujundid”.

Rahvusliku ajaloomüüdi konstrueerimise olulise osana märgitakse kirjandusõpikus ära **Lennart Meri “Hõbevalge”**, mis kombineerib dokumenteeritud tõe fantaasiaga, nii et tekib terviklik pilt eestlaste muinasajast (Annus jt 2006b: 119–120). Paul-Eerik Rummo (2010: 213) on kujundirikkalt märkinud, et enne “Hõbevalge” ilmumist “käibisid meie rahvusliku iseolemise ja eneseväärikuse pisut väsinud nurgakividena Ümera ja Jüriöö ärkamisaegsed romantiseeringud, nüüd järsku pikenes ajalooline

nabanöör mitmeidsadu aastaid varasematesse aegadesse”. See, et teadlased nii mõndagi “Hõbevalges” esitatust tõseks ei pea, on pigem tugevdanud esitatu võlu ja mõju (*ibid.*).

Pagulaste puhul mängis kirjandus kui rahvusliku identiteedi kandja eriti olulist rolli, eestlus oli seatud minevikunostalgia ja väljendus juba kirjutamise keele valikus (Annus jt 2006b: 36–37). Paljud kirjanikud puudutasid kodumaateemat, vaatluse all olevas õpikus on selle poolest iseäranis välja toodud “alati poliitiline ja alati rahvuslik” **Kalju Lepik** (*ibid.*, 43), **Arved Viirlaiu** romaan “**Ristideta hauad**” (*ibid.*, 52), **August Mälgu** “**Tee kaevule**” (*ibid.*, 53), ajaloolistest romaanidest **Pedro Krusteni Kaldametsa triloogia** ja **Arvo Mägi** “**Karvikute kroonika**” (*ibid.*, 54–55).

Taasiseseisvusaastate luuletajate puhul ei ole rahvuslikkuse küsimus esiplaanil, kuid rahvusliku identiteedi ja Eesti küsimust on puudutanud mitmed. Kirjandusõpikus on mainimist leidnud **Kalev Kesküla** luulekogu “**Vabariigi laulud**” (vt Annus jt 2006b: 189), avaldatud on Asko Künnapi luuletus “Õige Eestlane Tahaks” (*ibid.*, 194). Tutvustatakse ka etnofuturismi (*ibid.* 189–190; 229), mis ühendab ürgse ehk rahvale igiomase maailma uusimate suundumustega ¹.

Kesküla luule ühe keskse tegelasena on nähtud Vabariigi nime kandvat isamaad (Väljataga 2011: 385), kelle ta on isikustanud, pääsemaks talle lähedale (Veidemann 1998: 8). Kuigi Kesküla “nihestab” Vabariiki, jaatab ta selle pühadust (*ibid.*). Intertekstuaalseid vihjeid täis pikitud “Vabariigi lauludes” on päevakaja segatud mütoloogiaga (Oja 2012: 381). Eelkõige intertekstuaalsuse tõttu avaneb teos raskesti ning eeldab alustekstide tundmist ja head orienteerumist kultuuri- ja kirjandusloos, mistõttu enamik selle tekstidest gümnaasiumiõpilastele liiga keeruliseks osutub.

Madis Kõivu autobiograafiliste näidendite peateemad on minevik, mälu ja identiteet. Ta peab oluliseks kohavaimu ja keelt ning asetab oma tegelased äratuntavasse Lõuna-Eestisse. Nii mõnigi näidend on võru keeles. Oma suguvõsa mineviku paineid lahti kirjutades väljendab ta ühtlasi kõigi eestlaste paineid ja hirme. Õpikus on antud ülevaade näidenditest “**Tagasitulek isa juurde**” ja “**Küüni täitmine**”. (Annus jt 2006b: 220)

Eestlaste ja eestluse teemat on taasiseseisvusaja populaarsematest kirjanikest enim puudutanud ilmselt **Andrus Kivirähk**. Piret Viires vaatlleb rahvuslikkust

---

¹ vt lähemalt <http://www.suri.ee/etnofutu/eflee.html>

postmodernistlikus paradigmas (vt lähemalt Viires 2008) ning toob näitena esile Kivirähki teosed, eelkõige „**Ivan Orava mälestused**“, mille puhul on tegemist “rahvusheroilise narratiivi vaimuka tühistamisega, äraspidisuse ja groteskiga, mis pöörab pea peale nii ajaloolise tõe kui ka tõsimeelse isamaalisuse.” (*ibid.*, 210)

Näidendis “**Eesti matus**” asub Kivirähk dialoogi Tammsaarega ja pilab eestlaste enesekuvandit tööhullust maarahvast (Annus jt 2006b: 217).

„**Rehepapis**“ – nagu ka Tammsaare “Tões ja õiguses” – vaadeldakse eestlase olemust, müüte ja stereotüüpe, kuid nende lahtimängimine on erinev (Kõvamees 2008: 155–156). “Rehepappi” iseloomustab esmajoones “ironiline mäng rahvusluse teemal.” (Viires 2008: 210) Nii teoses kui retseptsioonis naerdakse nii enda kui oma ajaloo üle, samas kui Tammsaare ajal valitses ilmutisjärgses kriitikas tõsikindel paatos (Kõvamees 2008: 156). See näitab ilmekalt endapildi ja rahvustunde mõningast teisenemist aastakümnete jooksul. Lisaks naljale ja irooniale näeb Veidemann “Rehepapis” õigustavat paatost, mille kohaselt on eestlaste väärtushoiakud ja käitumiste ajaloo vältel vorminud nende rahvusliku eksistentsi piiripealsus ja ohustatus (Veidemann 2011b: 207).

Kivirähki romaan “**Mees, kes teadis ussisõnu**” ilmus 2007. aastal ehk hiljem kui vaatluse all olev õpik, kuid heidan sellele kui tuntud ja populaarsele teosele siiski pisut valgust. Linda Kaljundi (2007: 121) sõnul on see “eesti ajaloomälu ja “mütoloogia” tuumelementidest tiine jutustus”. Tihti peetakse romaani looks eestlaste ja eesti keele hääbumisest, mida Cornelius Hasselblatt (2007: 1262) peab vaid poolikuks tõeks. Ka Kaljundi (2007: 128) ei arva, et romaani peamiseks mõtteks on rahvuse häving. Ta juhib tähelepanu sellele, et “eesti rahvast” deklareerivad teoses vaid negatiivsed tegelased (*ibid.*). Sarnaselt “Rehepabile” ja “Eesti matusele” ei võta Kivirähk romaanis “Mees, kes teadis ussisõnu” omaks müüti eestlastest kui töökast rahvast, vaid esitleb tööriigamist kui võõramaalastega siia tulnut (*ibid.*, 125).

Taasiseseisvusaja proosas on ajaloolise romaani tuntuimaks esindajaks **Enne Mihkelsoni “Ahasveeruse uni”**, mis käsitleb Toomas Liivi (2002: 5) sõnul eesti identiteedi lagunemisprotsessi seal, “kuhu ei ulatu päike ega pilk – Teise maailmasõja järgses mäletamises, mälestustes. Eelkõige vist küll 1990ndate lõpu taasiseseisvunud Eesti Vabariigis”. Niisiis on loodud paralleelid minevikus toimunu ja kaasaja ühiskonna

valupunktide vahele. Marju Lauristini (2002: 81) sõnul tabab teos “eestlase identiteedi tuuma valusamalt, kui ükski kaasaegne eesti kirjanik seda on sõandanud”. Kirjandusõpikus esitatakse teose peamõtte, lühianalüüs ja mõned katkendid teosest (vt Annus jt 2006b: 205; 232).

Emil Tode “Piiririigi” paigutamine antud teema alla vajab mõningast selgitust. Esiteks ei mainita teoses kordagi toponüümi Eesti või etnonüümi eestlased, teisalt näitabki teos, “milliseid suuri võimalusi annab meile inimeste ja elu vaatlemine väljaspool identiteedi kategooriaid, juhul kui inimesed nõustuvad, et piire ei olegi”. (Skerrett 2006: 735) Ometigi on “Piiririigis” tuntavalt kirjeldatud just Eestit, mis annab võimaluse teha mõõndusi ja vaadelda teost eesti identiteediga tegelevana, unustamata seejuures teisi tähendustasandeid.

Ka Jaan Undusk (2009: 20) vaatleb “Piiririigi” minajutustajat kui eestlast ja kirjeldatavat maad kui Eestit ning toob paralleele 19. sajandi teoorjusliku Eestiga. “Piiririigi” Eestit peab ta ehtsaks loodusena, mitte riigi ega rahvana (*ibid.*). Just loodus- ja olmekirjelduste kaudu saabki lugejale lõplikult selgeks, et jutustaja vihjab ikka ja jälle Eestile.

Vaadeldavas kirjandusõpikus on “Piiririigi” käsitluses toodud välja poliitilise ehk Ida- ja Lääne-Euroopa piiri teema ning vaadeldud, kuidas loob teos “komplitseeritud Eesti-kujundi” (Annus jt 2006b: 210).

Rolf Liiv (2003: 6) arvab, et “Piiririiki” võib “mõneti “ideoloogiliselt kahjulikukski” teoseks pidada ajal, mil luuakse eesti keele arengustrateegiat ja koolilastele kavandatakse identiteediõpetust.”

Ometigi paistab, et Eesti ja eestlaste äraspidine, mittepatriootlik kujutamine on taasiseseisvusaja proosas valdav. „Kui Jaan Kross jõudis maailmaturule Eesti suuruse avastajana, siis on Önnepalu ja Andrus Kivirähk laiale ilmale silma jäänud kui ühe armetu rahvakillu alanduse estetiseerijad.” (Undusk 2009: 20)

Esile saab veel tõsta “Kalevipoja”-teisenduste teema, mille näiteid on lisaks õpikus mainitud **Sven Kivisildniku** raamatule “**Rahvuseepos Kalevipoeg ehk Armastus**” (vt Annus jt 2006b: 197), **Kivirähki** näidendile “**Kalevipoeg**” (*ibid.*, 216) ja varasemasse perioodi kuuluvale **Enn Vetemaa** lühiromaanile “**Kalevipoja mälestused**” (*ibid.*, 175) teisigi (vt lähemalt Tohv 2012).

3.5. Õppevara rahvusliku identiteedi ja rahvuslike väärtuste käsitlemiseks kursuse “Uuem kirjandus” raames

Kontsentrilise lähenemisega õppematerjal “Eesti rahvusliku identiteedi ja rahvuslike väärtuste käsitlemise võimalusi uuema kirjanduse kaudu” on mõeldud kasutamiseks viienda kirjanduskursuse “Uuem kirjandus” raames. Kursuse põhieesmärgiks on “anda ülevaade peamiselt tänapäeva eesti kirjandusest, kirjandussituatsioonist, tähtsamatest teostest ning kirjaniku rollist iseseisvuse taastanud Eesti ühiskonnas”. (GRÕK Lisa 1: 15) Kuna materjalis vaadeldavad tekstid on okupatsioonijärgsest ajast, sobituvad need ajalise määratluse poolest; samuti on materjalis loodud tugev seos kirjanduse ja ühiskondlike olude vahele, mida õppekavaski antud kursuse puhul rõhutatakse: “Kirjandus on ühiskondlike muutuste tundlik peegeldaja, seega aitab kursus juhtida õpilaste tähelepanu tänapäeva teemadele ja probleemidele, ärgitades neid kaasa mõtlema, ajastuseoseid looma ja oma hoiakut kujundama.” (*ibid.*)

Ülesanded toetavad kõnealuse kursuse õpitulemuste saavutamist (eelkõige ainekava 3.6.1. peatüki 3., 4. ja 5. punkt), hõlmavad või puudutavad mitmeid kursuse sisus märgitud arutlustemasid (näiteks kirjandus ja ühiskonna valupunktid, nüüdiskirjandus ja ajalugu, kirjanduse rahvuslikkus ja rahvusülesus, kirjandus kui piiride avardamine), annavad võimaluse käsitleda kursuse sisus välja toodud mõisteid (grotesk, intertekstuaalsus, iroonia, memuaarid, vabavärss) ning kasutavad erinevaid kirjandusteaduslikke meetodeid. Lisaks ilukirjanduslikele tekstidele on õppevaras koha leidnud kaks metateksti: essee ja artikkel, neile lisaks mõned tsitaadid ajakirjandusest. (vt kursuse sisu ja õpitulemusi GRÕK Lisa 1: 23–26)

Lisaks sellele aitab erinevate kirjanike tekstide käsitlemine õpilasel leida midagi, mis teda kõnetab ja talle meeldib.

Materjali koostamisel on arvestatud käesoleva töö teoreetilises osas esitatud käsitlustega, millest lähtuvalt võetakse eelkõige arvesse järgmist:

- väärtuskasvatuse teooriatest eelistatakse väärtuste selitamist ja väärtuste kognitiivset käsitlust, mis annavad õpilasele võimaluse oma väärtushinnangutes selgusele jõuda. Õpetaja on siinjuures pigem küsija ja ärgitaja rollis;

- stereotüüpidele tasub tähelepanu pöörata, need on paratamatud ja aitavad meil liigitada maailma. Samas peab endale teadvustama, et tegu on vaid üldistustega, mis võivad, aga ei pruugi tõele vastata;
- rahvusluse küsimuses ei ole ühest seisukohta. See on küll laialdaselt aktsepteeritud väärtus, mida tihti iseenesestmõistetavana võetakse, teisalt on tegu ideoloogiaga, millel võib olla ka negatiivseid ilminguid. Seega peab autor siinkohal iseäranis paslikuks juhinduda eelpool nimetatud väärtuskasvatuse käsitlustest;
- õppevaras võetakse enamasti aluseks kultuurilis-keeleline rahvuslus, kuid oluline on selle kõrval vaadelda ka kodanikurahvusluse vormi võimalikkust Eesti kontekstis, mida antud materjal võimaldab;
- oma kultuuri väärtustades ei tohiks end seada kõrgemale teistest.

Järgnev õppematerjal koosneb kahest osast:

- õpetajakonspekt, milles on kirjeldatud ülesandeid ja tegevusi ning tutvustatud ja analüüsitud kasutatavaid ilukirjanduslikke tekste;
- töölehed, mida on paslik jagada õpilastele.

Tekstid, mida töölehtedel ei ole, on eraldi töö lisas.

Kuna õpilased ja klassid on erinevad, ei ole tööülesanded alati peensusteni lahti kirjutatud (nt ei ole enamasti määratletud, kas töölehe täitmine toimub individuaalselt, paaris- või klassi ühistööna) – siin peaks iga õpetaja lähtuma õpilaste võimekusest, ajalistest piirangutest ja muudest faktoritest. Samal põhjusel ei ole esitatud tunnikavu, seda enam, et teemat võib käsitleda põhjalikumalt, võttes vaatluse alla kogu materjali, või peatuda sellel üksnes põgusalt või muu teema raames, noppides materjalist välja üksikuid ülesandeid, neid vajadusel kärpides või kohendades. Siiski on ülesannetel raamistus, mis nad üheks teemaks seob. Siin-seal on välja toodud viiteid teksti edasiseks antud teema väliseks käsitlemiseks.

Ülesanded on jagatud nelja plokki:

1. sissejuhatavad ülesanded, mis aktiveerivad õpilaste eelteadmised, konstrueerivad uusi teadmisi rahvusliku identiteedi kujundamisest kirjanduse kaudu ning tutvustavad mõistet “tüvitekst”;

2. ülesanded, mille eesmärgiks on vaadelda taasiseseisvumisaja tekste, milles on tegeldud identiteediküsimusega, püütud juurelda selle üle, kes ja millised on eestlased, milline on Eesti ning millised ühiskondlikud probleemid seal päevakajalised on;
3. ülesanded, millega käsitletakse rahvuslust, omariiklust, rahvuse tulevikku ja nendega seotud ühiskonna valupunkte puudutavaid tekste.
4. Kokkuvõtvad ülesanded, milles tuletatakse meelde teema raames läbitut, püütakse saavutada terviklikku pilti ning luuakse uusi paralleele kirjandusest loetu ja ühiskonnas toimuva vahele.

3.5.1. Õpetajakonspekt

3.5.1.1. Sissejuhatuse teemasse

Ülesanded on mõeldud eelteadmiste aktiveerimiseks ja uute seoste tekitamiseks.

Ülesanne 1.1. Kuidas on eesti kirjanikud kujutanud oma maad ja rahvast?

Igale õpilasele jagatakse kaks sedelit, millel on kirjas “Eestlane on ...”. Igaüks kirjutab mõlemale sedelile sama(d) omaduse(d), ning annab seejärel ühe sedeli ära, teise jätab endale. Õpetaja võib õpilasi suunata vihjetega, näiteks öelda, et vastus ei pea vastama üksnes küsimusele *milline?*, vaid selleks võib olla ka *kes?*, *mis?* või mõni muu küsimus.

Nüüd on igal õpilasel kaks erinevat sedelit ja igaüks püüab mõlemale ilukirjandusest näiteid tuua. Sedelitel ei ole õigeid ja valesid vastuseid, need on assotsiatsioonid, mis võivad inimestel olla erinevad ning tulenevad nende isiklikust kogemustest tekstide ja käibel olevate stereotüüpidega. Õpetaja ülesanne on siinkohal julgustada õpilasi panema kirja kõik mõtted, mis antud märksõnadega seoses pähe tulevad, ning mõtlema tekstide peale, mida loetud on. Käepärast võiks olla ka erinevaid kirjandusõpikuid, mida õpilased mälu värskenduseks sirvida saaksid.

Seejärel moodustatakse väikesed, 3–4-liikmelised grupid ja ühise arutelu käigus täiendatakse kõigi sedeleid näidetega.

Õpetaja annab aruteluks veel ühe küsimuse, mille kohta gruppis märkmeid, näiteks

mõistekaardina, tehakse: kuidas on eesti kirjanikud kujutanud oma maad ja rahvast? Toetatakse eelnevalt täidetud sedelitele ning mõeldakse juurde uusi aspekte.

Kui gruppides on töö lõppenud, esitleb iga grupp oma tulemused ja toimub ühine arutelu, mille käigus võib mõtteid veelgi juurde tekkida. Kõige selle visandab õpetaja jooksvalt tahvlile/arvutisse, näiteks mõistekaardina. Tulemust jagatakse elektrooniliselt või paberkandjal; tavatahvi kasutamise korral on õpilastel soovitatav mõtted endalegi üles märkida.

Arutatakse ka selle üle, kui palju need omadused ja arusaamad paika peavad ning mis võiks olla nende tekkimise ajendiks. Kui klassis on muust rahvusest õpilasi, avaneks hea võimalus arutleda ka seda, kuidas erinevad enesekuvand ja see, kuidas meid nähakse väljastpoolt. Stereotüüpide ja nende mehhanismide käsitlemise kohta antud teema raames on käesolevas materjalis antud mõningaid juhiseid hilisemas faasis. Soovi ja vajaduse korral võib õpetaja aga teemaga alustada juba sissejuhatavas faasis.

Ülesanne 1.2. Tüvitekst ja intertekstuaalsus

Mõiste “tüvitekst” käsitlemiseks on käesolevas materjalis kaks töölehte:

- esimene neist avab tüviteksti mõiste ja kätkeb endas ka sellega seotud mõisteid kirjanduskaanon, intertekstuaalsus ja metafoor, mille tähenduse mõistmises peaks tunnis töölehe täitmise käigus selgusele jõudma;
- teine tööleht annab võimaluse vaadelda kolme teksti, milleks on eesti kirjanduse tüvitekstidena käsitletud Fr. R. Kreutzwaldi “Kalevipoeg”, A. H. Tammsaare “Tõde ja õigus” ning O. Lutsu “Kevade”. Antud tekstide puhul täidetakse tabel, tuues välja nende tekstide panus rahvusliku identiteedi kujundamisse ja nende edasikandumine kirjandusse ja kultuuri laiemalt.

3.5.1.2. Eestist ja eestlastest uuemas eesti kirjanduses

Käsitletakse rahvuslikku identiteeti, stereotüüpe ja nende seost tegelikkusega, vaadeldakse ja analüüsitakse Eesti ühiskonna valupunkte ning Eesti kuvandit uuemas kirjanduses.

Ülesanne 2.1. Kalle Käsper “Eestlased”

Ülesandes analüüsitakse, kuidas on minajutustaja kirjeldanud eestlasi. Tekst annab võimaluse:

- vaadelda stereotüüpe ja üldistusi, mille esitajaks tekstis on vaatleja, kes oma sõnul asub väljaspool etnilist gruppi, mida ta vaatlleb;
- arutleda selle üle, kui olulised on riik ja keel eestlaste jaoks ning kaardistada tegurid, mis lubavad end või kedagi teist määratleda eestlasena;
- põhiteemast kõrvale kaldudes spekulatsioonid tekstitud väite üle, et kirja sõnaga “tere” alustades välditakse silmakirjalikkust, sest kirja adressaati tegelikult ei austata.

Teksti käsitlemiseks on töö lisas esitatud tööleht.

Tekstianalüüs: Kalle Käsper “Eestlased”

Jutt “Eestlased” koosneb viiest osast, milles tuuakse välja erinevaid aspekte eestlaste juures.

Esimeses osas kirjeldab minajutustaja eestlasi kui inimesi, keda ei näe läbi, kes on ükskõiksed ja neutraalse pilguga. Kahtluse alla seatakse see, kas eestlastel üldse on tundeid. Kinnisus on kahtlemata eestlase stereotüübi üks osa. Minajutustaja lisab, et eestlaste reageeringud “pole loomulikud, nad ei käitu nagu teised” (Käsper 2013: 22). Kes aga on need teised? Jutus tuuakse näide Saksamaa või Itaalia näol, kuid ilmselt sellega asi ei piirdu ning teiste all võib minajutustaja mõelda nii Euroopat, lääneühiskonda, kogu maailma kui ka üksikuid, omale tuttavaid osi sellest. Igal juhul on võrreldav kategooria kordi suurem kui eestlaste arv ning hõlmab endas mitmeid rahvuseid, kes omakorda üksteisest eristuvad.

Jutt algab lausetega “Ma kardan eestlasi, nagu ikka kardetakse kõike võõrast ja seletamatut. Minu elu on möödunud nende keskel, kuid neid mõistma ma pole õppinud.” (*ibid.*), mis tekitab küsimuse, kes on minajutustaja. Autoril on eesti nimi, ta kirjutab eesti keeles ning minajutustajagi väidab, et on terve elu eestlaste keskel elanud. Saksamaale või Itaaliasse saabudes tunneb minajutustaja kergendust, j u s t k u i oleks ta saanud koju. End rahvuse kaudu määratlema minajutustaja aga ei tõtta ning ilmselt ongi see taotluslik. Teises osas kasutab autor sõna “kaasmaalased”, kuid end ühegi

rahvusega samastama ei kipu, eestlasi vaatleb ta ikka ühel hetkel eemalt, teisel nende keskelt.

Kuigi on ilmne, et minajutustaja on Eestist, vastandab ta end ikka ja jälle oma kaasmaalastega, näiteks “Need on kõik normaalsed, inimlikud mõtted, ma saan neist aru, ja mulle näib, et nemadki hoomavad, mida tunnen mina.” (*ibid.*), “iga kord, kui trükin arvutisse sõna “tere”, tunnen, kuidas miski minus murdub” (*ibid.*, 23), “Minule on see võõras ja isegi hirmuäratav ning ma oleksin õnnelik, kui mind ei kremeeritaks kodumaal.” (*ibid.*, 24), “Nii et minu arust keel ei ühenda, ta pigem lahutab.” (*ibid.*), “Miks see nii on, ma ei tea, riik on ju, Nietzsche sõnu kasutades, kõige külmem koletis” (*ibid.*, 25).

Ainus etnonüüm, mida jutus kasutatakse, ongi “eestlased”. Juttu on veel itaalia ooperidiivadest ning Saksamaal ja Itaalias tegelast ümbritsevatest inimestest, kelle puhul ei kasutata etnonüüme.

Etnonüümi “eestlased” asendab sõna “kaasmaalased” vaid teises osa. Siinjuures võib mõelda võimalusele, et ülejäänud osad portreteerivad end eestlaseks pidavaid inimesi, samas kui teises osas on juttu eestimaalastest, kusjuures rahvuslik (enese)määratlus ei oma siin tähtsust. Mõlemal juhul on nii end eestlasena identifitseerivad inimesed kui ka eestimaalased, kel võib, aga ei pruugi olla kinnistunud rahvuslik identiteet, minajutustaja silmis pigem halvas valguses, samas kui võrdluse all olevad teised on humaansed ja normaalsed, justkui eviksid eestlased võrreldes teistega hulga rohkem negatiivseid omadusi.

Jutu erinevaid osi omavahel kõrvutades võib märgata, et kui alguses tunneb minajutustaja eestlaste ees hirmu ning oma kirjeldustega taotlebki ta iseloomuomaduste ja käitumisjoonte kirjeldamist, kulgeb tekst järk-järgult sinnamaale, et jutu lõpus, kui on toodud välja nende võime armastada, asetatakse nad lootusetusse ja paratamatult traagilise lõpuga olukorda, mistõttu jääb kõlama pigem kaastunne kui vastumeelsus või hirm.

Eestluse ja rahvusluse teemat on Käsper puudutanud ka oma suurteoses, seitsmeköitelises romaanisarjas “Buridanid”, mille tegelased, nii polürahvuselise Buridanide pere liikmed kui ka eestlased ise, oma sõnavõttudes eestlasi tihti halvustavad (Kaus 2012: 86–87). Jan Kaus (*ibid.*, 88) näeb, et romaanis on eestlaste siunamisele

sisuline kate (“Tänu mitmerahvuselisele taustale esindavad Buridanid avatust, euroopalikku valgustatust, millele astub vastu eestlaste kolkalik suletus.”), mis küll tema arvates ei õigusta halvustava hoiaku rohkust. Neljandas ja viiendas köites sõnastatakse romaanisarja ideena Buridanide rahvusülesus, keskse motiivina jääbki kõlama “eelarvamustest vaba valgustusliku hoiaku ja humanistlike ideaalide elujõu reaalne võimalikkus” (*ibid.*, 90).

Siinkohal võib juurelda selle üle, kas ei ole ka “Eestlased” mingis mõttes kriitikaks rahvuslaste pihta, püüd panna vaatama kaugemale verest, keelest ja riigist.

Ülesanne 2.2. Emil Tode “Piiririik” (katkend)

Ülesande käigus loetakse läbi Emil Tode teose “Piiririik” 2. ja 3. peatükk, vaadeldes maad, mida seal kujutatakse, Eestina, samas pöörates tähelepanu teoses esile kerkivale Ida- ja Lääne-Euroopa vastandusele ning kahtluse alla seatud rahvus- ja riigipiiridele. Tuuakse paralleele iseseisvuse taastamise aja ja praeguse olukorra vahele, analüüsitakse eestlase Euroopa-identiteedi olemust. Loetakse katkend Margit Sutropi artiklist “Kas Eesti jagab Euroopa väärtusi” (tekst asub käesoleva töö lisas) ning arutletakse selles esitatul üle. Kui teost on koolis juba käsitletud, võiks esmalt meelde tuletada selle põhiideed. Kui teost ei ole loetud, võiks õpetaja ja/või õpilane, kes on teost iseseisvalt lugenud, anda ülejäänud klassile lühikese ülevaate teose põhiprobleemidest. Seejärel täidetakse tööleht ja toimub arutelu, mille käigus võetakse arvesse loetud katkendeid ning romaani “Piiririik” tervikuna.

Tekstianalüüs: Emil Tode “Piiririik” (katkend)

“Piiririigi” 2. peatükis kirjeldatud maana tunneb lugeja ära Eesti. Läbivaks on siin päikese motiiv: Eestis on seda vähe, kuid minajutustaja jaoks on see oluline, lahkus ta ju “päikese järel käies” (Tode 2009: 10). Päikese puudumine toob endaga kaasa külma ja pimedust.

Metsa kui eestlaste jaoks tähtsat elementi on iseloomustatud külma ja pimedana. See on koht, kuhu minnakse surema. Ka maa ja maaharimine kuuluvad eestlaste kui talurahva kuvandisse, kuid nagu “Tões ja õiguses” ning “Rehepapis”, ei leia siingi põllutöö ülistamist. Loodus ei ole ka selles osas helde: maa loovutab saaki “vastu tahtmist ja kitsist käest” (*ibid.*, 10–11) ning peatoiduks püütakse “imepisikesi hõbedasi

kalu” (*ibid.*).

Lohutust ei leita sealmaal ka jumalast ega riigivõimust: üks neist jõuab sinnamaile vaid “armetu pominana” (*ibid.*), teine toob endaga kaasa vaid halba.

Vaatamata sellele, et pilt, mida lugeja silme ette joonistatakse, on sünge, on selles omamoodi ligitõmbavat ja müstilist jõudu, mis on saavutatud rohkete kujunditega: “päike on haruldane teemant” (*ibid.*, 10), “meri, millele talveks lüüaks kaas peale nagu hapukapsapütile” (*ibid.*, 11), “Jumala sõna on sinnamaile jõudnud ikka vaid armetu pominana, vaeslapse silmaveena” (*ibid.*) jne. Surmakiatus, mis “sealmail on suur” (*ibid.*) kumab läbi kogu kirjelduse.

Järgmise peatükiga minajutustaja justkui tühistab öeldu: “Ah, tead, küllap ma mõtlesin ta siinkohal lihtsalt välja, siinsamas kohapeal ja ajaviiteks, selle maa.” (*ibid.*, 12) Järgnevate lausetega aga saab selgeks tema mõttekäik, mille kohaselt teisedki riigid on “ammu unenäolised ja mõttetud” (*ibid.*) – piire tegelikult ei ole, minajutustaja neid ei tunnista. Piirid ja maa on *de facto* olemas vaid maakaartidel. Oma arutlusega ähmastab ta reaalse ja ebareaalise vahelise piiri.

Sünnilinnakirjelduses on tunda 1990. aastate alguse Tallinna: trööstitu on seegi oma hallide kivimajade ja hallide nägudega inimestega. Kui eelmises peatükis kirjeldatud maa oli pime, on siin märgata valgust tunneli lõpus: uue, saabuva õitsengu sümboliks peetakse banaane ja juunikuus pimedust ei saabu. Needki aga ei paista minajutustaja silmis midagi väärt olevat.

Ainsad, mis paistavad teda linna juures vähegi paeluvat, on trammid, mida ta aknast jälgis, mis tõid kaasa ka midagi head ning millega ta lahkus, “et jätta sinnapaika see koolnud sajand” (*ibid.*, 14). Tramm võib siin sümboliseerida näiteks lootust, õlekõrt, millest kinni haarata.

Sarnaselt maakirjeldusele on linnakirjelduski ühtaegu eemaletõukav ja ligimeelitav, selles on müstilisust, näiteks roose müüva vanaeide ja juuniöö kirjeldused.

Ülesanne 2.3. Andrus Kivirähk “Ivan Orava mälestused. Minevik kui helesinised mäed” (katkend)

Õpilased loevad läbi (võimaluse korral kuulavad) esimese peatüki Andrus Kivirähki teosest “Ivan Orava mälestused”, vahetavad muljeid ning täidavad töölehe, analüüsides

esimese vabariigi kui kuldse ajastu müüti ja ajaloo sündmuste rolli rahvusliku identiteedi loomisel.

Tekstianalüüs: Andrus Kivirähk “Ivan Orava mälestused. Minevik kui helesinised mäed” (katkend)

Nagu töös eelnevalt välja toodud (vt peatükk 3.4.2.3), heidab “Ivan Orava mälestused” nalja tõsimeelse isamaalisuse ja ajaloo üle. Esimeses peatükis ironiseerib Kivirähk esimese vabariigi ülistamise üle, viies oma kirjeldused kuu pealt kostuvate viiulihelide, Pätsi majas toimuvate mesinädalate ja muude säärase idealiseeringutega groteskini.

Ajaloolist tõde on tekstis vähe: välja võib tuua reaalselt eksisteerinud isikud, nagu Konstatin Päts, Karl August Hindrey, Jaan Tõnisson jt, kuid ka siin on fantaasiat mängus (Andresest ja Pearust on kirjandusteose tegelaste asemel saanud reaalsed kujud, Tõnisson töötas vabal ajal postimehena, mis vihjab sellele, et ta oli ajalehe Postimees peatoimetaja, jms).

Pilke alla on sattunud ka eestlase enesekuvandisse kuuluvad tööarmastus ja töökus: “... juba kuuendaks jaanuariks olid isal kõik aasta tööd tehtud ning ta läks uue jõulupuu järele.” (Kivirähk 2008: 10), “Päevade ja ööde kaupa murtav töö muutis meie riigi jõukaks.” (*ibid.*).

Kõik see on aga kirja pandud kui vana mehe Ivan Orava memuaar. Ivan Orav ise on aga muutunud Andrus Vaariku kehastuses reaalselt tajutavaks isikuks, kes elas ja suri väljaspool kirjandusteost, milles ta loodi: Kivirähk teatas Ivan Orava surmast Eesti Päevalehe arvamusrubriigis (Kivirähk 2009: 2), kuulutades tema matustena välja reaalselt toimunud sündmuse, milleks oli Vabadussõja võidusamba avamine. Niiviisi jätkas kirjanik fiktiivsuse ja reaalsuse ühtesegamist.

Ülesanne 2.4. fs “fs – kes ta on ja kust ta tuleb”

Ülesanne heidab pilgu eesti ühiskonna aktuaalsetele probleemidele, ajaloole ja meid ümbritsevale keskkonnale ning paneb otsima nende tahkude vahelisi seoseid. Vaadeldakse ka seda, kuidas on fs-i luuletuses “fs – kes ta on ja kust ta tuleb” kujutatud eestlast, ning tekstis avalduvaid põhjus-tagajärg seoseid.

Luuletekst on küllaltki pikk ja käsitleb erinevaid tahke ning seetõttu on antud juhul

mõttekas jagada õpilased teemapõhistesse gruppidesse: kõik õpilased loevad läbi kogu teksti, kuid keskenduvad selle juures ühele teemale.

Tegevused luuletuse käsitlemiseks oleksid järgnevad. Esmalt jagatakse õpilased nelja (suurema klassi puhul kaheksasse) gruppi, varustatakse fs-i luuletusega “fs – kes ta on ja kust ta tuleb” ja töölehtedega. Õpilastele antakse aega tekstiga tutvumiseks ja muljete vahetamiseks grupis. Kui kellelgi on küsimusi, püütakse neile üheskoos vastused leida.

Seejärel saab iga grupp omale teema, mida antud luuletuse puhul jälgib. Teemad ja küsimused on järgmised:

1. Luuletuses on palju vihjeid Eesti ajaloo kohta. Leia need. Kuidas need on mõjutanud seda, millised me oleme, milline on meie maa ja kultuur?
2. Luulemina on Eestis elav inimene. Millisena ta end ümbritsevaid inimesi iseloomustab? Kuidas ta ennast iseloomustab?
3. Leia luuletusest Eesti ühiskonna aktuaalseid probleeme ja ühiskonnakriitilisi märkusi. Kas luuletus pakub neile lahendusi? Kui jah, siis milliseid? Kui ei, siis miks need probleemid välja toodud on?
4. Leia luuletusest kohad, kus kirjeldatakse ümbritsevat keskkonda (loodus, ilm, kõik, mida näeme). Leia seoseid keskkonna ja inimeste käitumise vahel.

Kui grupid oma ülesandega ühele poole on saanud, esitlevad nad oma tulemusi, ülejäänud grupid teevad märkmeid ja täiendavad oma töölehti. Toimub ühine arutelu, mille käigus võetakse kokku luuletuse mõte ja arutletakse selle üle. Abi võiks olla järgmistest suunavatest küsimustest:

Kas luuletus on objektiivne või „kallutatud”? Kui, siis kuhu poole? Kas luuletus üksnes kirjeldab või kutsub mõtlema? Too näiteid. Mida uut, mille peale sa varem mõelnud ei ole, luuletusest leidsid? Millistele luuletuses esitatud seisukohtadele sooviksid vastu vaielda?

Tekstianalüüs: fs “fs – kes ta on ja kust ta tuleb”

fs-i (kodanikunimega Indrek Mesikepp) luuletuse “fs – kes ta on ja kust ta tuleb” näol on tegemist autoportreega, mis algab määratlusega “olen eesti luuletaja” (fs 2012: 7) ja on esitatud üsnagi sünetes toonides. Portreeterides end, on luulemina portreeterinud ka Eestit ja eestimaalasi. Tekstis on viiteid eesti ajaloo, ümbritsevale keskkonnale, inimestele ja ühiskonnas aktuaalsetele teemadele. Järgnev analüüs

keskendubki neile tahkudele.

Paul-Eerik Rummo (2009: 576) on juba fs-i varasemat luulekogu “Alasti ja elus” interpreteerides kirjutanud, et fs-i luules on olulisel kohal “vahetu füüsiline keskkond, milles ta elab ja liigub – peamiselt kõledad postsovetlikud maastikud”. See ongi teine omadus, mille kaudu luulemina end vaadeldavas luuletuses määratleb: “tulen Lasnamäelt” (fs 2012: 7), ning sellele järgnevad pildikesed Lasnamäest, hallide majadega elurajoonist, kuhu viiv tee on paekivipangaga ääristatud ning kus suurem osa elanikest polegi eestlased.

“kes need eestlased yldse on?” (*ibid.*, 7) küsitakse luuletuses ning vastatakse sealsamas: “see on väike rahvas / kirglik nagu itaallased / aga sissepoole / väljast see ei paista” (*ibid.*). Siin mängitakse rahvuslike stereotüüpidega: itaallastele omaseks peetav kirglikkus on üle kantud eestlastele, kelle stereotüübist see omadus puudub. Luuletuse lõpus aga on välja toodud omadused, mis eestlase enesekuvandisse kuuluvad: “oleme visad ja töökad” (*ibid.*, 12).

Kirglikkus paistab aga eelkõige tingivat depressiooni või vähemalt kurvameelsust. Äärmusena “tehakse enesetappe / mõni poob ennast yles” (*ibid.*), “yldiselt ollakse vaid / niisama omaette / loetakse raamatuid” (*ibid.*).

Veel on eestlasi iseloomustades kirjutatud, et “lauldakse ainult siis / kui ollakse karjas koos / või juba nõnda purjus / et keegi enam viisi ei pea” (*ibid.*, 8), eestlaste alkoholilembust tuuakse välja veelgi: “juuakse palju viina / mõnikord piiritust” (*ibid.*, 8). Alkohol paistab olevat justkui paratamatus: “kui sa synnid siia ... jooma myrgist murerohu / mis soojendab kylmunud keha” (*ibid.*, 10), “viin ei ole veel lõppenud / meie elame edasi” (*ibid.*, 11). Eestlast hoiavadki veel elus “kange alkohol ja kultuur” (*ibid.*, 12). Alkohol, mis meid elus hoiab, tuleb aga lahkelt vene mehelt (*ibid.*, 11) ja luulemina isa “pani kohe kõvasti / vene meestega kärakat” (*ibid.*, 10). Võttes arvesse fs-i sümpaatiast vene rahvuse vastu (fs 2004 - Sirp 15.10.), võib arvata, et sellel seosel on pigem heasoovlik tähendus ning vene rahvus, keda nii ajaloo kui tänapäeva sündmuste taustal nähakse Eestis sageli negatiivsena, ei ole meile toonud üksnes häda ja viletsust.

Põgus kriitiline pilk on heidetud riigivalitsemisele, mis on tinginud selle, et tervist ja kultuuri saavad osta need, kel jääb raha üle, ja nii on enamik meist minetanud eneseväärikuse (*ibid.*, 11).

Eestlaste ajaloole on mitmeid vihjeid, alates kultuuriloolistest ja lõpetades sõdadega. Luulemina portreteerib oma kodumaad ja ühtlasi ka end, pidades meeles eesti kirjakeele algusaegu, mil kirjutati “soomeugri-saksa keeles” (*ibid.*, 9). Eesti ajalugu on seejärel lugeja ette manatud ülimalt süngetes toonides, vihjates orjaajale (higi, teiste orjamine), sõdadele (veri, pommid, lüüasaamine, hävituspataljon), küüditamisele (Siberi külmunud muld) (*ibid.*, 9–10), nõukogude okupatsioonile ja sellega seotud sundvalikutele (*ibid.*, 11).

Looduski ei too luuletusse helgemat tooni ja nii paistabki sündimine siia “lõikavasse kylma / põhjamaisesse pimedusse / mereäärsesse niiskusesse” (*ibid.*, 10) pigem õnnetuse kui õnna. Loodust iseloomustavad veel udu või kleepuv lumelõrts, milles ära eksida võib, niiske, pime, külm ja tuuline kliima (*ibid.*, 12). Ka meie rikkuseks peetav paekivi on “raske, näotu ja hall” (*ibid.*, 12).

Ajalugu ja loodus ongi luuletuse põhjal peamised faktorid, mis on pannud eestlase elama sissepoole ja pööranud tema kirglikkuse kurvameelsuseks, millest päästavad vaid kultuur ja alkohol.

Eestlase kõrval on luuletuses, nagu Eestiski, figureerimas vene veri, keda luulemina antud juhul pikemalt iseloomustama ei kipu.

Luuletuses on kirjutatud justkui ühe hingetõmbega, kirjavahemärkidest on kasutatud vaid küsimärki, luuletust salmideks jaotatud ei ole ning suurt algustähte kasutatakse vaid kohanimede puhul. Autorile omaselt on ü-tähed asendatud y-tähtedega.

Ülesanne 2.5. Chalice “Minu inimesed”

Ülesande käigus vaadeldakse, kuidas on Chalice ehk Jarek Kasar iseloomustanud oma rahvast, milliseid stereotüüpseid omadusi ümber lükatakse ning mis võiks olla laulu suure menu põhjusteks. Tekstiga seotult heidetakse pilk lauluteksti motiivi laenavale Rein Veidemanni tsitaadile ning sellega omakorda haakuvale tsitaadile Ene Mihkelsoni “Ahasveeruse unest”, analüüsides kummagi tsitaadi mõtet ja neid ühendavat ideed, mille kohaselt kõik algab ja lõpeb inimesega. Siinkohal avaneb võimalus diskuteerida selle üle, kes on Eestis oma inimesed, mis vahe on rahvuslikul ja riigiidentiteedil ning milline on eestlaste võime aktsepteerida omadena väljastpoolt tulijaid.

Materjali käsitlemiseks on töö lisas paiknev tööleht. Võimaluse korral võiks laulu klassis kuulata. Kuigi tegemist on eelkõige lauluga, on see Eesti Päevalehe veergudel avalikkuse ette jõudnud autori kirjaviisi säilitava trükitud tekstina (Chalice 2006: 2), kus on kasutatud lühisõnumitele ja internetivestlustele omast stiili (suure algustähe ja enamasti ka kirjavahemärkide eiramine, “2” asendamas ä-tähte jne). Kui õpilastele antakse seda teksti näha, võib teemaks tuua sellise keelekasutuse, arutleda selle funktsiooni ja kasutuskonteksti üle.

Tekstianalüüs: Chalice “Minu inimesed”

Jarek Kasar on intervjuus öelnud: „Selle pealkiri on “Minu inimesed”. Järelikult räägib see laul inimestest. Eesti rahvast, aga siiski sellisest eesti rahvast, kellega mina hea meelega kokku puutun. Sellistest headest inimestest. Mitte halbadest, neist ei tahaks üldse rääkida.” (Kaha 2006: 20) Järelikult ei ole taotletud kogu rahvuse iseloomustamist; see on pigem kiidulaul neile, kes seda väärt on – neid ei ole vähe (“Osa rahvast / uhkelt rohkem kui oskan lugeda”) – ja kes tunnevad, et see käib nende kohta (“see on pyhendatud kõigile kes tunnevad / et see on neile pyhendatud”). Tekst on loodud lauluks ja sel kujul on see jõudnud väga paljude eestimaalasteni, neid ilmselt ka kõnetades.

Vastupidiselt eelnevale kahele tekstile, mida siin käsitletud, ja peamisele suundumusele tänapäeva kirjanduses, ei ole Chalice selles laulus eesti rahvast “lahates” olnud kriitiline. Välja on toodud head omadused, nähtud inimest, kellele miski inimlik ei ole võõras, kuid kes ometigi on hinges hea (“kunagi ei soovi nad halba / ja kui juhtub siis juhtus kogemata”), vaieldakse vastu stereotüüpidele (“nad ei karda hoolida / ei hoia h2id emotsioone alla”). Kohati on märgata liialdava maiguga loosungeid (“kõik mis teen on neile pyhendatud”).

Kuid see ei ole üksnes kiidulaul. Selles kutsutakse rahvast üles olema ise muutuste allikaks (“koos koos koos / koos vallandame tolguseid / koos palkame spetsialistid / kuid keegi ei tee meie eest otsuseid”), kinnitatakse oma valmisolekut (“teenin oma inimesi / ja ei tee erandit”), julgustatakse juhtunust hoolimata edasi minema (“kui purux kisti verstopostid / ei l6ika keegi l2bi meie juuri”). Viimases tsitaadis figureeriv verstopostide purukskiskumise kujund viitab võõrvõimude vallutustele eesti ajaloos. Ühistele ajalooteadmistele vihjab ka “sa võid unustada maa / j2ttes selle nime ainult

upbund laevale”.

Laulu suur menu näitas, et Eesti rahval on tarvis näha ja näidata, et siin hoolitakse üksteisest. Paljudele läks laulu sõnum korda, nad nõustusid sellega.

Ülesanne 2.6. Jürgen Rooste “Rahvaloendaja”

Jürgen Rooste luuletust “Rahvaloendaja” käsitledes avaneb võimalus heita pilk Eesti elu eri külgedele, arutleda selle üle, kas sotsiaalses plaanis eksisteerib mitu Eestit ning millised inimesed, keda me võib-olla ei märkagi, meie keskel elavad.

Luuletus on küllaltki pikk, mistõttu selle üheskoos läbianalüüsimine võib osutuda ajamahukaks. Käesolevas materjalis on nii aja säästmiseks kui ka õpilaste koostööoskuse arendamise eesmärgil valitud meetodiks grupitöö. Tegevused on järgnevad:

- Klass jagatakse viide gruppi ning iga grupp tõmbab omale loosiga kaks luuletuse salmi / osa. Gruppidele antakse aega nende läbilugemiseks ja ülesanne lavastada need teistele gruppidele.
- Seejärel etendab iga grupp oma osa ning tõlgendab seda. Toimub lühike arutelu ja muljete vahetamine, esitatakse küsimusi ja vastatakse neile. Ettekantud tekstiosa võiks sealjuures kõigile õpilastele paberil või seinal nähtaval olla.
- Kui kõik grupid on oma ettekande teinud, toimub ühine ja kokkuvõttev arutelu, mille käigus arutletakse muuhulgas järgnevate küsimuste üle:

Iseloomusta pilti, mis avaneb rahvaloendajale. Milline on Eesti, millised on eestlased ja eestimaalased? Kui hästi luuletuses välja toodu sinu arvates Eesti ühiskonda peegeldab? Milline on luuletuse toon ja iseloom (kritiseeriv, neutraalne, positiivne, halvustav, lahendusi otsiv, vaatlev, ...)? Mida autor luuletusega taotleb? Milline on luuletuse meeleolu? Millised mõtted ja tunded sul luuletust lugedes tekkisid? Kas sinu jaoks oli midagi uut või midagi sellist, mille peale sa üldjuhul mõtlema ei juhtu? Kas sotsiaalses plaanis eksisteerib mitu Eestit? Mis inimesi eraldab? Millised on erinevate Eestide kokkupuutekohad? Mis tähendus võiks olla rahvaloendaja unenäol? Mida võis vana mees mõelda selle lause all: “Näe, ootasin-ootasin. Aga ära ootasin. / Mina olengi viimane eestlane”? Milline võiks tema arvates olla viimane eestlane? Mis teda

ülejäänud inimestest eristab?

Tekstianalüüs: Jürgen Rooste “Rahvaloendaja”

Luulekogust “Laul jääkarudest” pärit luuletus annab edasi vaatepilte, mis võiksid avaneda rahvaloendajal, kui ta majast majja käib. Lugeja viiakse koos temaga erinevate Eestis elavate inimesteni, näidates ühiskonnas aktuaalseid probleeme. Iga salm algab rahvaloendaja minekuga läbi külma, pimeda ja tihti märja Eestimaa talve, mis manab lugeja silme ette küllaltki troostitu pildi, ning lõppeb ettearvamatult.

Rahvaloendaja näeb nii linna kui küla, jõuab metsagi, ta puutub kokku noorte ja vanade, eestlaste, venelaste ja soomlastega. Luuletus toob lugeja ette peredraamad (Rooste 2012: 90; 95), kuritegevuse (*ibid.*, 89; 96), prostitutsiooni, välismaale head õnne otsima läinud hinged (*ibid.*, 89), alkoholismi (*ibid.*, 90), õpetajate ja tuletõrjujate madalad palgad, suurpereks olemise miinused (*ibid.*, 95), luukered, stereotüübid venelastest – maika, sibula ja küüslaugu hais, viin – (*ibid.*, 90) ja soomlastest, kes rüüpavad vägijooki (*ibid.*, 94), ning end viimase eestlasena tutvustava mehe (*ibid.*, 92).

Kogupilt kõigi osaliste “kiiksudega” annab aimu Eesti mitmekesisusest ja ühiskonna kitsaskohtadest, mida rahvaloendus ei peegelda.

Rahvaloendaja unenägu (*ibid.*, 98–99) võib vaadelda ühest küljest kui allegooriat sellest, et me oleme teatud tasandil vaid numbrid, mida süstematiseerib ja haldab masinavärk. Tõlgendusvõimalusi on aga kindlasti teisigi.

Küsimusi jääb õhku rippuma veelgi: miks tabab rahvaloendajat hirm, kui ta vaatab metsa minevat jäljerada? Mida mõtles mees selle all, et ta on viimane eestlane?

Ülesanne 2.7. Maarja Kangro “Kas Eestis”

Ülesandes analüüsitakse ja tõlgendatakse Maarja Kangro luuletust “Kas Eestis”, arutletakse selle üle, millisena nähakse eestlast väljastpoolt ning kas see kõlab kokku meie enesekuvandiga. Püütakse tuua nii poolt- kui vastuväiteid luuletuses esitatud situatsioonide tõesuse kohta. Spekuleeritakse põhjuste üle, miks Eesti ja eestlased maailmakaardil olla tahavad ning kas mure selle pärast, millisena teised meid näevad, on omane just väikerahvastele. Vaadeldakse kaht tsitaati Mihkel Muti esseest “Millest mõtleb elevant” ning arutletakse nende üle. Täpsemad tööjuhised on esitatud töölehel.

Tekstianalüüs: Maarja Kangro “Kas Eestis”

Luuletus “Kas Eestis” ilmus 2007. aastal luulekogus “Tule mu koopasse, mateeria”. Luulemina üritab kõrvaldada tema meelest halvad eelarvamused Eesti kohta, enamik neist on venepärased (kirillitsa, kak dela) või kuuluvad vene stereotüübi hulka (rohke jumestamine, viin), kuid on ka selliseid, mida tihti eestlastele omistatakse (tõsidus). Luulemina näeb end peene ja steriilse lääne kuvandisse kuuluvana (hea veini joomine, käte kreemitamise rõhutamine) ning eeldab seda ka oma rahvuskaslastelt, lõpetades ähvardusega. Ta üritab nii enese- kui võõrakuvandit vägisi endale meelepäraseks muuta. Luuletuses on kasutatud kordust, mille kaudu ja abil esitatud rida absurdseid situatsioone muutub tervikuna veelgi absurdsemaks. Luuletuse sarkastilist mõõdet täiendab närilisena mõjuv ja pidevalt korduv “ma lõin ta maha, raisk”. Sõnu “ma lõin ta maha” võib võtta ka kui kujundit, mis viitab sõnadega n-õ paikapanemisele. Öeldakse, et küsija suu pihta ei lõõda, kuid antud luuletuses seda just tehakse, olgugi et küsija ei mõelnud halvasti, vaid ilmselt tundis siirast huvi selle vastu, kuidas Eestis asjad on.

Ülesanne 2.8. Contra “Väike eesti räim”

Luuletus annab võimaluse tuletada meelde allegooria mõiste ning leida tekstist allegooriat. Vaadeldakse laulu ja räime/kalapüüki/merd eesti identiteedi komponentidena ning arutletakse Eesti väiksuse pluss- ja miinuspoolte üle.

Tööülesanded asuvad töölehel.

Luuletuse juures võib vajadusest, soovist ja ajalistest võimalustest lähtuvalt pöörata tähelepanu Contra luulekeelele (trohheus, riimid, inglisekeelsed sõnad).

Tekstianalüüs: Contra “Väike eesti räim”

Üks võimalus luuletuse tõlgendamiseks on allegooria kaudu: väike räim kui Eesti. Kuigi Eestit peetakse oma väiksuse tõttu mitteamvestatavaks jõuks, on meilgi oma potentsiaale, millega edu saavutada. Luuletuses on räime trumbiks laul. Eestis on laulu(pidu) ikka tähtsaks peetud ning iseseisvuse taastamise perioodil oli üheslaulmisel oluline roll rahva meelsuse ja ühtsuse suurendamisel. Seda võib aga võtta ka laiemalt, nähes luuletuses esitatud laulu kui vaimse potentsiaali võrdpilti.

Jättes allegooria kõrvale, võib välja lugeda euronormide jäikust ja piirkondlike eripäradega mitteamvestamist. Taas aga tulevad kõne alla vihjed eesti identiteedile: on ju

räimed ja sellega seotud kalapüük eestlaste, iseäranis rannarahva enesemääratluse oluliseks komponendiks; teiseks elemendiks on laul, mis luuletuseski olulist rolli mängib.

Contra luule puhul väärrib äramärkimist tema luulekeel, mis enamasti on rütmilis-riimiline, valdavalt trohheus. Tema riimide seas on nii triviaalseid (kanda – anda) kui ka originaalseid (räim – *shame*). Ta pikib sageli luuletustesse võõrkeelseid, tavaliselt inglisekeelseid sõnu. Kõik see ja lisaks veel üllatavad ja naljakad seosed muudavad Contra luuletused vemmalvärsilikuks, kuid tihti peitub nalja taga ka tõsisem mõte. Nii ka selle luuletuse puhul.

Ülesanne 2.9. Elo Viiding “Eestisse! (naisluuletaja kiri kaugelt)”

Elo Viidingu proosaluuletus Eestisse võimaldab käsitleda Eesti ühiskonna kitsaskohti, arutleda selle üle, miks küsitakse: “Kas me sellist Eestit tahtsimegi?” ja mõelda, kelle kätes on tuleviku Eesti ühiskond. Õpilased loevad luuletuse, vahetavad muljeid ja täidavad töölehe. Siinkohal avaneb võimalus õppida selgeks või tuletada meelde proosaluuletuse mõiste.

Tekstianalüüs: Elo Viiding “Eestisse! (naisluuletaja kiri kaugelt)”

“Eestisse! (naisluuletaja kiri kaugelt)” on Elo Viidingu luulekogust “Kestmine”, mis on ühiskonnakriitiline teos. Meelis Oidsalu on toonud välja, et „Viiding ironiseerib eestlase kestmisemure ja rahvusliku autosugestiooni üle” (Oidsalu 2012: 100), kuid läbi “vihaste tekstide” (*ibid.*, 101) kumab läbi mure (Eesti) ühiskonna ja inimeste pärast.

Esmapilgul tundub proosaluuletus irooniline, kuid kui võtta analüüsi aluseks, et luuletuses eksisteerib kaks paralleelset Eestit: see, kuhu luulemina õhkab ja mis “peab kusagil olemas olema” (Viiding 2011: 57), ja see, kus luulemina asub, saab see teise tähenduse. Vihje selliseks käsitluseks annab viimane lause: “Kuskil peab olema maapealne paradiis, Eesti peab kusagil olemas olema (minu sõrendus – K. P.).” (*ibid.*) Mõtleks keegi tõsiselt Eestist nii, teaks ta seda, kus Eesti asub.

Luulemina ei nimeta küll toda teist paika Eestiks, vaid ütleb “meil siin”, kuid vihjeid leiab hulgi (Päevaleht, laialdane alkoholitarbimine jaanipäeval, õpetajate positsioon ühiskonnas). Unistuste Eestis saab aga väärilt vananeda, avalikult tundeid väljendada, seal ei mõisteta kedagi hukka selle eest, milliseid valikuid ta oma elus teeb.

Viiding paistab siinkohal rõhuvat just humaansusele, mitte rahvuslusele: selle asemel, et muretseda selle pärast, kas maa ikka täidetakse lastega, kritiseerib ta arvamust, mille kohaselt “viis, kuidas osa naissoost olendeid elab, on kuritegelik” (*ibid.*).

Ülesanne 2.10. vahekokkuvõte

Ülesandes võetakse kokku eestlase rahvusliku identiteedi, rahvuslike stereotüüpide ja Eesti kujutamist käsitlev osa. Kui eelnevalt vaadeldi iga luuletust eraldi, siis nüüd tehakse kokkuvõtteid ja heidetakse pilk üldpildile, käsitledes teemat tervikuna, samas luuakse ülevaade käsitletud tekstidest. Abiks on tööleht, kust leiab lisaks kirjalikele ülesannetele aruteluküsimusi.

3.5.1.3. Rahvuslus, omariiklus ja rahvuse tulevik uuemas eesti kirjanduses

Arutletakse rahvusluse erinevate vormide, nende heade ja halbade külgede ja vajalikkuse üle, käsitletakse eestluse ja Eesti tuleviku küsimust.

Ülesanne 3.1. Kalev Kesküla “Sinu haljaste mäekuplite pärast”

Kalev Kesküla luuletuse “Sinu haljaste mäekuplite pärast” käsitlemiseks on käesolevas materjalis ette nähtud tööleht, millel olevad ülesanded suunavad õpilasi mõtisklema selle üle, kas luuletus on irooniline või siiras, kas ja mille poolest erineb see Runneli, Koidula ja Liivi isamaaluulest (vastavalt luuletustes “Maa tuleb täita lastega”, “Mu isamaa on minu arm” ja “Eile nägin ma Eestimaad”²). Püütakse mõelda, milline oli Kesküla luuletuse kirjutamise ehk iseseisvuse taastamise aja valitsev meelsus ning kas luuletuse tähendus muutuks, kui see paigutada kirjutamise ajast tänapäeva ja vastupidi.

Tekstianalüüs: Kalev Kesküla “Sinu haljaste mäekuplite pärast”

Kalev Kesküla isamaaluule kulminatsioon on küll luulekogu “Vabariigi laulud”, kuid isamaaluuletusi on ta kirjutanud enne ja pärastki. “Sinu haljaste mäekuplite pärast” on pärit 1991. aastal ilmunud luulekogust “Eneseirooniline armastaja”. Arno Oja ei näe luulekogu enesekesksena, vaid toob välja, et sealsed tähelepanekud on “nii või teisiti

2 Võimalusel võiks kasutada audiovisuaalset materjali, näiteks ERR digiarhiivist:

<https://arhiiv.err.ee/vaata/100-luuleparli-maa-tuleb-taita-lastega-hando-runnel-loeb-jaan-rekkor>

<https://arhiiv.err.ee/vaata/100-luuleparli-mu-isamaa-on-minu-arm-lydia-koidula-loeb-guido-kangur>

<https://arhiiv.err.ee/vaata/100-luuleparli-eile-nagin-ma-eestimaad-juhan-liiv-loeb-tanel-ingi>

seotud ajaloo ja isamaa asjadega” (Oja 2012: 381).

Märt Väljataga (2011: 385) nimetab luuletust “Sinu haljaste mäekuplite pärast” antud luulekogu üheks kõige vähem irooniliseks luuletuseks. Luulemina loetleb üles hulganisti põhjused, miks ta isamaad armastab. Nende seas on selliseid, mille äramärkimine enamasti küsimusi ei tekita (haljad mäekuplid, õitsvad õunapuud jne), aga ka selliseid, mis panevad küsima, kas ja mis tingimustel nende pärast kedagi või midagi armastada saab (petetus ja kaitsetus, õitsev tiisikus, hädade äke jne). Raske minevik on eestlaste ajaloomüüdi üks osadest ning Kesküla paistab selles nägevat paratamatust, mis teda siiski isamaaga liidab.

Leiab mitmeid poetiseeritud vihjeid süngele ajaloole: “vere ja hõberahadega väetatud / mustade ja kollaste põldude pärast” (Kesküla 2011: 178), “nõgise lae ja raudse vaheteki pärast” (*ibid.*).

Huvitav on sõna “õitsev” kasutamine: fraasis “õitsvate õunapuude pärast” on sel otsene tähendus, fraasis “õitsva sotsialismi pärast” on ta omandanud iroonilise varjundi ning fraasis “õitsva tiisikuse pärast / su laastatud kopsudes / tühjaks imetud luudes” mõjub see grotesksena.

Ülesanne 3.2. fs “iidne hansalinn Tallinn” ja Veiko Märka “Palve”

Luuletused annavad hea võimaluse käsitleda rassismist ja natsionalismist tulenevaid probleeme ning arutleda selle üle, kas need ka Eestis aktuaalsed on. Teema käsitlemisel loetakse Karl Martin Sinijärve arvamust “Helmel oli õigus”. Lisaks teksti sisule on soovitatav tähelepanu pöörata Sinijärve keelekasutusele. Ülesandes võrreldakse omavahel isamaalisust, rahvuslust ja natsismi ning arutletakse selle üle, kas ja kuidas patriootlikkus avalduma peaks. Püütakse vaadelda, kuidas avaldub ja mis tähtsust omab rahvuslus teistes riikides ning meenutatakse äärmusteni läinud natsionalismi tagajärgi II maailmasõja eelsel Saksamaal. Täidetakse tööleht, misjärel arutletakse küsimusel “Kas Eesti peaks sisserändajatele avatud olema?” Üheks võimaluseks seda teha on järgneva meetodi kasutamine: õpilased püüavad paari minuti jooksul iseseisvalt mõlema väite toetuseks argumente leida. Seejärel valivad nad poole, vastates küsimusele eitavalt või jaatavalt. Need, kel oma seisukohta ei ole, on nullpunktiks. Mõlemad pooled esitavad oma väite tõestuseks kordamööda argumente, nullpunkt teeb märkmeid ja küsib

vajadusel küsimusi. Kui argumendid on esitatud, valivad nullpunktis olevad õpilased poole või jäävad nullpunkti, igal juhul põhjendavad nad oma valikut. Diskussiooni vältel võib ühest grupist teise üle minna.

Tekstianalüüs: fs “iidne hansalinn Tallinn”

fs-i luuletus “iidne hansalinn Tallinn”, mis on pärit luulekogust “Alasti ja elus”, käsitleb rassismist ja natsionalismist tulenevaid eelarvamusi ja võõraviha. Nii Tallinnast kui Tartust maalikse lugeja silme ette pilt iidsest ja väärkast linnast, millesse korraga asetatakse n-ö võõrkeha. Hüpe Hamburgi peaks eestlasele mõjuma kainestavalt: seal suhtutakse luuletuses eestlastesse samamoodi kui eestlased suhtuvad teiste rasside esindajatesse. Hamburgis aga ei ole kõik välismaalased ohtlikud ja kurjad: Paul McCartney on “siinse kandi oma poiss” (fs 2008: 85) – esines ju The Beatles karjääri algusaegadel Hamburgi klubides. Nii nagu Hamburgis, on Tartus ja Tallinnaski tegu selektiivse rassismi ja natsismiga. Ühel juhul on eestlased sallimatud, teisel juhul ollakse nende vastu sallimatud. Luuletust võiks seega vaadelda kui iroonilist kriitikat päritolust tulenevale diskrimineerimisele.

Tekstianalüüs: Veiko Märka “Palve”

Veiko Märka 2009. aastal ilmunud luulekogus “põletada pärast lugemist” ilmunud “Palve” loob oma esirea “Jumal, kaitse Eestimaad” ja pealkirjaga silla lauludega “Hoia, jumal, Eestit” (sõnade autor Leopold Raudkepp) ja “Palve” (Tõnis Mägi). Ülejäänud luuletus kulgeb aga groteskses parodeerivas stiilis, mis rahvusluse äärmuslikke vorme ja võõraviha pilab. Lisaks sellele, et marurahvuslase viha alla võivad sattuda teiste rahvuste esindajad, võib vihkav natsist hävitada ka jumala, kes tema maad kaitseb. Isamaa-armastus on siin pööratud vihkamiseks kõige muu vastu.

Ülesanne 3.3. (:)kivisildnik “(:)liivlastele järgi”

Ülesandes analüüsitakse (:)kivisildniku luuletust “liivlastele järgi” ning spekulereeritakse selle üle, mis on eestlastest saanud saja, sadade või tuhandete aastate pärast, kuidas meie praegune tegevus seda mõjutab ja kas see on paratamatus.

Tekstianalüüs: (:)kivisildnik “(:)liivlastele järgi”

“(:)liivlastele järgi” on pärit kogust “Liivlased ja saurused”, mida läbivaks teemaks on väljasuremine ning mis Arno Oja (2011: 9) sõnutsi “kinnitab, et välja sureb hoopis

eestlane kui rahvus”. Luuletus kutsub üles välja surema, sest nii on tark teha, kui tahetakse pääseda “euroopa varaaia / europarlamenti / kuluaaridesse” (kivisildnik 2011: 56). Niiviisi tundub luuletus olevat irooniline ja sotsiaalkriitiline, kuid seda saab ka lugeda kui teksti väljasuremise paratamatusest: kõik on nagnii kaduv ja me ei peaks eestlaste hääbumist juba ette ära taga nutma, parem on näha asja positiivsena, näiteks võtma eeskju eestlaste naabrist-parem-stereotüübist: “kui me oleme / õiged eestlased / siis me läheme / liivlastele järgi / ja liivlastest mööda” (*ibid.*, 55). Sellega haakub ka luulekogu põhimeeleolu ja teema seos: kuigi teema on morbiidne ja lõppu kuulutav, ei näita luuletused seda enamasti süngetes toonides.

Ülesanne 4.4. Vahekokkuvõte

Tuletatakse meelde teema raames käsitletud tekstid. Iga õpilane paneb kirja kolm seisukohta või väidet, millega ta nõustub, ning kolm, millele ta vastu vaielda soovib. Seejärel vahetatakse paarides või väikestes gruppides mõtteid ja põhjendatakse oma arvamust. Lõpuks teeb iga väikegrupp kogu klassile oma vestlusest lühikokkuvõtte.

Seejärel püütakse leida vastused küsimustele, nagu: kuidas väljendub see, et eestlasi enam ei ole? Kas niiõelda eesti asja peab ajama? Kes seda teevad? Kas maailm kaotaks midagi, kui poleks enam eestlasi? Aga kui poleks näiteks prantslasi? Kuidas näeks välja, et ei ole enam eestlasi? Kas peaks kaduma keel, riiklus, mõttelaad, enesemääratlus või etnonüüm? Miks määratletakse end tihti rahvuse kaudu? Millised on selle alternatiivid? Kuidas eestlased end varem määratlenud on? Kuidas nad end tulevikus identifitseerida võiksid?

Seda võib teha arutelu käigus, nii et õpetaja küsib suunavaid küsimusi, või kasutada järgnevat meetodit: õpetaja küsib küsimuse, näiteks: “Kuidas väljendub see, et eestlasi enam ei ole?” ning viskab ühele õpilasele palli. Õpilane vastab küsimusele, küsib uue küsimuse, võttes arvesse, et see haakuks eelneva küsimuse ja/või vastusega, ja viskab palli järgmisele õpilasele. Õpetaja ülesandeks on jälgida, et kõik sujuks. Vajadusel küsib ta täpsustavaid küsimusi või suunab oma küsimustega hättajäänud õpilasi.

3.5.1.4. Teema kokkuvõte

Eesmärgiks on meenutada loetud tekste ja asetada loetu ühiskondlikku konteksti.

Ülesanne 4.1. Probleemide kaardistamine

Ajurünnaku käigus kaardistatakse rahva, rahvusliku identiteedi ja rahvustundega seotud ühiskondlikud probleemid Eestis. Probleemid grupeeritakse. Üheks võimalikuks edasiseks viisiks on arutleda lahenduste üle grupitöö käigus, ajanõudlikumaks, kuid huvitavamaks alternatiiviks on korraldada rollimäng, mida kirjeldab järgmine ülesanne.

Ülesanne 4.2. Debatt (rollimäng)

- Toimub debatt, mille teema valitakse eelnevast ajurünnakust koorunud probleemide seast, sõnastades see debatile sobilikult. Võib ka võtta mõne üldisema teema, näiteks:

Mis on eestlus?

Kas rahvuslusel on tänapäeva ja tuleviku Eestis kohta?

Kas võidaksime või kaotaksime rahvuslusest loobudes?

- Õpilased saavad endale loosi teel või ise valides rollid. Mõned näited:

moderaator-ajakirjanik, parempoolse erakonna esindaja, vasakpoolse erakonna esindaja, pensionärist endine väliseestlane, integratsiooniaktivist, vene rahvusest kultuuritegelane, Soomes töötav tipptaseme spetsialist, marurahvuslasest ühiskonnategelane, multikultuurse maailmavaatega ühiskonnategelane, maailmarändur, jne.

- Need, kel kindlat rolli ei ole, on publik, kes samuti küsib ja arvab. Neil on võimalus võtta oma seisukoht ja roll ning nad võivad seda debati jooksul muuta.
- Õpilastele antakse pisut aega, et teemaga seoses mõtteid koguda. Võimalusel otsivad nad informatsiooni internetist.
- Oluline on, et debatis osalejaid ei oleks liiga palju ega liiga vähe. Lisaks ajakirjanik-moderaatorile, kes debati õnnestumise seisukohalt on oluline valida loosita, võiks osalejaid olla viis kuni kaheksa, sõltuvalt sellest, kui aktiivsed

õpilased selliste ülesannete lahendamisel on.

- Hiljem võetakse debatt kokku ja reflekteeritakse selle õnnestumiste ja vajakajäämistele üle.

Ülesanne 4.3. Essee

Õpilased kirjutavad essee, milles soovitavalt toovad näiteid kirjandusest, sh teema raames käsitletud tekstidest. Õpilane võib sõnastada teema ise või valida ühe alljärgnevatest:

Kirjandus kui ühiskonna peegel

Eesti ühiskonna valupunktid

Tekstid, mis on loonud rahvust

Eestlane – kes ta on?

Viimane eestlane

Portreeterides Eestit

Rahvusriik 21. sajandil

Eestlase juured ja tänapäev

Kokkuvõte

Töö käigus valmis õppevara, mille ülesanded on vastavalt teemale jagatud kaheks sisuliseks osaks ning mõlemat teemat sisse juhatavateks ja kokku võtvateks ülesanneteks.

Õppevara esimest, Eesti ja eestlaste käsitlemist uuemas eesti kirjanduses vaatlevat osa raamistava teooria saab lühidalt kokku võtta järgnevalt.

Rahvust peetakse muutuvaks, kultuurist tingimatuks, sees- ja väljaspool asuvate inimeste määratletud kategooriaks ehk teisisõnu on rahvus see, mida inimesed teatud sarnasusi arvesse võttes rahvuseks peavad. Rahvuslikkuseks ehk etnilisuseks peetakse omakorda kõike seda, mis on ühele rahvusele omane, näiteks vaimne ja esemeline kultuur, aga ka veendumused endast. Rahvusele omased asjad ja mõtted moodustavadki rahvusliku identiteedi, mis ühes sellega tihedalt seotud kultuurilise identiteediga kuulub inimese sotsiaalse enesemääratluse hulka. Eesti rahvuslikku identiteeti peetakse enamasti keeleliseks. Olulised on ka ajaloonarratiivid, müüdid ja omariiklus.

Rahvusliku enesemääratlusega on tihedasti seotud rahvuslikud stereotüübid ehk see, milliseid omadusi peavad rahvusele omaseks nii rahvusgrupi liikmed ise kui ka teistesse rahvusgruppidesse kuulujad. Kuigi stereotüübid on üldistavad ja tihti ebatõesed, on need paratamatud ning aitavad meil maailma kategoriseerida ja selles paremini orienteeruda. Oluline on stereotüübid ära tunda, teadvustada endale nende olemust ja funktsiooni.

Etnilise identiteedi tekkimisel mängivad rolli mitmed faktorid, sealhulgas ajaloomälu ja kirjandus, mis samuti üksteisega dialoogis on. Rahvuskirjanduse ja rahvustunde tekkimine langes Eestimaal ühele ajale ning sellest ajast peale on eestlased end kui rahvust kirjanduse kaudu taasloonud. Kirjandus loob ja kinnitab rahvuslikke müüte ning täiendab lünklikku ajalooteadmist. Samas ei loo kirjandus kui lihtsalt kogum tekste midagi: rahvusloome puhul on oluline see, mida tõlgendajad ta looma panevad.

Rahvust loovate tekstide käsitlemisel ei saa mööda vaadata Jaan Unduski kasutusele võetud metafoorsest mõistest „tüvitekst“, mis on käibel olnud kakskümmend aastat ning mille tähendus selle aja jooksul laienenud ja seeläbi pigem ähmastunud kui selgemaks saanud on. Tüviteksti peamisteks tunnusteks peetakse enamasti tema olulisust rahvusliku enesekuvandi tekkimisel ning intertekstuaalsust ehk võrsete ajamist kirjandusse ja kultuuri tervikuna. Tüvitekstide eelduseks peetakse enamasti ka kuulumist rahva kirjanduskaanonisse.

Mitmeid kirjanduskaanonisse kuuluvaid rahvust loovaid ja/või rahvusliku identiteedi teemat mõtestavaid tekste käsitletakse kooli kirjandusõpetuses. Seni värskeimas eesti kirjanduse gümnaasiumiõpikute sarjas on vastavate teoste tutvustamisel rahvusteemale enamasti ka tähelepanu pööratud.

Õppematerjali teise teema, milleks on rahvuslus, omariiklus ja rahvuse tulevik uuemas eesti kirjanduses, puhul tuleb lisaks eelmainitud rahvuse käsitlemisele kõne alla rahvusluse küsimus. See on etnilisuse ehk rahvuslikkuse ideoloogia, mis ühest küljest on positiivse, teisalt aga negatiivse alatooniga nähtus: see seab olulisele kohale maa, rahvuse ja nendega seonduva; väärtustamises ja armastamises ei tohiks midagi halba olla, kui sellega ei peeta oma rahvust teistest paremaks. Natsism ehk äärmuslik rahvuslus ning rassism seda aga just teevad, viies diskrimineerimiseni. Siinkohal on seega oluline, et õpilased oskaksid ära tunda ja vahet teha rahvuslusel ja natsismil.

Globaliseeruv maailmas kerkib üha enam esile kultuurilisuse mitmekesisuse teema. Eestigi puhul ei tohi unustada, et siin ei ela üksainus rahvus. Kõige selle valguses on tarvis leida oma identiteedi ja kultuuri säilitamise ning teiste kultuuride aktsepteerimise ja väärtustamisega seoses kuldne kesktee.

Kõik see on ühtlasi väärtuskasvatuse osa. Tänapäeval peetakse au sees väärtuskasvatuse käsitlusi, mis aitavad kaasa isiksuse kui terviku arengule ja/või panevad rõhku väärtustamisprotsessile. Juurutamist ehk väärtuste sisendamist ei peeta kuigi tõhusaks, seda enam et väärtused ei ole absoluutsed. Eelistatakse väärtustamisprotsessile rõhku panevaid ratsionalistliku väärtuskasvatuse teooriaid, millest peamised on väärtuste selitamine ja kognitiivne käsitus, ning iseloomukasvatust, mis seab eesmärgiks isiksuse terviklikku arengut soodustava keskkonna loomise. Üha enam populaarsust kogub eelmainitud teooriaid kombineeriv

integreeriva eetilise kasvatusel mudel.

Magistritöö praktiline osa ehk õppevara lähtub eelmainitust tulenevalt eelkõige ratsionalistliku väärtuskasvatuse seisukohtadest, mille kohaselt kujundab õpilane ise oma väärtushinnangud, õppides neid põhjendama ning ka edaspidi moraalsete dilemmade lahendamisel erinevate valikute vahel vaagima. Ometigi ei saa õppematerjali väärtuskäsitlust nimetada puhtalt relativistlikuks: juba teema, tekstide ja küsimuste valik suunab õpilasi teatud aspektide üle mõtlema ning lähtutud on sellest, et eelistataks valikuid ja väärtusi, mis teisi ei kahjusta. Ka see on väärtus.

Kirjandustunnile kohaselt ja ainekavast lähtuvalt näeb õppevara ette tekstidega töötamist, lisaks on loodud hulganisti võimalusi aruteludeks.

Sissejuhatavates ülesannetes heidetakse varasemale lugemiskogemusele ja kirjandusteadmistele toetudes pilk sellele, milline on olnud ilukirjanduse roll rahvusliku identiteedi kujundajana ning kuidas on kirjanikud kujutanud Eestit ja eestlasi. Tutvutakse tüviteksti mõistega ning vaadeldakse selle kahe tunnuse avaldumist kolmes teoses.

Sisuliste teemade ülesanded algavad ilukirjandusliku teksti käsitlemise ja analüüsiga. Sealt edasi jõutakse ühiskonda ja kultuuri puudutavate arutelude ja muude tegevusteni. Vaatluse alla tuleb ka esseistikat, mis samuti kursuse sisusse kuulub. Lisaks kirjalikule väljendusoskusele pannakse rõhku suulisele esinemisele ja rühmatööle. Tähelepanuta ei ole jäänud loovuse arendamine. Materjal on püütud luua nii, et ta gümnaasiumiõpilasele atraktiivne oleks. Teema lõpetamiseks ja kokku võtmiseks on välja pakutud probleemide kaardistamine, debatt ja valik esseeteemasid.

Õppevara võib, aga ei pea käsitlema täies mahus. Õpetajal on võimalus noppida välja üksikuid ülesandeid sõltuvalt sellest, milline on õpilaste huvi ja võimekus, kui palju aega pühendatakse aruteludele, milliseid teemasid, tekste või mõisteid on kursuse raames juba käsitletud või milliseid oskusi arendatud.

Kontsentiline õppematerjal annab õpetajale vabad käed ning võimaluse tekstikeskse lähenemisega täita kursuse muidki eesmärgid.

Kirjandus

Allik, Jüri 2009. Kas rahvusel on iseloom? – Psühholoogia keerukusest. Toim. Jüri Allik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 132–137.

Annus jt 2001 = Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

Annus jt 2006a = Annus, Epp, Luule Epner, Ele Süvalep. 20. sajandi I poole eesti kirjandus: gümnaasiumi kirjandusõpik. Tallinn: Koolibri.

Annus jt 2006b = Annus, Epp, Luule Epner, Mart Velsker. Uuem eesti kirjandus: gümnaasiumi kirjandusõpik. Tallinn: Koolibri.

Annus, Epp 2000. Kirjanduskaanon ja rahvuslik identiteet. – Keel ja Kirjandus 1, 10–17.

Barth, Fredrik 1998. Introduction. – Ethnic Groups and Boundaries. Toim. Fredrik Barth. Long Grove: Waveland Press, 9–38.

Brigham, John C. 1971. Ethnic Stereotypes – Psychological Bulletin. Vol. 76, 15–38.

Chalice 2006. Minu inimesed. – Eesti Päevaleht, 28. veebruar, lk 2. (vaadatud 16.05.2014)

Chazan, Barry 2009. Kõlbluskasvatus väärtuste selitamisenä. – Väärtused, iseloom ja kool: väärtuskasvatuse lugemik. Toim. Märt Pöder, Margit Sutrop, Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 91–122.

Contra 2011. Väike eesti räim. – Ilmunud kogus “Okseoksjon”. Tallinn: IlmaPress, lk 16.

Cooper jt 1998 = Cooper, Maxine, Eva Burman, Lorraine Ling, Cveta Razdevsek-Pucko, Joan Stephenson. Practical Strategies in Values Education. – Values in Education. Toim. Joan Stephenson, Lorraine Ling, Eva Burman, Maxine Cooper. London, New York: Routledge, 161–194.

EKSS 2009 = Eesti keele seletav sõnaraamat 4. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits,

Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Encyclopedia of Education 2003. Vol. 1. Toim. James W. Guthrie. New York: Macmillian Reference USA.

Epner jt 2005 = Epner, Luule, Kristi Metste, Sirje Olesk. Vanem eesti kirjandus: gümnaasiumi kirjandusõpik. Tallinn: Koolibri.

Eriksen, Thomas Hylland 2010. Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives. London: Pluto Press.

EÜV = Riiklik programm „Eesti ühiskonna väärtusarendus 2009–2013“. <http://www.eetika.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=1179765/Eesti+%FChiskonna+v%E4%E4rtusarendus+2009-2013.pdf>. Vaadatud 06.03.2013.

fs 2008. iidne hansalinn Tallinn. – Ilmunud kogus “Alasti ja elus”. Pärnu: Jumalikud Ilmutused, lk 85.

fs 2012. fs – kes ta on ja kust ta tuleb. – Ilmunud kogus “100% fs”. Pärnu: Jumalikud Ilmutused, lk 7–12.

Grauberg, Ene 1991. Kultuuriparadigmast kui hariduse kavandamise filosoofilis-ideoloogilisest lähtealusest. – Hariduse kavandamise kultuur-filosoofilistest lähtealustest. Koost. Ene Grauberg. Tallinn: Eesti Õppekirjanduse Keskus, 6–17.

GRÕK 2010 = G ü m n a a s i u m i r i i k l i k õ p p e k a v a . <https://www.riigiteataja.ee/akt/13272925>. (vaadatud 18.05.2013)

GRÕK Lisa 1 = Gümnaasiumi riiklik õppekava. Lisa 1. Ainevaldkond „Keel ja kirjandus“ <https://www.riigiteataja.ee/akt/lisa/0000/1327/2925/13275399.pdf#>. (vaadatud 12.05.2014)

Harro-Loit, Halliki 2012. Õpetaja roll kultuurimälu kommunikatsioonis ja kultuurilise identiteedi kujundamises. – Õpetaja kui kultuurimälu vahendaja. Toim. Halliki Harro-Loit, Monika Tasa. Tartu: Kultuuriteooria tippkeskus, 9–13.

Hasselblatt, Cornelius 2007. Eesti esimene ökoromaan. – Looming nr 8, lk 1262–1267.

Hasselblatt, Cornelius 2008. Rahvuskultuuri paradoks ning eesti keele tähtsus. – Rahvuskultuur ja tema teised. Toim. Rein Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 13–33.

Haydon, Graham 2009. Väärtuskasvatus: õpetajad kui väärtuste edastajad? –

Väärtused, iseloom ja kool: väärtuskasvatuse lugemik. Toim. Märt Pöder, Margit Sutrop, Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 25–44.

Helin, Johanna 2010. Maailmakodaniku väärtuste kujundamine koolis. – Läbivad teemad õppekavas ja nende rakendamine koolis. I osa. Toim Ülle Luisk. Tartu: Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus, 240–255.

Hennoste, Tiit 2011. Heroism ja eksistentsialism. Mõttevahetus: Eesti eksistentsiaalsusest. – Looming 8, 1139–1148.

Hinrikus, Rutt 2001. Lääne pildi ja kodumaa pildi mõningaid teisenemisi eesti kirjanduses. – Keel ja Kirjandus nr 9, lk 601–610.

Hughes, Everett 1994. On Work, Race and the Sociological Imagination. Chicago: University of Chicago Press.

Ilves, Toomas Hendrik 2009. Kes me oleme? Kus me oleme?: Rahvuslik identiteet ja vaimne geograafia. – Akadeemia 6, 1067–1074.

Ilves, Toomas Hendrik 2012. Omal häälel. Tallinn: Tänapäev.

Jenkins, Richard 2008. Rethinking Ethnicity. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.

Kaha, Andero 2006. Chalice: “Minu inimesed on head inimesed”. – SL Õhtuleht, 27. veebruar, lk 20.

Kalda, Maie 2007. Vaarandi kodumaa. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 638–649.

Kaljundi, Linda 2007. Aga ükskord ei alga aega. – Vikerkaar nr 7, lk 121–128.

Kangro, Maarja 2007. Kas Eestis. – Ilmunud kogus “Tule mu koopasse, mateeria”. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 19.

Kaus, Jan 2012. Kalle Käsperi magnum opus. – Elu ja kirjandus. Saarde-Pärnu: Jumalikud Ilmutused, lk 75–91.

Kesküla, Kalev 2011. Sinu haljaste mäekuplite pärast. – Ilmunud kogus “Kalev Kesküla kogutud luuletused”. Koostaja Märt Väljataga. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 178.

Kirschenbaum, Howard 2009a. Väärtuste selitamise selgitus: mõned teoreetilised probleemid. – Väärtused, iseloom ja kool: väärtuskasvatuse lugemik. Toim Märt Pöder, Margit Sutrop, Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 123–134.

Kirschenbaum, Howard 2009b. Väärtuste selitamise teooria ja õpetamine: mõned

meetodid. – Väärtused, iseloom ja kool: väärtuskasvatuse lugemik. Toim Märt Pöder, Margit Sutrop, Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 135–145.

Kirss, Tiina 2008. Väärtustest ja eestluse tulevikust. – Akadeemia 2, 236–256.

Kirss, Tiina 2010. “Vana tuuletallaja”: August Kitzbergi mälestused eesti autobiograafia tüvitekstina. – Omaelulookirjutus eesti kultuuriloos. Koost. ja toim. Leena Kurvet-Käosaar. Tartu: Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituut, Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline Arhiiv, lk 38–53.

Kitsing, Maie 1998. Rahvuslikkus – on see väärtus tänasele koolile ja õpilasele? – Väärtuskasvatus. Toim Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli pedagoogika osakond, 6–16.

Kivirähk, Andrus 2008. Ivan Orava mälestused. Minevik kui helesinised mäed. Tallinn: Varrak.

Kivirähk, Andrus 2009. Ivan Orav on lahkunud. – Eesti Päevaleht, 20. juuni, lk 2.

kivisildnik 2011. Liivlastele järgi. – Ilmunud kogus “Liivlased ja saurused”. Pärnu: Jumalikud Ilmutused, lk 55–58.

Kukk, Toomas 2008. Mis on eestluse tulevik? – Akadeemia 2, 268–279.

Kõvamees, Anneli 2008. Eestlase endapildi mõjud kriitikale. – Kriitika ja diskursus: minevik ja tänapäev. Toim. Rein Veidemann, Maris Kirme. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, lk 147–160.

Käspär, Kalle 2013. Eestlased. – Ilmunud ajakirjas Vikerkaar, nr 6, lk 22–25.

Laak, Marin 2013. „Kalevipoeg“ kui tüvitekst. – Keel ja Kirjandus 3, 192–209.

Laanes, Eneken 2012. Vaba mees Bornhöhe “Tasujas”. – Keel ja Kirjandus nr 7, lk 481–498.

Lauristin, Marju 2002. Ahasveeruse mõistatus. – Keel ja Kirjandus nr 4, lk 81–83.

Lehtsaar, Tõnu 2011. Väärtused loovad inimese. – Haridus nr 3, 7–10.

Liiv, Rolf 2003. Kümme aastat hiljem: kas “piiririigis” on miskit uut. – Sirp, 6. juuni, lk 6.

Liiv, Toomas 2002. Mihkelson uitamas Ahasveerusena. – Sirp, 15. märts, lk 5.

Liiv, Toomas 2006. Tekst teeb oma töö. – Looming nr 12, lk 1860–1870.

Luisk, Ülle, Aivar Ots 2010. Läbivad teemad üldhariduskooli õppe- ja kasvatustegevuses. – Läbivad teemad õppekavas ja nende rakendamine koolis. I osa. Toim Ülle Luisk. Tartu: Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus,

10–19.

Lukas, Liina 1998. Kirjandus ja rahvuslik identsus. – Keel ja Kirjandus nr 12, lk 866–868.

Lukas, Liina 2011. Veealune lugeja. – Sirp, 10. juuni, lk 9.

Lukas, Tõnis 2012a. Rahvuse tulevik. – Jõudu meil on. Toim. Iti Vanamõlder. Tartu: Ilmamaa, lk 128–132.

Lukas, Tõnis 2012b. Vastupidav ühiskond vajab isamaalisust. – Jõudu meil on. Toim. Iti Vanamõlder. Tartu: Ilmamaa, lk 212–222.

Lukas, Tõnis 2012c. Jüriöö võimalused. – Jõudu meil on. Toim. Iti Vanamõlder. Tartu: Ilmamaa, lk 264–270.

Mihkelev, Anneli 2011. Kultuuriidentiteet ja kirjandus. Vastastikmõjud ja muutumised. – Kõnetav kultuur. Koost. Rein Veidemann ja Õnne Kepp. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 101–113.

Mokrosch, Reinhold 2009. Zum Verständnis von Werte-Erziehung: Aktuelle Modelle für die Schule. – Werte-Erziehung und Schule. Ein Handbuch für Unterrichtende. Toim Reinhold Mokrosch, Arnim Regenbogen. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 32–40.

Mole, Richard C. M. 2012. The Baltic States from the Soviet Union to the European Union. Identity, discourse and power in the post-communist transition of Estonia, Latvia and Lithuania. London, New York: Routledge.

Moyle, Lachlan R. 2004. Drawing Conclusions: An imagological survey of Britain and the British and Germany and the Germans in German and British cartoons and caricatures, 1945–2000. Doktoritöö. – https://repositorium.uni-osnabrueck.de/bitstream/urn:nbn:de:gbv:700-2005020415/2/E-Diss389_thesis.pdf (vaadatud 6.05.2014)

Mutt, Mihkel 2003. Eestlusest. Essee. Tallinn: Fabian.

Märka, Veiko 2009. Palve. – Ilmunud kogus “põletada pärast lugemist”. – Pärnu: Jumalikud Ilmutused, lk 62.

Narvaez, Darcia 2009. Integreeriv eetiline kasvatus. – Väärtused, iseloom ja kool: väärtuskasvatuse lugemik. Toim Märt Põder, Margit Sutrop, Pille Valk. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 312–355.

Oidsalu, Meelis 2012. Vihata eestlast – armastada inimest. – Vikerkaar nr 3, lk 99–101.

- Oja, Arno 2011.** Jumala ilmumine Pärnus. II. – Sirp, 17. juuni, lk 8–9.
- Oja, Arno 2012.** Kalev Kesküla elu tuli. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 379–381.
- Olesk, Sirje 2007.** Kirjandus, kirjanik ja identiteet. – Looming nr 8, lk 1249–1255.
- Pavelson, Marje, Karmen Trasberg 1998.** Mitmekultuurilise hariduse globaalsest kontekstist. – Mitmekultuuriline Eesti: väljakutsed haridusele. Toim Marju Lauristin, Silvi Vare, Tiia Pedastsaar, Marje Pavelson. Tartu: Tartu Ülikool, 21–32.
- Peabody, Dean 2010.** National Characteristics. New York: Cambridge University Press.
- Pilli, Einike, Elo Maandi 1998.** Eesti noorte eetilistest väärtustest. –Väärtuskasvatus. Toim Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli pedagoogika osakond, 17–36.
- Pöder jt 2009** = Pöder, Märt, Margit Sutrop, Pille Valk. Väärtused, iseloom ja kool: väärtuskasvatuse lugemik. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus.
- Prozes, Jaak 2007.** Meie soome-ugri identiteet. – Eesti Päevaleht 20.01, 3.
- Rekus, Jürgen 2008.** Wozu wir Werte brauchen und was die Erziehung damit zu tun hat. – Werterziehung als Qualitätsdimension von Schule und Unterricht. Toim Volker Ladenthin, Jürgen Rekus. Münster: Aschendorff Verlag, 4–16.
- Rokeach, Milton 1973.** The Nature of Human Values. New York: The Free Press.
- Rooste, Jürgen 2012.** Rahvaloendaja. – Ilmunud kogus “Laul jääkarudest”. Pärnu: Jumalikud Ilmutused, lk 89–99.
- Rummo, Paul-Eerik 2009.** fs, luuletaja. Ääremärkusi. – Looming, nr 4, lk 575–577.
- Rummo, Paul-Eerik 2010.** “Hõbevalge” taastulek. – Kuldnokk kõnnib. Tartu: Ilmamaa, lk 213–214.
- Schihalejev, Olga 2011.** Väärtuskasvatus õpetajakoolituses. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Schihalejev, Olga, Aive Pevkur 2010.** Väärtuskasvatuse mudelit otsimas. – Läbivad teemad õppekavas ja nende rakendamine koolis. I osa. Toim Ülle Luisk. Tartu: Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus, 174–189.
- Skerrett, Delaney Michael 2006.** Narratiiv, ülestunnistus, identiteet: Emil Tode “Piiririik”. – Keel ja Kirjandus nr 9, lk 728–735.
- Standop, Jutta 2005.** Werte-Erziehung. Einführung in die wichtigsten Konzepte der Werteerziehung. Weinheim, Basel: Beltz Verlag.

- Sutrop, Margit 2009.** Väärtused ja haridus ühiskondlikus kontekstis. – Väärtused ja väärtuskasvatus. Valikud ja võimalused 21. sajandi Eesti ja Soome koolis. Koost. Margit Sutrop, Pille Valk, Katrin Velbaum. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 50–67.
- Talts, Mait 2008.** Rahvuslikust ja poliitilisest identiteedist. – Haridus 1–2, 7–10.
- Talvet, Jüri 2010.** Kirjanduse ajaloo mõte. – Keel ja kirjandus 2, 127–132.
- Tamm, Marek 2008.** History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation. – Journal of Baltic Studies 4, 499–516.
- Tamm, Marek 2012.** Jüriöö-tekst Eesti ajalookultuuris. – Monumentaalne ajalugu. – Loomingu Raamatukogu 28–30. Tallinn: SA Kultuurileht, 65–81.
- Tode, Emil 2009.** Piiririik. Tallinn: Eesti Päevaleht.
- Tohv, Annela 2012.** “Kalevipoja”-tekstid koolis. Horisontaalse lõimingu võimalusi. Magistritöö. Tartu Ülikool. – http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita_pilt.php?materjal=kasikiri&materjal_id=D1739&sari=D (vaadatud 13.05.2014)
- Trasberg, Karmen 1996.** Rahvusliku hariduse idee areng Eestis. – Haridus 3, 77–78.
- Undusk, Jaan 1994.** Rahvaluuleteksti lõppematus. Felix Oinas, soome meetod ja intertekstuaalne “Kalevipoeg” (järelsõna). – Surematu Kalevipoeg. Felix Oinas. Tallinn: Keel ja Kirjandus, lk 147–174.
- Undusk, Jaan 2009.** Emil Tode “Piiririik”. – Eesti Päevaleht, 31. juuli, lk 20.
- Valk, Aune 1998.** Mitte-eesti noorte psühholoogiline kohanemine mitmerahvuselises klassis: enesehinnang ja etniline identiteet. – Mitmekultuuriline Eesti: väljakutsed haridusele. Toim Marju Lauristin, Silvi Vare, Tiia Pedastsaar, Marje Pavelson. Tartu: Tartu Ülikool, 401–425.
- Valk, Aune 2010.** Kultuurilise identiteedi kujunemisest koolis. – Läbivad teemad õppekavas ja nende rakendamine koolis. I osa. Toim Ülle Luisk. Tartu: Tartu Ülikooli haridusuuringute ja õppekavaarenduse keskus, 22–45.
- Valk, Aune, Kristel Karu-Kletter, Marianna Drozdova 2011.** Estonian open identity: reality and ideals. – Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences 1, 33–59.
- Valk, Pille 2009.** Väärtuskasvatuse mudelit otsimas. – Väärtused ja väärtuskasvatus. Valikud ja võimalused 21. sajandi Eesti ja Soome koolis. Koost. Margit Sutrop, Pille Valk, Katrin Velbaum. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 175–188.
- Veidemann, Rein 1987.** Hando Runneli ilus maa. – Keel ja Kirjandus nr 5, lk 261–266.

- Veidemann, Rein 1998.** Kesküla lahkab lauldes Vabariiki. – Eesti Päevaleht, 29. detsember, lk 8.
- Veidemann, Rein 2000.** Unistaja aknal. – Eesti Päevaleht, 30. september, lk 12A.
- Veidemann, Rein 2003.** F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ kui eesti kirjanduskultuuri sakraaltekst. – Keel ja Kirjandus 12, 891–896.
- Veidemann, Rein 2006a.** Eesti kultuur XXI sajandi künnisel. – Tuikav tekst: artikleid ja esseid eesti kirjandusest ja kultuurist. Rein Veidemann. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 59–72.
- Veidemann, Rein 2006b.** Laulupidu kui Eesti kultuuri tüvitekst. – Tuikav tekst: artikleid ja esseid eesti kirjandusest ja kultuurist. Rein Veidemann. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 73–77.
- Veidemann, Rein 2006c.** Mõistatuslik Eesti. Katse käsitleda Eesti (taas)iseseisvumisprotsessi marginaalsuse paradigmat. – Tuikav tekst: artikleid ja esseid eesti kirjandusest ja kultuurist. Rein Veidemann. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 78–97.
- Veidemann, Rein 2010a.** Lühike sissejuhatus eesti kirjanduse mõistmisse. – Eksistentsiaalne Eesti. Tallinn: Tänapäev, lk 105–113.
- Veidemann, Rein 2010b.** Eesti kirjanduse tähendusest. – Eksistentsiaalne Eesti. Tallinn: Tänapäev, lk 171–178.
- Veidemann, Rein 2011a.** Mis on eesti kultuur? Mõttevahetus: Eesti eksistentsiaalsusest. – Looming 8, 1130–1138.
- Veidemann, Rein 2011b.** 101 Eesti kirjandusteost. Tallinn: Varrak.
- Veidemann, Rein 2012.** Eesti ja eestlase identiteet. – International Conference on Curriculum Theory and Practice. Hilda Taba 110. Rahvusvaheline õppekava teooria ja praktika konverents. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia, 69–70.
- Verkuyten, Maykel 2006.** The Social Psychology of Ethnic Identity. Hove, New York: Psychology Press.
- Vetik, Raivo 2012a.** Introduction: Estonian Nation-Building in the Double Context of Post-Communist Transformation and Globalization. – Nation-Building in the Context of Post-Communist Transformation and Globalization. The Case of Estonia. Toim. Raivo Vetik. Frankfurt am Main: Peter Lang, 7–16.

Vetik, Raivo 2012b. Estonian ethnic policy after regaining independence. – Nation-Building in the Context of Post-Communist Transformation and Globalization. The Case of Estonia. Toim. Raivo Vetik. Frankfurt am Main: Peter Lang, 19–41.

Viiding, Elo 2011. Eestisse! – Ilmunud kogus “Kestmine”. Tallinn: Tuum, lk 57.

Viires, Ants 1998. Tagasivaade. – Eesti rahvakultuur. Koost. ja toim. Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 655–665.

Viires, Piret 2008. Postmodernistlik mäng ja rahvuslikkus. – Rahvuskultuur ja tema teised. Toim. Rein Undusk. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 209–218.

Väljataga, Märt 2011. Seitse märksõna (järelsõna). – Kalev Kesküla Kogutud luuletused. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 383–386.

Õnnepalu, Tõnu 2000. Tammsaare kui eestluse alustekst / eestlase pealistekk. – Looming nr 7, lk 1067–1073.

Weber, Max 1978. Economy and Society. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

SUMMARY. Ethnical Identity and National Values in Newer Estonian Literature. Teaching Materials for Secondary School Literature Lessons

Master's thesis „Estonian Ethnical Identity and National Values in the Newer Estonian Literature. Teaching Materials for Secondary School Literature Lessons“ offers a possibility of handling the topic of ethnical identity and ethnical/national values in secondary school literature lesson. The teaching material is designed as part of the fifth, i.e. the last course in the Estonian secondary school literature curriculum. The thesis also gives an overview of the most important theoretical issues related to the question of both ethnical identity and values.

On the one hand, in Estonia ethnicity is considered as a value by default and the national curriculum also defines it as an underlying value of Estonian education. On the other hand it is often discussed if Estonian culture and nation are sustainable. There is also concern about declining of the nationalist feelings and behaviour. However, nationalism and ethnicity are not absolute values. It means that even though they are mostly accepted in the society, they cannot be taught as unconditional. This leads us to the point where it is necessary to raise the question of ethnicity and ethnical identity letting the pupil decide which role does ethnicity play for him or her.

The thesis is divided into three main chapters. First of them outlines the concepts of ethnical identity and ethnicity, as well as the terms closely related to those, which are nationalism, cultural identity, national characteristics and stereotypes. In addition, the most important factors and formation of Estonian ethnical identity are introduced.

Second chapter focuses on the concepts of values education, giving an overview of the most common theories of it as well as discussing the possibilities of putting values education into practice.

In the third chapter, i.e. the main part of this thesis, the above mentioned topics are placed into the context of education and school: the possibilities of carrying out the topics of ethnical identity and ethnical/national values in literature lessons are in focus. Different opinions on considering ethnicity and nationalism as values as well as the

necessity and ways of handling those topics in school are introduced. The place of values education and ethnical/national values in the Estonian secondary school curriculum are examined. Then it comes to the role of literature in the process of constructing ethnical identity. The term of core text (Estonian *tüvitekst*) is introduced. It is also given an overview of dealing with the question of ethnical identity and ethnicity in Estonian fiction.

The second part of the third chapter consists of teaching materials. In the first place it is explained the structure as well as principles of composing the material. It is followed by guidelines for the teachers and contains both the descriptions of tasks and text analysis. The worksheets and transcriptions of texts are placed at the end of the thesis.

The teaching material that bases mostly on the rationalist theories of values education is divided into four parts: introduction, handling of ethnical identity in focus, handling of ethnicity in focus and finally, activities for summing up the whole topic.

Lisa 1: Töölehed

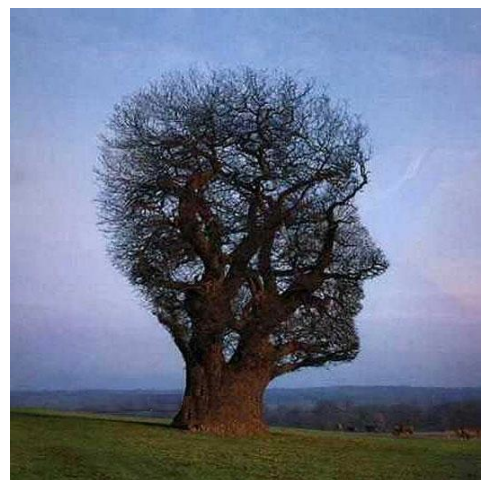
Tüvitekstid kui rahvust loovad tekstid

On teoseid ja tekste, mis rahvusele eriti oluliseks on saanud ning ka raamatukaantest väljaspool oma elu elavad. Rahvusliku identiteedi kujundamise seisukohalt olulisi tekste nimetatakse **tüvitekstideks**. Need tekstid on olulised ka kirjandusajaloo seisukohalt ehk teisisõnu: need kuuluvad rahva **kirjanduskaanonisse**. Tüviteksti tunnuseks on ka see, et sellest pärit motiive kasutatakse hilisemates teostes ning neile leiab vihjeid kultuurist. Kujundlikult öeldes ajab tüvitekst võrseid teisesse tekstidesse. Seega iseloomustab tüviteksti veel **intertekstuaalsus**. Tüvitekst võib seetõttu olla tuttav ka inimesele, kes seda kunagi lugenud ei ole.

Mõiste tüvitekst on metafoorne. Pane kirja tüviteksti kolm tunnust ja proovi neid kaasates selgitada tüviteksti mõistet kui metafoori.

Tüviteksti tunnused

Tüviteksti mõiste kui metafoor

Eesti kirjanduse tüvitekstid

Eesti kirjanduse tüvitekstidena on kõige sagedamini nimetatud Fr. R. Kreutzwaldi “Kalevipoega”, A. H. Tammsaare “Tõde ja õigus”, O. Lutsu “Kevadet”.

Pane kirja, kuidas on need tekstid loonud rahvust ning kuidas elavad neist pärit motiivid, laused ja tegelased väljaspool kirjandusteost ennast. Võid tuua näiteid nii teistest kirjandusteostest kui ka kultuurist ja elust üldiselt.

Teos	Kuidas on aidanud kaasa rahvusliku identiteedi kujunemisele?	Motiivid, tegelased, laused, mida kasutatakse väljaspool teost ennast
Fr. R. Kreutzwald “Kalevipoeg”		
A. H. Tammsaare “Tõde ja õigus”		
O. Luts “Kevade”		

Kalle Käsper “Eestlased” | Kes nad siis on? Loe läbi, saa teada ja vasta küsimustele!

Sõnasta jutu iga alaosa peaväide. Kas nõustud nende väidetega? Miks?

Peaväide	Kas nõustud?	Põhjendus
1.		
2.		
4.		
5.		

Kuidas iseloomustab loo minajutustaja eestlasi? Too tekstist näiteid.

Minu meelest on eestlased ...

Kas minajutustaja ise on eestlane? Leia nii poolt- kui vastuargumente!

JAH

EI

Kuidas alustad kirja...

	eesti keeles	inglise keeles	mõnes muus keeles
... sõbrale?			
... tuttavale?			
... võõrale?			

Avalda arvamust!

Kuidas suhtud loos esitatud väitesse, mille kohaselt lihtsalt „tere“ kirjutades välditakse silmakirjalikkust, sest kirja adressaati tegelikult ei austata? Põhjenda!

Mida armastavad eestlased sinu arvates enim?

Millist rolli mängib riik eestlase jaoks?

Loo minajutustaja arvates peavad eestlased end ühendavaks teguriks eeskätt keelt. Mis sinu arvates eestlasi enim ühendab? Miks?

---

fs “fs – kes ta on ja kust ta tuleb” | Kae, mida üks Lasnamäe poeet endast kostab!

Loe luuletus läbi ja püüa koos kaaslastega leida vastused küsimustele, mis fortuuna teie grupile määras! Seejärel kuulake teisi ja täidke ülejäänud lahtrid.

1) Luuletuses on palju vihjeid Eesti ajaloole. Leia need. Kuidas need on mõjutanud seda, millised me oleme, milline on meie maa ja kultuur?

2) Luulemina on Eestis elav inimene. Millisena ta end ümbritsevaid inimesi iseloomustab? Kuidas ta ennast iseloomustab?

3) Leia luuletusest Eesti ühiskonnas aktuaalseid probleeme ja ühiskonnakriitilisi märkusi. Kas luuletus pakub neile lahendusi?

4) Leia luuletusest kohad, kus kirjeldatakse ümbritsevat keskkonda (loodus, ilm, kõik, mida näeme). Leia seos keskkonna ja inimeste käitumise vahel.

Chalice “Minu inimesed” |

Kes siis seda laulu ei teaks!

Chalice ehk Jarek Kasari esitas oma pala “Minu inimesed” esimest korda 2006. aastal vabariigi aastapäevale pühendatud presidendivastuvõtul. Aasta hiljem oli laul laste ja noorte laulupeo kavas.

Selle pealkiri on “Minu inimesed”. Järelikult räägib see laul inimestest. Eesti rahvast, aga siiski sellisest eesti rahvast, kellega mina hea meelega kokku puutun. Sellistest headest inimestest. Mitte halbadest, neist ei tahaks üldse rääkida.

Allikas: SL Õhtuleht, 27. veebruar 2006

Avalda arvamust!

Millised võiksid olla need inimesed, kellest autor rääkida ei tahaks?

Mis on laulu sõnum?

Kas laul on sinu arvates siiras või irooniline? Millest seda järeldada?

Kas see kirjeldab eestlasi paremini kui eelnevalt loetud luuletused? Põhjenda!

Millised võiksid olla selle laulu populaarseks saamise põhjused?

Mida ütleb see laul sinule?

Küllap mäletame, kuidas meid puudutas 2006. aastal Eesti Vabariigi aastapäeva aktusel muusik Chalice'i (*alias* Jarek Kasari) "Minu inimesed". Oleme koos seda laulnud aasta hiljem üldlaulupeolgi. Aga see ei tohiks ju jääda ainult lauluks. Sest kõik siin Eestis algab ja lõpebki inimestega, o m a inimestega.

Allikas: Postimees, 19. juuni 2012

Mida tahab Rein Veidemann
öelda lausega "Sest kõik siin
Eestis algab ja lõpebki
inimestega, o m a
inimestega"?

Kes võiksid Eestis olla oma
inimesed?

„Eesti asi on sega-asi. Nii saan aru alles nüüd. Siit on palju rahvusi läbi käinud ja palju on paigale jäänud. Maa ja keel teevad eestlaseks, ei veri, ei asi, ei vara, ei au. Eestlasel pole au veel õieti olemas. Au ei käigi rahvuste järgi. Mingit erilist ja teistest erinevat au ei saa eestlastel ega mis tahes teisel rahvusel olla. Inimesest algab ja inimesega lõpeb kõik.“

Ene Mihkelson "Ahasveeruse uni", lk 94

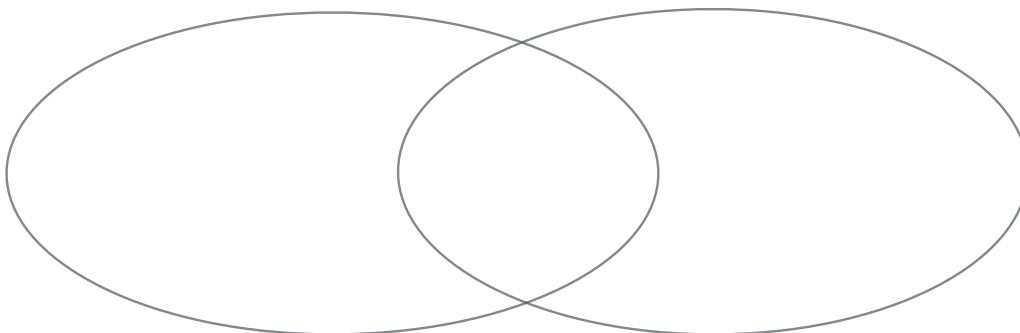
Kuidas sõnastaksid Ene
Mihkelsoni romaanist
"Ahasveeruse uni" pärit lõigu
peamise mõtte?

**Võrdle Veidemanni öeldut Mihkelsoni romaanist "Ahasveeruse uni" pärit tsitaadiga.
Leia võimalikult palju sarnasusi ja erinevusi.**

Maarja Kangro “Kas Eestis” | Küsija suu pihta ei lööda!

Too luuletuses esitatud situatsioonide kohta näiteid nii sellest, et Eestis on nii kui ka sellest, et ei ole nii.

	Jah	Ei
mingi vend küsis, kas eestis juuakse viina ma lõin ta maha, raisk mingi vend küsis, kas eestis kirjutatakse kirillitsas ma lõin ta maha, raisk mingi vend ütles mulle „kak dela“ ma lõin ta maha, raisk mingi vend küsis, kas eestis värvivad naised end kõvasti ma lõin ta maha, raisk mingi vend arvas, et eestis ei naerata keegi ma lõin ta maha, raisk mingi vend arvas, et eesti palgaga ära ei elaks ma lõin ta maha, raisk mingi vend arvas, et eestis ei ole shakespeare'i ma lõin ta maha, raisk mingi vend ütles, et eesti ei võida jalgpallis kunagi ma lõin ta maha, raisk		

pesin käed puhtaks, kreemitsin
ja tegin klaasikese punast veini, barolot, nagu teie, mu rahvuskaaslased
naeratsin pingevalt ja malbelt nagu teie

aga nüüd ma tulen,
ja kui te peaksite viina jooma
ja mitte naeratama, raisk!
oi raisk!

Sõnasta luuletuse põhiidee: _____

Mis eesmärk on luuletuses
pidevalt korduvatel
sõnadel? _____

Miks tahab luulemina küsijad
ja arvavad maha lüüa?

Millisena näeb luulemina
Eesti inimest?

Mida sina sellest arvad?

Loe läbi kaks tsitaati Mihkel Muti esseest “Millest mõtleb elevant” ja vasta küsimustele.

“Kes poleks kuulnud anekdooti elevanti puuri ees seisvast eestlasest! Kui kõrval seisvad venelane, prantslane, ameeriklane jt mõtlevad normaalseid mõtteid (kui palju elevantist šnitslit saaks, kuidas elevant paaritub jne), siis eestlane mõtleb, mida elevant temast mõtleb.”

“Kui me teaksime, kui – heas mõttes – vähe teised (ka elevant) meie vastu huvi tunnevad, ei muretseks me nii palju. Samas oleks sellest kahju, sest endaga tegelemine, isegi enda kallal urgitsemine on väikerahva puhul üks võimalusi oma eksistentsi pikendada. Niikaua kui kiheleb, ollakse olemas. Nii et elevantiga on ebamugav, ilma elevantita – võib-olla hääletu hääbumine elutublides inimesetükkidena.”

*Allikas: Postimees, 22. mai
2013*

Kas eestlase jaoks on
oluline, millisena teda
nähaakse? Miks?

Millise mulje üritavad
eestlased endast jätta?

Kas peaksime muretsema
selle pärast, mida meist
arvatakse? Põhjenda!

Contra “Väike eesti räim” | Ja mitte ainult kaladest!

olen väike eesti räim
pisi-pisitillu
54 korda käin
ühte räimekilo

olen väike eesti räim
kurjis euronõudeis
alamõõduline näin
olgu terve nõutäis

kuigi olen väike räim
täidan eesti paadid
enda pärast pole shame
kuulge eurotaadid

kas te'i tea et väike räim
suudab nii palju kanda
ja endast teistele anda
laulu teel

Sõnasta luuletuse idee: .....

.....

Mida tähendab **allegooria**? Otsi kirjandusõpikutest, leksikonist või internetist definitsioon ja too üks näide.

Allegooria on.....
.....
.....,
näiteks .....
.....

Kas “Väike eesti räim” võiks olla allegooriline? Kuidas? .....

.....

Miks on luuletaja sinu
arvates valinud just räime?

.....
.....

Millist rolli mängib laul
eestlase identiteedis?

.....
.....

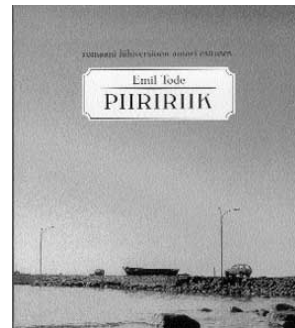
Millised on Eesti väiksuse
pluss- ja miinuspooled?

.....
.....
.....

Emil Tode “Piiririik” (katkend) | Mis maa see on?

Loe läbi 2. ja 3. peatükk Emil Tode (kodanikunimi Tõnu Õnnepalu) romaanist “Piiririik”.

Leia vastused esitatud küsimustele, tee märkmeid ning võrdle vastuseid klassikaaslastega.

2. peatükk

Millised märksõnad
iseloomustavad katkendis
kirjeldatud maad?

Kas see maa võiks olla
Eesti? Põhjenda.

Milline meeleolu
katkendis valitseb? Mis
värvi on see maa katkendi
põhjal?

Mida võiks
sümboliseerida päike?

Mida mets?

Too näiteid aastaaegade
vaheldumisest ja nende
mõjust sellele maale.
Milline aastaaeg paistab
domineerivat?

Kuidas tõlgendada mõtet “**Jumal kõrgel, keiser kaugel**,” just nii öeldakse sealmail, on alati
öeldud ja öeldakse seni, kuni ütlejaid on”? Kuidas seostub ütlus eesti ajalooga?

---

3. peatükk

Mis tähendust kannab minategelase väide, et maad, mida ta kirjeldab, ei ole olemas?

Loe esimene lõik veelkord läbi. Mis on selle lõigu kandev idee?

Millisena kirjeldab minategelane oma sünnilinna?

Mis linn see olla võiks?

Mis perioodist jutt käib?

Mille põhjal seda järeldad?

Kas ja kuidas see linn võrreldes tegevuse toimumise ajaga muutunud on?

Milline meeleolu lugedes tekib?

Analüüsi trammi kujundit. Mis trammiga seoses juhtub?

Loe läbi katkend Margit Sutropi artiklist “Kas Eesti jagab Euroopa väärtusi”?

Sõnasta loetud katkendi peamine idee ning võta iga lõigu mõte ühe lausega kokku.

Arutlege klassis järgnevate teemade üle:

Millised on Ida- ja Lääne-Euroopa erinevused? Kuidas on Eesti muutunud alates iseseisvuse taastamisest? Milline on eestlaste Euroopa-identiteet? Kas Eesti sobib oma mõtteviisiga Euroopasse?

Elo Viiding “Eestisse! (naisluuletaja kiri kaugelt)” | Maapealne paradiis

Sooviksin kõigest südamest pühkida tolmu jalge alt ja kolida Eestisse! Seal võiksin väärikalt vananeda. Eestis peetakse minust lugu, meeskirjanikud ei söimaks mind sootunnuste alusel. Meil siin kirjutavad arstid Päevalehes, et viis, kuidas osa naissoost olendeid elab, on kuritegelik. Eestis mind austatakse vanatüdrukunagi, kuulatakse lõpuni kodutuna. Meil pannakse e-ainete söömise eest vangi, neil on jõululaua vanade eestlaste maiustused. Meil võrreldakse õpetajat parasiidi ja molluskiga, Eestis jagatakse neile elutööpreemiaid! Alati, kui ma Eestile mõtlen, meenuvad mulle need jõledad jaaniõhtud mu oma kodumaalt, kus tehakse rannale õllepurkidest lõke. Eestis on vahvad tasuta laulupeod, kus inimesed nutavad avalikult, meil selle asemel pereteraapia – oma tunnete väljendamise eest tuleb maksta hirmkõrget hinda. Kui ma Eestiss sõidan, võtan kaasa oma looma hinge ja rauga hinge ja naise hinge ja taime hinge ja lapse hinge. Seal neid ei haavata. Kuskil peab olema maapealne paradiis, Eesti peab kusagil olemas olema.

Mis kirjandusžanriga on tegu? .....

Millisena kujutatakse luuletuses Eestit? Milline on paik, kus asub luulemina?

Eesti	Luulemina asupaik

Arutlege klassis!

Kas luuletus on irooniline või mõtleb autor tõsiselt nii?

Kus võiks luulemina, kes Eestisse ihkab, asuda?

Mis tähendus on tekstis lausel „Kuskil peab olema maapealne paradiis, Eesti peab kusagil olemas olema”?

Kas ideaalseid paiku on olemas? Kui, siis kus? Miks küsitakse tihti: „Kas me sellist Eestit tahtsimegi?” Kes vastutavad selle eest, milliseks kujuneb elu Eestis tulevikus?

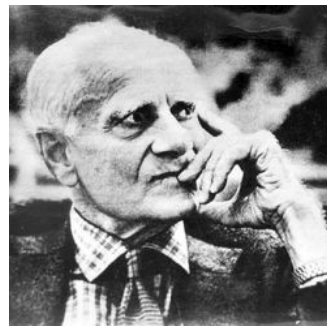

Andrus Kivirähk "Ivan Orava mälestused. Minevik kui helesinised mäed" (katkend) |

No olid alles ajad!

Loe läbi või kuula ära esimene peatükk.

Leia tekstist tõsielulised faktid ja väljamõeldud sündmused.

Faktid	Väljamõeldised

Kuidas väljamõeldised mõjuvad?

Mis on nende eesmärk?

Kas esimene vabariik on sinu meelest „kuldne ajastu“? Põhjenda!

Mõtlen Eesti ajaloo peale. Nimetan ajastuid või sündmusi, mida võib pidada õitsenguks, ning selliseid, mis tõid kaasa häda ja viletsust. Kas rahval on vaja minevikust kuldseid ja raskeid aegu otsida? Miks?

Meenuta loetut ja võta kokku!

	Milline on eestlane / Eesti	Teksti(katkendi) üldtoon, meeleolu	Põhiteema
"Eestlased"			
"fs – kes ta on ja kust ta tuleb"			
"Minu inimesed"			
"Rahvaloendaja"			
"Kas Eestis"			
"Väike eesti rääim"			
"Piiririik"			
"Eestisse!"			
"Ivan Orava mälestused"			

Arutlege klassis!

Milliseid stereotüüpeid kirjeldusi märkasid? Milline on nende roll tekstis?

Mis rolli täidavad stereotüübid meie elus? Kuidas nad meie käitumist mõjutavad?

Kuidas on loetud tekstid eestlast kujutanud? Milline on valitsev alatoon

tekstides? Võrdle seda varasemate tekstidega. Millised muutused on toimunud? Kuidas on see seotud ühiskondlike muutustega?

Miks vaatlevad eesti kirjanikud eestlast ja Eestit tihti kriitilise pilguga? Kuidas sellesse suhtud?

Väidelge teemal "Kas kirjanikud peaksid oma maad ja rahvast kujutama positiivses või negatiivses võtmes?"

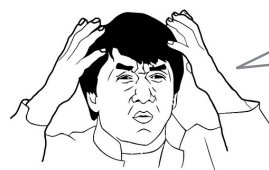
Kalev Kesküla “Sinu haljaste mäekuplite pärast” | Teistmoodi isamaaluule

Millised on luulemina tunded Isamaa vastu? Kas luuletus on irooniline? Põhjenda!

Pane kirja viis kõige huvitavamat põhjust, miks luuletuses Isamaad armastatakse. Millele need viitavad ehk mida need tähendavad?

Põhjus	Millele viitab?
1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

Arutlege klassis!

Kuidas saab keegi Isamaad armastada „õitsva tiisikuse pärast / su laastatud kopsudes / tühjaks imetud luudes“?

Mis tingimustel see nii olla võiks? Mida “õitsev tiisikus” siin sümboliseerib? Miks ta just õitsev on?

Milline oli luuletuse ilmumise ajal (1991. aasta) valitsev meelsus? Milline oli inimeste olukord ja ühiskonna üldpilt? Kuidas muutub luuletuse mõistmine, kui asetada see tänapäeva oludest ilmumisaja ühiskondlikku konteksti?

Kuula või loe tabelis märgitud luuletusi. Leia igäühe puhul sarnasusi ja erinevusi Kalev Kesküla isamaaluuletusega. Pööra tähelepanu nii sisule kui vormile!

	Sarnasused	Erinevused
Hando Runneli “Maa tuleb täita lastega”		
Lydia Koidula “Mu isamaa on minu arm”		
Juhan Liivi “Eile nägin ma Eestimaad”		

fs “iidne hansalinn Tallinn” ja Veiko Märka “Palve” | Meie ja nemad

*

iidne hansalinn Tallinn
sihvakad kirikutornid
läikiv munakivitee
korraga tänaval neeger
see on kaugelt näha
tal on kuritegevus veres
mehed paneme asjad paika

iidne hansalinn Tartu
ylikoolilinn
Eesti vaimsuse kants
korraga tänaval pilusilm
see on kaugelt näha
tema ei kuulu siia
mehed paneme asjad paika

iidne hansalinn Hamburg
kõrtsi seinal Paul McCartney
siinse kandi oma poiss
plaadil lauldakse life is life
vuntsidega vanahärra
paneb asjad paika
keri tagasi koju
oma litside ja pättide maale
mu klassiõde Riina
rääkis minuga eesti keelt

Sõnasta luuletuse põhiidee.

Miks on luuletuses Paul McCartney
Hamburgis oma, aga eestlane saadetakse
„oma litside ja pättide maale“ tagasi?

Kas see luuletus paneb rassismile ja
natsismile rohkem tähelepanu pöörama?

Palve

Jumal, kaitse Eestimaad
fašistlikku režiimi!
Anna molli kõigile
kes kalduvad meinstriimi.

Lõhu aknaid juutidel
ja rebi neegrilt patsid.
Tulevik on siin vaid neil
kes neljat põlve natsid!

Peksa, Jumal, armutult
Venemaad ja Hiinat!
Et olümpia peale neil
mõeldagi teeks piina.

Armasta me vihkamist
ja austa meie raevu.
Kingi meile tankipolk
ja palju allveelaevu!

Jumal, kaitse Eestimaad!
Või – parem kaitse ennast.
Muidu pea su mõrvar saab
mõnest Eesti vennast.

Sõnasta luuletuse põhiidee.

Millise tuntud laulu motiive siin laenatud on?

Mis võiks olla selle laulu teisendamise
ajendiks?

Mida sellest luuletusest arvad? Miks?

Kas Eestis on natsism ja rassism probleemiks? Põhjenda ja too näiteid.

Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna juhatuse liige Martin Helme avaldas Tallinna TV saates “Vaba mõtte klubi” arvamust, et Eesti immigratsioonipoliitikas peaks kehtima reegel “kui on must, näita ust”.

Arutelus Rootsi mässude põhjuste teemal avaldas Helme arvamust, et Eesti ei tohi lasta asju kunagi nii kaugele minna “nagu nad on Inglismaal, Prantsusmaal või Rootsis”.

“Meie immigratsioonipoliitikas peaks olema üks lihtne reegel: kui on must, näita ust. Ja kogu lugu, selles mõttes, et me ei lase sellel probleemil üldse tekkida.”

“Ma tahan, et Eesti oleks valge riik,” lisas ta hiljem. “Mis kõige õudsem, meile räägitakse, et meile nad ei tule, sest meil ei maksta neile niimoodi nagu Rootsis makstakse. Mitte nad ei tule, vaid nad saadetakse siia, Brüssel saadab nad siia,” oli ta järgmine väide.

Allikas: Postimees, 29. mai 2013

Mida arvad Martin Helme mõttest? Põhjenda!

Karl Martin Sinijärv: Martin Helmel oli õigus

Postimehe küsitatud rohkem kui neljast tuhandest väarikast eestimaalasest enam kui kaks kolmandikku olid nõus Martin Helme seisukohtadega immigratsiooniküsimustes ning jagasid nimetat isiku suhtumist mustanahalistesse. Kange himu on tõtata ühinema rahvuskaaslaste hordiga, ent enne kui mu uhkusest tulvil rinnast paiskub tõusulainena vallale «Kui on must, näita ust!», tahaksin siiski täpsustada paari asjaolu.

Küllap oleks vastutustundetu kahtlustada tublit patriooti inimeste labases lahterdamises sünnipäraste välistunnuste põhjal. Eesti rahva sees pakitseb tung uskuda, uskuda mida või keda iganes, ja mina näiteks hakkan just nende ridade kirjutamise hetkest alates uskuma, et Martin Helme surematus maksimilis tähistab sõna „must” hoopis, ütleme, südametunnistust. Musta südametunnistusega inimestest eemale hoidmise vastu ei tohiks ju tõesti midagi olla. Samuti võiks ukseid pigem sulgeda musta minevikuga tegelaste ees. Kuigi fraas „musta, et mitte öelda KGB minevikuga” osutus pahandustekitusevõimekuse poolest silmapaistvaks juba üle-eelmisel kümnendil. Mustade mõtetega tüüpe võiks vältida, ka musta raha, olgu või kolmandikku sulas. Söögilaud on Eestis kohati kasin, ent komme mustad käed enne lauda istumist puhtaks pesta pole kadunud. Mis sest, et ta pärineb sest kaunist konservatiivsest ajast, mil elushoidvaid töid sageli küünarnukkideni mullas toimetati ning elementaarse hügieeni meeldetuletamine oli ehk asjakohasem kui tänapäeval, mil steriilsevõitu maailmas võiks pigem soovitada nii mõnelgi sõbralikumal bakteril me vatsade monofoonseks kippuvat mikrofloora elavdama siirduda.

Kultuurilise keskkonnaga on sama lugu – steriilsus on igav ja üheülbaline. Seda pentsikumad on hädahüüded ja hirmumana mustade jõudude kohe-kohe saabuva ülemvõimu asjus kenas puhtas vaesevõitu kahvanäolises riigikeses. Ning olematut ohtu on mugav tõsiselt võtta, saamata ise täpselt arugi, kui tobedalt see sisuliselt välja kukub. Eriti kui piirdume armsa Eestikesega, kus, tõesti, on hoopis teistsugused probleemid. Mitte et vana Euroopa probleemid ei võiks siia jõuda. Aga päris kindlasti on nad märksa laiemad kui pelgalt nahavärvile taandatavad. Märksa arukam oleks võrrelda kultuuriruumide jõulisust ajalises plaanis, nende põimumisvõimet ja sulandamissuutlikkust. Nii vaadeldes saame luua mingigi ettekujutuse kogu Euroopa Liidus toimunud, toimuvast ja tulevikus toimuda võivast.

Ning kui me tõepoolest tahame arutella immigratsiooni ning kultuuriruumide mõjualade põrkumise üle, siis jääb Eestist väheks, ent Euroopast võib juba piisata. Need on probleemid, mida ei saa lahata ega lahendada Eesti-suuruse riigi jõududega, kui lahenduseks ei peeta just täieliku kultuurilise ja majandusliku autarkia kujundamist, mis tänases maailmas ei tooks kaasa vähegi inimväärselt elukeskkonda. Eriti piisavalt raskete rusikate puudumisel. Samuti on selge, et religioossed enesemääratlused on sel teemal kõneldes hoopis laiemas tähenduses kui rahvuslikud või rassilised. Islamiusulisi on Euroopa riikides eraldi võetuna enamasti alla kümne protsendi elanikkonnast – täiesti neelatav vähemus –, ent kui need kogukonnad kokku rehkendada, saame arvestatava ja mitte eriti väikese riigi jagu rahvastikku, mis elab laiali üle subkontinendi ega ilmuta kusagil erilist valmidust kohalikke kombeid omaks võtta. Millist käitumisviisi tõepoolest on pikka aega ka lahkesti võimaldet.

Mängureeglite muutmise aeg on kahtlemata käes, aga neid on seda raskem muuta, mida enam kuuleme madalrassistlikke lihtsustusi. Pealegi näitab ajalooline kogemus, et kui hakata seesinaste lihtsustuste suunal tegusid tegema, ühiselust mitmesuguseid teistsuguseid välja arvama, järgnevad vaenatavate sekka kiiresti üha uued ja uued inimkategooriad, kuni lõpuks jääb jälle järele pisike hulk põlevasilmseid õige lipu kandjaid ja õige tõe jüngreid. Kes paraku peaksid siis kõigega ise hakkama saama ega saa paraku hakkama mitte millegagi.

Teatav ettevaatus kõige võõra ees on alati olnud ellujäämiseks tarvilik. Ja pealtnäha on nahavärv ju jube hea teistsuguse defineerija. Mõelda, kui rohelised mehikesed tuleksid! Samas võib igaüks korraks silmad kinni panna ja mõelda, mitu käru on talle elu jooksul keeratud valgete inimeste poolt ja mitu teistsugust karva tegelaste poolt. Ajaloo peale võib ka mõelda. Et kui mitu kole kurja mustanahalist maailma mastaabis meelde tuleb? Ja siis võib oma hirmud üle vaadata. Minu arvates on see just see koht, kus tuleb tekitada tugevat tegutsemist loodetavasti üha kiiremini föderaliseeruva Euroopa Liidu suunal, sest kultuuriruumide koledamat sorti kokkupõrke ära- või eemalhoidmine saab üha olulikum olema, ja juba lähitulevikus. Väikeseks võrdluseks riigipiiridega mängimise ohtudest ja nende usaldamise petlikust turvalisusest – kui kahekümne aasta eest tekkinuks N Liidu lagunemisel mingil põhjusel Eesti, Läti ja Leedu vabariikide asemel üks kummaline Balti ühisriik, olnuks ses riigis enamusrahvuseks venelased. Koos kõigi sellest täiesti demokraatlikult tulenevate järeldustega.

Seni aga meeldib mulle Eesti riigi põhimõtte vaadata immigratsioonipoliitikas nahavärvist sügavamale, tegelda iga inimesega eraldi ning otsustada individuaalselt, kes, kunas ja kuidas. On selge, et inimeste vahetumine territooriumil on loomuliku elu osa, ning kui laseme inimesi ainult välja minna, aga sisse ei teps, siis oleme peagi taas tagasi sellesama entusiastliku, ent tegutsemisvõimetu salgakese juures, kes teab, mis õige on. Ma eelistan kirjumat, arvukamat, nutikamat seltskonda.

Ei maksa me lipult keskmist laidu ära kiskuda.

Allikas: Õpetajate Leht, 7. juuni 2013

Leia tekstist enda jaoks võõrad sõnad ning otsi sõnaraamatust või internetist nende tähendus.

Pealkirjasta Karl Martin Sinijärve arvamusloo lõigud.

Mis on loo peamine mõte?

Avalda arvamust!

Mis on natsismi,
rahvusluse ja isamaalisuse
vahe?

Kas multikultuursus
ohustab sinu arvates
rahvuslikkust? Miks?

Kas peaksime oma rahvust
hoidma, armastama,
eelistama ja hindama,
olema rahvuslikud?
Kas teeme seda? Põhjenda
ja too näiteid.

Kuidas patriootlikkus
avalduma peaks? Kuidas
see avalduma ei peaks?

Too näiteid sellest, kuidas
on teistes riikides lood
rahvuslusega.

Kas Eestis võib sinu
hinnangul rahvuslus nii
kaugele minna nagu II
maailmasõja eelsel
Saksamaal? Mida selle
vältimiseks ette võtta?

Arutlege klassis!

Kas Eesti peaks sisserändajatele avatud olema?

(:)kivisildnik “(:)liivlastele järgi” | Kuhu nad läksid?

Vasta küsimustele ning seejärel arutlege vastuste üle klassis.

Kuidas sõnastaksid
luuletuse mõtte?

Kas luuletus on irooniline
või siiras? Põhjenda!

Mida tead liivlaste kohta?

Selgita, miks on luuletusse
valitud just liivlased.

Miks on kirjas, et “õiged
eestlased” järele jõudma ja
mööda minema peavad?

Kas eestlastel on oht välja
surra? Millal? Kuidas?

Milline on Eestimaa sinu
kujutlustes 100, 500,
1000, 10 000 aasta pärast?
Mis on siis saanud
eestlastest, eesti keelest ja
riigist?

Kui palju ja kuidas meie
tegevus seda mõjutab?

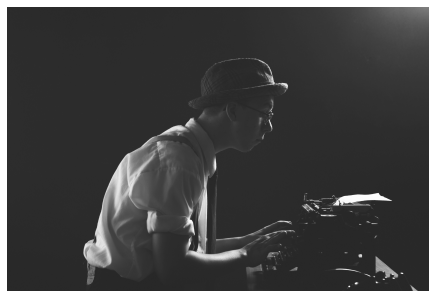

Kehastu kirjanikuks!

Kirjuta fakte ja fantaasiat sünteesiv lugu või luuletus,
mis

- 1) kirjeldab liivlaste kadumist ning kus tegelasteks
on ka eestlased või
- 2) kirjeldab Eestit või eestlasi 200 aasta pärast.

Lisa 2: Tekstid

Kalle Käsper

“Eestlased”

1.

Ma kardan eestlasi, nagu ikka kardetakse kõike võõrast ja seletamatut. Minu elu on küll möödunud nende keskel, kuid neid mõistma ma pole õppinud. Ma ei tea, mida nad tunnevad ja kas nad üldse midagi tunnevad. Nende reageeringud pole loomulikud, nad ei käitu nagu teised. Kui ma sõidan Itaaliasse või Saksamaale, valdab mind kohe meeldiv kergus, justkui oleksin saabunud koju. Hirm kaob — nüüd ma mõistan, kes mind ümbritsevad, taipan tegude ajendeid, aiman soove. Nad on tavalised inimesed, muretsevad oma sissetuleku pärast, kuid ühtlasi püüavad endast head muljet jätta — naeratavad, küsivad tühja-tähja. Ma tean, et nende huvi pole sügav, kuid võrreldes eestlaste ükskõiksusega pole sedagi vähe. Kui nad endasse tõmbuvad, loen ma nägudelt, millest nad mõtleavad. Kodust, abikaasast, lastest, armukesest, jalgpallist. Need on kõik normaalsed, inimlikud mõtted, ma saan neist aru, ja mulle näib, et nemadki hoomavad, mida tunnen mina. Eestis see mõistmine kaob, ma vaatan inimesele otsa ega taipu, mis tema sisemuses toimub. Mingi imelik vari lebab eestlase näol, otsekui zalusii (itaallased kutsuvad seda la persiana). Mõnikord ta paotab pisut seda kardinat, kuid tõesti pisut, täpselt nii palju, et ise kiiresti midagi vaadata, ennast seejuures näitamata. Kuid ka siis, kui ta vaatab, pole mul tunnet, et ta näeb. See on mingi muu pilk, otsekui videokaamera, ei soe ega külm, vaid neutraalne. Jalgpallikohtuniku pilk. Kohe ta vilistab.

2.

Oli aeg, kui ma alustasin kirju sõnaga “lugupeetud” või “austatud”, või kui tundsin adressaati paremini, “armas” või “kallis”. Nüüd olen sellest loobunud — sest minu poole pöörduvad kõik hoopis teisiti, kas “hea” või — tavaliselt — lihtsalt “tere”. Miks mulle ei kirjutata “lugupeetud”, kas kaasmaalased püüavad nii vältida silmakirjalikkust, sest tegelikult mind ei austa? Kätt südamele pannes, mina ei austa neid ka. Mul ei ole neid millegi eest austada. Kuidas ma saan lugupidavalt suhtuda kellessegi, sageli endast nooremasse, kes minusse nii ei suhtu?

Pean kirjavahetust kahe itaalia ooperidiivaga, üks pöördub minu poole “carissimo signore” ja teine “gentile signore”, loomulikult vastan mina neile samas vaimus, ma ei saakski teisiti, see on mul veres ja ma pidin endaga palju võitlema, et kaasmaalastega suhtlemisel sellest vabaneda. Vähehaaval õppisin alustama kirju nagu kõik: “Tere”. See on meeldiv, sest ei kohusta millekski. “Tere” võib öelda igaühele, ka sellele, keda südames põlgad.

Ja siiski, iga kord, kui ma trükin arvutisse sõna “tere”, tunnen, kuidas miski minus murdub. Ma olen pärit teisest maailmast, sellisest, kus kõik austasid üksteist, või vähemalt teesklesid austust, mis on peaaegu üks ja sama. Alustades kirja sõnaga “tere”, ma tegelikult reedan end; veel veidi, ja ma ka ise ei austa ennast enam. Võib-olla ma sellepärast peangi kirjavahetust ooperidiivadega, et mitte unustada, kui suurepärane tunne see on — austada kedagi, kes austab ka sind.

4.

Eestlased ütlevad, neid ühendavat eskätt keel. Ma ei suuda seda mõista, sest minu kogemus näitab, et ma räägin ja kirjutun küll eesti keeles, kuid ometi ei saada minust aru. Ja ka mina ei mõista harilikult, mida räägivad ja kirjutavad teised: sõnad ühekaupa on küll tuttavad, aga mõte jääb saladuseks. Nii et minu arust keel küll ei ühenda, vastupidi, ta pigem lahutab. Kui need, kellega ma vestlen, loobuksid kõnest ning püüaksid ennast arusaadavaks teha kuidagi teisiti, näiteks žestide kaudu, taipaksin paremini, mis neil südamel on.

Kuid on ka niisuguseid inimesi, kellest ma ei saaks aru isegi siis, kui näeksin nendeaju sisse; näiteks kohtutäiturid. Kuidas võis juhtuda, et nad valisid sellise elukutse? Mida nad tunnevad, kui lähevad kellegi juurde koju ja tõstavad ta sealt välja pelgalt mõne väikese võla pärast? Ma ei mõista neid, ja ma ei mõista, kellele võis pähe tulla mõte sellised olevused üldse ühiskonda sigitada? Kui kohtutäiturid on eestlased, siis mina küll eestlane olla ei taha.

5.

Kõige rohkem armastavad eestlased oma riiki — palju rohkem kui naist ja meest, rohkem kui vanemaid, vendi-õdesid ning lapsi, isegi rohkem kui koera või kassi. Miks see nii on, ma ei tea, riik on ju, Nietzsche sõnu kasutades, kõige külmem koletis, ja ometi nad armastavad teda, armastavad jäägitult, totaalselt, nagu jalgpallifanaatikud oma meeskonda. Ühekaupa suheldes, nagu ütlesin, meenutavad eestlased arbiitrit, seevastu riiki nad erapooletult võtta ei suuda. Riik pole nende jaoks isegi mitte laps, kellesse isa suhtub rangelt, ema aga külvab üle ahviarmastusega, ei, eestlase jaoks on riik pigem saatuslik naine, umbes nagu Nastasja Filippovna Rogožini jaoks. See on ehtne kirearmastus, mida eestlane oma riigi vastu tunneb, ja loomulikult ihkab ta, et ka riik teda armastaks. Kuid mis armastust võib oodata koletiselt? Nii pole võimatu, et eestlased, vastuarmastust leidmata, lõpuks tapavad oma kireobjekti, nagu korra on juba juhtunud.

Emil Tode

“Piiririik” (katkend)

2.

Niisiis: päikese järel käies tulin ma „sealt ülevalt Põhjast” nagu siin öeldakse. Ma olen maalt, kus päike on haruldane teemant, uskumatu kuldmünt, mida uuritakse tule paistel ja katsutakse hambaga, enne kui tihatakse silma usaldada. Sügisel pannakse päike koos kartulite ja kaalidega koopasse varjule; ja kui ta kevadel sealt välja tuuakse, õue tuulduma, siis on tal valgete kartuliidude mürgine lõhn; seda lõhna on täis terve õu kuni metsani välja.

Metsani! Sest õue tagant algab tingimata mets, pime ja külm, kust lapsed maikuises vitamiinilajas otsivad jänesekapsaid, väikeseid tulihipusid lehekesi. Nad ahmivad neid suure suuga ja nende silmad hiilgavad kuuskede hämaruses nagu metsloomade silmad.

Kui inimene tunneb, et surmatund ligi on, siis veab ta ennast viimase jõuga metsa ja heidab kõva kuusejuurika peale pikali. Nendes kohtades ei kasva isegi sammalt, vaid maapind on kaetud pruunide okastega, mis säilitavad suve läbi enda all talve jäähinguse ja väga pikkamööda kõdunedes eritavad kibedat külma surmalõhna. Räägitakse, et inimese hing muutub seal üheks selliseks pisikeseks linnuks, kelle nimi on põialpoiss ja kes imepeene häälega alati tsiitsitab kuuskedes, aga keda kunagi näha pole. Mis kehast saab, sellest ei räägita. Mis sest rambast enam! Küllap metsloomad tassivad luud-kondid laiali. Need, kes veel elust kinni hoiavad, sinna tihnikusse oma jalga ei tõsta, neile on hing veel armas! Nead kratsivad kõva maakamarat, küüned pahupidi. See on kas liivane või savine, kas liiga kuiv või liiga märg, ja sügiseks loovutab ta vastu tahtmist ja kitsist käest neile natuke rukist, kartulit ja lehmaheina, millest peab jaguma ületalve, päikese vaevalise tagasitulekuni.

Kahest küljest piirab maad madal kivine meri, millele talveks lüüakse kaas peale nagu hapukapsapütile ja mille ududes keerutavad majakad oma valgusvihkusid, kuid laevad purjetavad siiski hukku, suutmata vastu panna surmakiusatusale, mis sealmail on suur, et sa teaksid.

Ja kolmandast küljest suleb väljapääsu latakas järv, kust suured punase habemega kalurid püüavad imepisikesi hõbedasi kalu, hankides sel viisil endale peatoidust.

Ja neljandasse külge, päikese külge (sealtkaudu ma põgenesingi) jääb ridamisi vaeseid ja pimedaid riike, kes nutavad võimetult taga oma surnultsündinud ajalugu. „Jumal kõrgel, keiser kaugel,” just nii öeldakse sealmail, on alati öeldud ja öeldakse seni, kuni ütlejaid on, sest Jumala sõna on sinnamaile jõudnud ikka vaid armetu pominana, vaeselapse silmaveena, mis sügisel uhub maad sedavõrd, et teed muutuvad läbipääsmatuks porimülkaks. Ja keisri käsk pole iial toonud muud kui häda ja nekrutiks võtmist.

3.

Muidugi, kulla Angelo, kogu see geograafia on vaid unelm, viirastus, sellist maad pole kusagil olemas. Tegelikult on kõik maad muutunud viirastuslikuks varemekõrbeks, kus nomaadide karjad hulguvad ühe vaatamisväärsuse juurest teise juurde, pühkides üle mandrite, hüpates kontinendilt kontinendile nagu kirbud. Ah, tead, küllap ma mõtlesin ta lihtsalt välja, siinsamas kohapeal ja ajaviiteks, selle maa. Aga ometi eksisteerib ta ka maakaartidel, nagu teisedki riigid, ammu unenäolised ja mõttetud, kui nii võib öelda, aga ikka kinni oma maakaarditüki küljes: maa ongi olemas veel vaid kaartidel nagu raha pangaarvetel. Inimesed on valmis maakaartide eest koguni verd valama, sest veri oleks justkui see viimne pitser, mis kinnitab, et kõik pole siiski vaid viirastus.

Ja polegi! Kõik, mis ma sulle jutustasin, on tõsi, nii jänesekapsad kui ka surmaihaalus, vähemalt sama tõeline kui pangaarved ja maakaardid, vajamata isegi verepitserit oma olemasolu kinnituseks. Samuti kui on tõsi, et ma olen pärit ühest linnast, ebareaalsest nagu seegi linn siin, ainult et minu sünnilinna (milline sõna!) alasti kummituslikkust ei loorita õhtuste puisteede sensuaalne melu, kohvikuterrasside mesine valgus ega need tumedad niisked pilgud, mida sinse linna fantoomid vahetavad bulvaritel üksteisest mööda, kui mitte läbi triivides.

Linn, kust ma põgenesin ummisjalu ja ometi tagasi vaadates, nagu nii paljud sealt on põgenenud, see on hall majadekobar, maha jäetud lageda maastiku servale, ja kui ta üle laudtasaste põldude lepavõsade vahelt paistma hakkab, siis võib teda kergesti pidada mõne rändrahva telklaagriks, mis homme kokku pannakse, et edasi rännata, nii et keskpäev leiab eest

vaid tallatud rõhuja hobusepabulaid. Kohe koidab, aeg on teele asuda, kohe algab uus aastatuhat, rullige telgid kokku ja tõstke koormasse!

Lähemale jõudes see leerimulje muidugi kaob, siis märkab võõras pigem auklikke tänavaid ja halle, paiguti poolpõlenud maju. Meretuul keerutab kibedat soolast liiva vastu nägu ja kõrgel õhus kriiskavad rammusad valged kajakad, kes laskuvad maa peale vaid selleks, et kiselda prügikastidel kalarapete pärast ja pilduda õue peale laiali valgeid paberi- ja kileräbalaid, mis üritavad ka õhku tõusta, ent jäävad siiski majade vangistusse.

Päeval müüakse tänavanurkadel laudkastidest Balti mere räimi, väikseid külmi kalu, kelle pärani punased silmad märtsitaevast põrmitsevad. Järgmise nurga pealt võib osta Poolas järele tehtud ameerika sigarette ja „Chiquita” banaane, mida üldiselt peetakse uue, saabuva õitsengu sümboliteks. Pimedus võib talvel kätte jõuda kohe pärast lõunat ja siis koperdavad inimesed mööda jääkonarat ühe harva laterna juurest teise juurde, vaevalt seletades üksteise halle nägusid. Kuid peale kella seitset-kaheksat tühjenevad tänavad kiiresti nii kaubitsejatest kui ka jalakäijatest, siis võib sind üllatada vaid krimsus vanaeit, kes ilmub kusaigilt kangi alt ja pakub sulle taskulambi valgel veripunaseid roose. Kui ostad, võib roosikimp su käes osutada peotäieks külmunud mullaks, ja kui sa ei osta, siis on vanaeit järgmisel hetkel kadunud ja sa ei kohta teda enam kunagi.

Aga kui on juunikuu, siis võib juhtuda, et pimedust ei saabugi ja inimtühjadel tänavatel, särava taeva all kahisevad üksnes puud, mis seal linnas on suured ja metsikud, keegi pole neid kunagi tagasi löiganud, ja mustsõstrapõõsad vohavad otse kesklinnas unarul aedades, mürgitades valgeid õid oma magusa lõhnaga.

Ainsad transtsendentsuse kandjad selle linna öödes on trammid, heledasti valgustatud pooltühjad trammivagunid, mis hõljuvad läbi pimeduse või nukra hämariku, kurvides õõtsudes ja lõhestades ööõhku oma rataste kaebliku kriginaga.

Sellel varakevadel, enne põgenemist, elasin ma ühes neist hallidest koorunud krohviga majadest, kõrgete lagedega pärastsõjaaegses korteris, mille aknast paistis trammipeatus. Ma jälgin seal sageli hiliseid tramme, mis saabusid, avasid oma ukseid, kedagi ei tulnud maha ega läinud peale, vaguni sinakas neonvalguses tukkus ehk paar inimkogu, siis jooksid ukseid jälle kinni ja tramm lahkus mu vaateväljast nagu lahkunuks maailmast. Tõsi, vahel keegi siiski tuli või läks. Tuli trammi pealt seegi, keda ma ootasin ja igatsesin, ja siis lõppes veebruarikuu ja ma ei oodanudki teda enam, aga ta tuli ikka, nagu osatades, ja tuleb võib-olla tänini, hingab võib-olla tänini oma kuumade hingehõhku trepikoja räpastele kiviseintele, ma ei tea, sest ühel hommikul ma istusin ise trammi ja sõitsin ära, et jätta sinnapaika see koolnud sajand, et panna toime oma kuritöö päikese all, et kohata sind ja anda see tunnistus.

Andrus Kivirähk

„Ivan Orava mälestused. Minevik kui helesinised mäed“ (katkend)

Esimene peatükk: EESTI VABARIIK

Olen juba vana mees ning elus palju näinud. Üha vähemaks jääb minusuguseid. Kas ei ole seega lausa mu püha kohus sulg pihku haarata, et panna kirja seda, mis tänaseks unustusehõlma on vajumas? Õpetuseks noortele ning meenutuseks vanadele.

Enne seda, kui elukutselised ussid ja rõõvmõrtsukad Eestimaa ära jagasid ning meile ora ihusse pistsid, õitses Maarjamaal õnn. Oli Eesti Vabariik.

Paljude aga on alles neid, kes tol ajal elasid ja kellel meeles need hõbedased ning kuldsed päevad, mil iga õöl kostis Kuu pealt viuliheliseid ning isegi kase otsas kasvasid õunad. Sellepärast jutustangi ma paari sõnaga toleleagsest elust.

See oli aeg, mil loomad ja linnud veel rääkisid. Alles vene sõduri kirsa sulges nende väetikeste suu. Eesti Vabariigi ajal võis igaüks ütelda, mis tahtis. Tihti nähti uulitsal lõbusalt vesteldes jalutamas hunti ning voona. Kõik olid omavahel sõbrad, iga kodanik tundis teist nägupidi ja tänaval anti üksteisele lakkamatult kätt. Ning mitte ainult. Mäletan kord, kuidas Tallinnas Harju tänaval astus mu ligi keegi mees, võttis kingad jalast ning ulatas need mulle.

"Mis te nüüd!" hüüatasin ma.

"Võtke, võtke" vastas mees. "Tee meeldite mulle. Teil on nii lahke ilme." Täna sin liigutatult ja vahetasin vanad kingad uute vastu. See episood näitab kujukalt, millised olid Eesti Vabariigi päevil suhted isegi võhivõõraste inimeste vahel.

Presidendiks oli sel õnnistatud ajal Konstantin Päts. Ta oli tõeline rahvamees, ning tema kodu oli igale eestlasele alati avatud. Ka mina käisin seal sageli. Inimesi oli Pätsi juures iga kord palju. Aeti juttu, mängiti koroonat ja piljardit. Noored armunud korraldasid Pätsi pool salaja kohtumisi, värsked abielupaarid mesinädalaid. Iga inimese jaoks jätkus Pätsil häid sõnu, lahkeid pilke ning ahjupraadi. Ise käis ta rahva hulgas tillukese lapiga ringi, pühkis siit, kohendas seal. Pätsi korter oli alati piinlikult puhas.

Mõnikord ratsutas Pätsi juurde sisse ka kindral Laidoner. Siis eraldusid nad kahekesi kuskile nurka ja pidasid nõu, kuidas vapsidest jagu saada. Ei põlatud ka külaliste arvamust küsida. Arupidamine käis suure hoo ja tulisusega ning lõppes viimaks alati sellega, et vapside juht Artur Sirk, pea ees, aknast alla visati.

Vahel sõitis Tšaikaga Tartust Tallinna kolmas Eesti Vabariigi suurmees Jaan Tõnisson. Ta oli väga lõbus sell, koguni väike viinanina. Kui ta napsis oli, jagas ta tänavail kõigile shokolaadi. Kuna Tõnisson Tartus elas, oli ta väga tark ning oskas isegi liblikate keelt. Vabal ajal oli Tõnisson ametis postimehena.

Samas ei tähenda koge see ilu seda, nagu poleks Eesti Vabariigi ajal tööd tehtud või vaeva nähtud. Nähti küll ja töötati isegi öösel. Mitte sellepärast, et keegi oleks sundinud. Lihtsalt taheti teha! Mäletan oma õnnist isa. Juba esimese jaanuari õöl hakkas ta tööga pihta ja rügas hommikuni. Öösel kuulen - isa vähkreb voodis.

"Mis sa teed, taat?" küsisin.

"Näe, himu on tööd teha! Ei jõua kevadet oodata, lähen, panen kohe kartulid maha," vastas taat. Nii oli igal öösel, ja juba kuuendaks jaanuariks olid isal kõik aasta tööd tehtud ning ta läks uue jõulupuu järele.

Tööd tehti ka mujal, isegi kultuuripõllul. Kõige usinamad olid Tammsaare, Andres ja Pearu. Karl August Hindrey ütles mulle kord naljatades, et kui need kolm juba kultuuri tegema hakkavad, ei siis teised järele jõua. Karl August Hindrey ise tegi samuti väga palju tööd. Tema vanaisa oli Peeter Suure moorlane.

Nii olid lood Eesti Vabariigis. Päevade ja ööde kaupa murtav töö muutis meie riigi jõukaks ning me võisime endale lubada nii mõndagi. Ja mitte ainult endale - ka vähemusrahvustele oli Eestis antud vabad käed. Kui ikka mõni mustlane soovis hobust varastada, ei pannud seda keegi pahaks. Kui tartlane sõi toorest koera, ei kutsunud keegi politseid. Seda sell pärast, et kõigil rahvakildudel oli Eesti Vabariigis kultuuriautonoomia. Kogu selle idüllil litsus laiaaks vene relevant. Aga see on juba järgmise peatüki teema.

fs

“fs – kes ta on ja kust ta tuleb”

olen eesti luuletaja
tulen Lasnamäelt
mis on Lasnamäe?
see on meie pealinna
idapoolne elurajoon
seal on hallid majad
viiekordsed ja yheksakordsed
mõned on veel kõrgemad
on ka supermarketeid
ja palju koerasitta
et Lasnamäele jõuda
tuleb sõita mööda sirget
paekivipanka puuritud teed
kahel pool bussiaknad
hall kivimassiiv
suurem osa elanikest
Lasnamäel polegi eestlased
kui see ytleb midagi
mina näiteks ei tea
mis rahvusest lapsed
mängisid õhtuti põrandal
raudteeäärses majas
mu eelmise kodu vastas
trellidega akende taga
millel polnud kardinaid ees
kes need eestlased üldse on?
see on väike rahvas
kirklik nagu itaallased
aga sissepoole
väljast see ei paista
tunded nagu tuleleegid
põletavad sisikonda
lauldakse ainult siis
kui ollakse karjas koos
või juba nõnda purjus
et keegi enam viisi ei pea
ja see on mõistagi hirmus
mine parem loomaaeda
kuula hyääne ja hunte
nemad on kindlalt puuris
meil on yle hulga aja
suurem vabadus
kes teab kui kauaks

siis kui eestlane armub
kõik läheb seespool sassi
heal juhul päästab
tavaline depressioon
juuakse palju viina
mõnikord piiritust
tehakse enesetappe
mõni poob ennast yles
teine lõigub veene
need jäävad tihti ellu
yks ei jäänud
vedas
aga tema oligi erand
legend juba eluajal
kui on raha ja relvaluba
siis võib osta pyssi
yldiselt ollakse vaid
niisama omaette
loetakse raamatuid
mõni kuulab öö otsa
lauljat kes poos end yles
teine uurib lõunamaa rahva
muistset pyhikirja
kogub endasse kurjust
ja hakkab rääkima segast juttu
mõni kirjutab kompleksid yles
siis on pärast kergem
keegi teine niikuinii
seda hiljem ei loe
või kui loeb siis vaid see
kellel on omal kompleksid
piinavalt hinge peal
neid ta siis seal põeb
neid ta siis sealt loeb
meil on mõttelugu
mujalt kokku loetud
soomeugri-saksa keeles
pandud kokku ja kirja
aga ajalugu
see on lihast ja luust
verest higist soolast ja viinast
soojast saksa spermast
Siberi kylmunud mullast
ja Läänemere lainetest
kuhu langevad pommid

ennekõike ikkagi verest
ikka ja jälle saadakse lyya
orjatakse vaikides teisi
et sellest kõigest rääkida
peaks olema keegi teine
liiga palju verd
ja teravaid emotsioone
meie oleme vait
räägime olevikust
enamasti jäädakse ellu
kuni tuleb loomulik surm
loomulik surm on see
kui sind ei tapeta ära
kui sa ennast ise ei tapa
kui sa ei jää auto alla
või ei juhtu muud õnnetust
mis on õnn ja mis on õnnetus
see on muidugi hämar
kumb see on kui sa synnid siia
lõikavasse kylma
põhjamaisesse pimedusse
mereäärsesse niiskusesse
hingama sisse tööstusjääke
jooma myrgist murerohtu
mis soojendab kylmunud keha
ja aitab unustada
teeb su meeldivalt lolliks
vahel sellest välja ei saagi
eks ka mina teinekord võtan
aga mu isa
enam ei joo
varem ikka võttis
pani kohe kõvasti
vene meestega kärakat
läks koos nendega jahile
seal keegi näitas
siin oli kunagi kyla
viimase sõja alguses
tuli hävituspataljon
ja tappis kõik maha
naised lapsed noored ja vanad
naistel lõigati rinnad kyljest
ja nii edasi teate kyll
pataljoni komandör
elas aastaid samas kandis

on inimesed vennad ja õed
ise tead mis juhtub siis
kui sa ei taha olla
räägime olevikust
viin ei ole veel lõppenud
meie elame edasi
vangla tätoveeringuga
lahke vene mees
võtab vastu raha
tõstab letile pudeleid
tublid edukad eesti mehed
ilma tätoveeringuta
sest nemad olid sellel poolel
kus varjati oma verd
kaenla alla ei märgitud
myyvad nyyd meile valitsusteenust
kellel jääb raha yle
ostab neilt endale tervist
või isegi kultuuri
ent eluteenus on kallis
maailmaturul tõusevad hinnad
eneseväärikus kuulub luksuspaketti
nyyd ma lõpetan selle jutu
mul on vene verd ka
aga eesti kultuurikontekst
ikka sissepoole
parem olla vait
või rääkida nagu eurooplane
mis seltskonda huvitab

ilusaid naisi meil ikka on
aga mitte palju
mõni yksik lööb hinge kinni
kui sa Eestisse tuled
siis enne kui sellist kohtad
joodetakse sind täis
ja siis sa eksid udus
või kleepuvas lumelörtsis
kui ykskord temani jõuad
on möödunud palju aastaid
kliima on meil ju niiske
pime kylm ja tuuline
valget aega on vähe
sellepärast tulebki
teha majale väiksed aknad
mis sealt väljast ikka
tuleb nii väga head
ja seinad peavad olema paksud
teeme tugevaid maju
meie rikkus on paekivi
raske näotu ja hall
oleme visad ja töökad
kui ikka veel aru ei saanud
siis ma kordan yle
kange alkohol ja kultuur
nemad hoiavad elus
muidu me kylmuks surnuks
või läheks päris hulluks
kirglikud nagu me olerne

Chalice

“Minu inimesed”

Osa rahvast / uhkelt rohkem kui oskan lugeda / yhes olen kindel / nad on head inimesed / nad meeldiks sulle ka / mai usu et sa k6iki neid tunnend / ja vaevalt nad yxteistki tunnevad / ja 2kki t6esti ei klapi / samas 2kki on tegu pelgalt halva esmamuljega / nad m6istavad ja / peavad endast lugu ka siis / kui neil puudub kontakt sinuga / kui teid on okkad sidumas / jagades iga mure m66tmata selle t6sidust / ja vahel piisab pilgust ka / kui pole tundeid s6nadesse t6lgitud / nad ei karda hoolida / ei hoia h2id emotsioone alla / kunagi ei soovi nad halba / ja kui juhtub siis juhtus kogemata / jubam88dasunustatud / nad on k6igest syngest yle / argip2eva mured r6huvalt ymber / nende omavahelisi suhteid / tegelt ei m6juta yldse / v6i ma exin siin? on minu ja teiste elud segi l2inud? / kui p2riselt ongi teisiti / parem et siis k6ik olex m2ngult / kuigi on igal yhel enda asjad ajada / on nad k6ik selles osa / moodustades rahva / nad on minu inimesed / ja mina olen nende oma / l2hen vooluga kaasa // mu inimesed minu rahvas mu seltskond / mu inimesed siin seal k6ikjal / igalpool / mu inimesed teavad ise et nad on / mu inimesed minu inspiratsioon / mu inimesed / yx seis siht ja suund / mu inimesed minu elu armastus / nad on mu oma inimesed / ja k6ik mis teen on neile pyhendatud // kui syda on suur / siis on vahemaad v2ixed / head s6brad / v6ibolla mujal ongi parem / seikle aga 2ra j22 v66rax / koos koos koos / koos vallandame tolguseid / koos palkame spetsialistid / kuid keegi ei tee meie eest otsuseid / kui purux kisti versta postid / ei l6ika keegi l2bi meie juuri / tean kes ma olen / kui m2letan kes ma olin / elan mitte aint ei v6ta ruumi! / isegi kui tuul rannaliivalt uhtus j2ljed / inimene yxk6ik kui suur kui v2ike / j2rjelt kukkond j2rjel / on inimene yxk6ik kuhu l2hed / ja sa v6id ju liigitada neid / nagu muusikat tema nahav2rvi / vaimu tema religiooni / rikkust tema hariduse / misiganes mille j2rgi / sa v6id unustada maa / j2ttes selle nime ainult uppund laevale / sa v6id 8elda et maa / mis elab ja hingab tegelt kuulub pangale / a kui kuskil raamatus on see rida / v6i keegi ytleb laulab / ja ei hoia ainult endale / et m6tleb nii nagu ka sina seda teex / iga p2ev n2en mis koht on maailm / tihti millised v6ivad olla teised / on ikka p2ris suur 6nn / et nemad on minul / tahan et nad teax et mina olen nendel / et nad on / mu inimesed minu rahvas mu seltskond / mu inimesed siin seal k6ikjal / igalpool / mu inimesed teavad ise et nad on / mu inimesed minu inspiratsioon / mu inimesed / yx seis siht ja suund / mu inimesed minu elu armastus / nad on mu oma inimesed / ja k6ik mis teen on neile pyhendatud / minu vanematele / ja inimestele kes on yhendatud / see on pyhendatud kes tunnevad / et see on neile pyhendatud / otse kontrollkeskusest / kasutamata ytleja h22le privileege / pyhendatud k6igega mis mus on / niipalju kui palju t2hendab k6ige k6rval / yx inimene / r22gin sest nii hakkab kergem / kuningatele kylakeeles lihtsalt / t2nan v6imaluse eest n2idata mis meelel / sydamel kirjas / toorelt ausalt kui vaja kirjutata verrega alla / see j22b rahvale / mitte ei l2he mehega hauda / teenin oma inimesi / ja ei tee erandit / ytlen veelkord minu inimesed / ja ma ei unustanud mitte kedagi / mitte kedagi // mu inimesed minu rahvas mu seltskond / mu inimesed siin seal k6ikjal / igalpool / mu inimesed teavad ise et nad on / minu inimesed

Jürgen Rooste

“Rahvaloendaja”

*

Külm, pime ja märg. Eestimaa talv.
Rahvaloendaja ronib läbi sopa ja üle hangede.
Jõuab väikse majakese juurde, koputab.
Sisse lastakse. Memmeke pakub
vaarikavarreteed.
Istuvad. Rahvaloendaja otsib kotist oma
paberid.
“Üksinda elate siin?”
“Üksi, ikka üksi. Lapsed puha välismaal,”
ütleb memmeke lausa uhkusega.
“Ohhoo, see tuleb ka kirja panna. Kus siis?”
Vana naine ohkab.
“Poeg on Soomes vangis, tütar Berliinis ...”
“Aijaah,” saab rahvaloendaja aru.
Ei oska hästi edasi sõnu seada.
“Etsiis üksi...”
“Puha üksi.”
“Kes siis mina olen?” kostab teisest toast
käre vanamehehäääl.
“Sina ole vait! Ega nad iga lolli ja joodikut ka
ei loe!”

*

Külm, pime ja märg. Eestimaa talv.
Rahvaloendaja turnib traktoriroopais,
manööverdab sopas ja udus.
Väike asula, paneelmajad, kõle ja kole.
Rahvaloendaja astub majja, koputab.
Sisse lastakse. Sõbralik vuntsidega mees.
Maikas. Lõhnab küüslaugu ja sibula järgi.
Pakub tropsi viina. Rahvaloendaja keeldub.
Ikkagi töö.
“Üksi elate siin?”
“Daa, adinooki jaa... tolko maama ii paapa...”
“Aga kus nemad on?”
“Tam sidjat!” ütleb vunts ja viipab.
Rahvaloendaja märkab nurgas diivanit.
Diivanil, teleri ees, teki all,
istub kaks luukeret.
“Issand jumal, mis siin juhtunud on?”
karjatab rahvaloendaja.
Maikaga mees ohkab, võtab punnsuutäie
viina.
“Nu, žiili-bõõli, a tagdaa... umeraali.”

*

Külm, pime ja märg. Hirmus. Eestimaa talv.
Rahvaloendaja hüpleb lompide vahel,
libiseb kiilasjääl ja komberdab poris.
Linnas kumab tulesid. Ta läheb üle tee.
Astub majja. Uks tehakse lahkesti lahti.
Ilus noor naine laseb ta sisse. Istuvad,
naine pakub suppi.
“Üksi elate siin?” küsib rahvaloendaja
muigamisi,
tõstab lusikaga suppi, püüab mitte luristada.
“Sinuga elades, kallid, on alati natuke,
nagu elaks üksi,” ütleb kaunis neid,
silmi supikausist tõstmata.

*

Külm, pime ja märg. Lõõtsub lõikav tuul.
Eestimaa talv.
Rahvaloendaja pressib end majade vahel
vastutuult.
Ta jõuab tohtu paneelmaja ette.
Mõlemal pool ulatub see nii kaugele,
kui silm seletab.
Ülal kaob pilvisse.
Rahvaloendaja ohkab ja astub tuulekotta.
Koridoris seisab vana mees ja laseb ta sisse.
Vaatab teda ja ütleb:
“Näe, ootasid ootasid. Aga ära ootasid.
Mina olen viimane eestlane.”

*

Külm, pime, märg ja jube.
Eestimaa talv. Hundid uluvad,
jäneseid nakitsevad puukoore kallal.
Õõv.
Karu norkab.
Rahvaloendaja kopperdab puujuurikais,
kondab pimedail kõrvalteel.
Jõuab väikse majakeseni.
Koputab. Sisse lastakse.
Vana mees istub laua taga.
Ja põrnitseb rahvaloendajat.
“Üksi elate siin?”
“Üksi,” rehmab vanamees mornilt, “teadagi
üks!”
“Lapsi on?”
“On-on. Ja pane see ka kirja, et poeg
on mul ilge siga. Siga ja tõbras! Pane-pane.”
“Isa, sellist lahtrit ei ole.”

*

Külm, pime ja märg.
Hangede all on uinunud pori.
Hämaras teeraja piirjooni otsides
sumpab rahvaloendaja tulukesed poole.
Temast möödub inimvari taskulambiga,
lisab sammu.
Rahvaloendaja trotsib külma ja kurjust,
jõuab lõpuks majakeseni –
säärane kena ja korralik.
Siseneb. Laua taga joovad kaks meest
väikestest klaasidest tumedat
tõkatikarva jooki.
Õhus on koirohu või lagritsa lõhna.
“Tere, mina olen rahvaloendaja,”
ütleb rahvaloendaja, põuest töötõendit
õngitsedes.
Mehed vaikivad, vaatavad teda.
“Tere, mina olen rahvaloendaja.
Ja tulid teid kirja panema!” ütleb rahvaloendaja.
Üllalt, sõbralikult, avatult, julgelt.
Mehed vaatavad teda pikal pilgul.
Altkulmu.
“Mitä toi haluaa?” küsib üks.
“Meitsi ei tajunnut kyllä sanaakaan,” õhmas
teine.
“No saakeli, hae se kirves nyt!”

*

Külm, tuuline, märg ja jube.
Eestimaa talv.
Rahvaloendaja jõuab väikses asulas
vastutuult rühkides päevinäinud puumaja
juurde.
Sisse kutsutakse. Kodu on hubane,
iga asi ei seisa vast omal kohal,
aga puhas ja ilus on siin küll, ainult...
Igast orvast, uksepraost,
voodinukatagusest,
kapikõrvasest piilub põlevil silmil lapsi.
Suurpere, rõõmustab rahvaloendaja. Ja
hakkab loendama.
Jõuab sinnani, et pärib pereema ametit.
„Õpetaja,“ nuuskab too ninaga.
„Ja pereisa on...“
„Tuletõrjuja,“ ohkab halli värvi mehike
kuidagi nukralt.
„Lollid kirjutage lihtsalt – lollid!“ purtsatab
kõige vanem tütar nutma.

*

Külm ja pime.
Eestimaa talv.
Pealinnalähedases asumis kõrgub kurb
betoonpaneelidest torn.
Rahvaloendaja sõidab liftiga.
Liftis lamp vilgub, vahepeäl jääb
paariks sekundiks päris kustu.
Aga lõpuks on ta kohal. Laseb kella.
Kõhnad ja kahvatud poisid
istuvad taburettidel
laudade ääres, töötavad
mingi valge puruga,
veidrate isetehtud seadmetega.
Majaperemees laseb end üle lugeda.
„Mis tööd te teete,“ küsib ettevaatamatu
rahvaloendaja. Kahvatud mehed
muigavad,
naerda nad vast ei jaksakski.
„Amfi segame sodiga,“
ütleb mees ta vastas, teda
pilguga puurides.
„Kas paneme – laborant?“
küsib rahvaloendaja,
loendades silmadega samme
tooli juurest ukseni.

*

Külm, pime, jube ja märg.
Eestimaa talv.
Rahvaloendaja ukerdab hangedes,
lumerööpaid ja jäänukkidel,
patserdab pooleldi mudas, pooleldi lumes.
Eemal kumab talumaja akendest tuld.
Läheb, koputab, koputab teisegi korra.
Ei avata. Katsub ust, see vajub paokile.
Rahvaloendaja astub
ettevaatlikult ja korduvalt
tereonsiinkeegi-hõigates tuppa.
Laul on poolik kaljapudel,
mõned leivaviilud,
juba veidi kuivanud. Ja kiri:
„Läksin oma tihastele ja leevikestele
pekki panema. Olen kohe tagasi.“
Rahvaloendaja vaatab õlgu väristades
jäljerada, mis
kaob maja ees lumme, kaob pimedusse.
Taamal tumendab mets, leevike säutsub
kurjakuulutavalt.

*

Külm, pime, märg ja hirmus. Jube.
Rahvaloendaja näeb und.
Unes tülitab teda jutukas kitsetall.
Õurgab muudkui:
„Ma loen su ära! Ma loen su ära!“
Kitsetallel on kuratlik pilk ja
kaks ähvardavat sarvemüksu.
Rahvaloendaja vintskleb ja väänleb.
Ükskõik, kuidas kitsetall teda ka ei loeks,
saab ikka kokku kümme.
Rahvaloendaja oigab tasa, istub maha
ja hakkab end ükskõikseks isikukoodi järgi
üle kontrollima.
Aga mitu korda ta ka ei kontrolliks,
on tulemus alati sama.
Kitsetall irvitab taamal.
Rahvaloendaja jäsemed tõmblevad
abitult õhus. Patja summutub rõõgatus.

Kas Eesti jagab Euroopa väärtusi?

Margit Sutrop

Tartu Ülikooli praktilise filosoofia professor, eetikakeskuse juhataja

Eestlaste identiteet on jäänud sajandeid muutumatuks. Seetõttu seisame küsimuse ees, kas me sobime oma individualistliku meelelaadiga tänasesse Euroopasse. Kas oleme valmis jagama neid kollektiivseid väärtusi, mida uuenenud Euroopa tunnistab: sallivus, solidaarsus, hoolimine ja vastutus.

Katkend artiklist:

Eesti kuulub ajalooliselt Euroopasse. Euroopaga seovad meid ka mitmed uued ilmingud, nagu sekulaarsus, abielu kui institutsiooni marginaliseerumine ja ohtlikult madal iive. Mõeldes sellele, kui kiiresti kasvab Aasia ja Hiina rahvastik, on Euroopa eluvõime tõepoolest küsitav. Paraku peame tunnistama, et meie probleemid on seda teravamad, sest totalitaarse võimu all elamine on kahjustanud meie võimet luua sotsiaalseid sidemeid ja koonduda ühendustesse. Oleme iseseisvas Eestis teostanud valikuid, mis on toonud kiiret majandusedu, ent jätanud ühiskonna arengu lapsekingadesse. Kollektiivsed väärtused, mida Euroopa Liidu vanade liikmesmaade rahvad on viimaseil aastakümneil kilbile tõstnud, ei ole meie elukorralduse aluseks. See tekitab paljudes ebakindlust. Marju Lauristin kurdab, et Eesti solidaarsus Euroopaga on talle väliselt peale surutud. "Eesti riigi ja rahva puhul on selgesti ilmnenud identiteedi piiripealsus, meie ebakindlus oma läände kuuluvuses, meie tõrges enesekesksus ja altkulmu vaade teistele rahvastele. Me ootame teistelt mõistmist, mõistmata ausalt iseennast ja ette kujutamata teiste reaktsioone, vaatepunkte ja väärtusi." (Lauristin 2005.)

Kui võrrelda seda eestlaste kirjeldust suure rännumehe Karl Feyerabendi kirjeldusega aastast 1797, leiame palju sarnasusi. Feyerabend kirjutab oma Eestimaale pühendatud 40. kirjas: "Eestlane on endast ja oma rahvast väga kõrgel arvamusel; sellest siis ka uhke üleolek, millega ta kõigile teistele rahvastele enda kõrval ülalt alla vaatab. Liiga uhke, et midagi jäljendada, jääb ta karmi tõsidusega oma esiisade kommete ja tavade juurde. Meie aastasaja eestlane on ikka seesama, mis ta oli 13. ja 14. aastasajal." (Feyerabend 2004, 33.)

Karta on, et eestlaste identiteet on jäänud sajandeid muutumatuks. Seetõttu seisame küsimuse ees, kas me sobime oma individualistliku meelelaadiga tänasesse Euroopasse. Me lootsime naasta Euroopasse kui oma päriskoju, ent see kodu pole enam seesama Euroopa, kuhu me kunagi kuulusime. See, mis teeb täna Euroopast Euroopa, pole ju geograafia, ajalugu, keel ega religioon, vaid väärtused, mida Euroopa on otsustanud kanda. Peame endalt küsima, kas oleme valmis jagama neid kommunitaarseid väärtusi, mida uuenenud Euroopa tunnistab: sallivus, solidaarsus, hoolimine ja vastutus.

Kasutatud kirjandus

Feyerabend, K. (2004). Kosmopoliitilised rännakud. Kiri Eestimaalt 1797. Tlk U. Sutrop, toim H. Niit. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Lauristin, M. (2005). Eesti identiteet ja Läti läbimurre. – Eesti Päevaleht, 12. märts.

Allikas: Riigikogu Toimetised 11/2005 (<http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=11145&highlight=Kas,Eesti,jagab,Euroopa,v%E4%E4rtusi&op=archive2>)

Kalev Kesküla

*

Sinu haljaste mäekuplite pärast
savisiniste veesoonte päralt
loogeliste iharate randade pärast
vere ja hõberahadega väetatud
mustade ja kollaste põldude pärast
su poegade vahvuse ja tütarde ilu pärast:
hooratöö palga ja paristajate põlevate näppude pärast
su suuruse ja vägevuse pärast
su petetuse ja kaitsetuse pärast
su lihtsameelse kavaluse ja armetu alalhoidlikkuse pärast
hädade äkke ja ootamatuste okupatsiooni pärast
sind su uhkes tões ja viletsas vales
su külapoodide ja raketibaaside pärast
õitsvate õunapuude
õitsva sotsialismi pärast
õitsva tiisikuse pärast su laastatud kopsudes
tühjaks imetud luudes
su nõgise lae ja raudse vaheteki pärast
mu raudvoodi ja akna vahel
ilusate silmade pärast
kolmekümne hõbeseeklise kuupalga eest
igapäevase läätseleeme eest
soojade vennasmaade viinamägede pärast
selle puu
    maailmapuu pärast
mis sa mu hinge oled istutanud
selle talle ja lõukoera
selle poliitilise looma pärast
mis sa minust oled teinud
oma enese armastuse pärast
armastan ma sind Isamaa

Oma armastuses oma tões
olen valmis sinu eest surema
Ja peaksin ma sealjuures enese üle muigama
ei tohi teie sellepärast
mu surimaski kipsi kildudeks lüüa
sest see oleks ebaõiglane

(:) kivisildnik
“liivlastele järgi”

kui me oleme
õiged eestlased
siis me läheme
liivlastele järgi
ja liivlastest mööda

kui me oleme
korralikud eurooplased
siis me usume kindlalt et

väljasuremine
on seksikas

väljasuremine
on trendikas

väljasuremine
on tark valik

väljasuremine
on jätkusuutlik

väljasuremine
on keskkonnasõbralik

väljasuremine
on minu maitse

väljasuremine
on noortepärane

väljasuremisel
pole alternatiive

väljasuremine
on aken

euroopa varaaita
europarlamendi
kuluaaridesse
ja mõjurikaste
survegruppide
tagatubadesse

võimalik et ka
magamistubadesse

usume kindlalt et
väljasuremine
müüb mis mühiseb

me arvasime kohe et
väljasuremine
on elu nõue

kui me oleme
õiged eestlased
siis me läheme
liivlastele järgi
ja liivlastest mööda
juba täna õhtul

kas kuulete
müügis on maa
kas tunnete
veri on vait

ei tule siit
eid ega jaad

sest merel on kaldaga leping
ja targem annab järele

targem sülitab
endale näkku

targem ronib
esimesena
puu otsa tagasi

aga mis põhiline
targem sureb välja

ja vajadusel
kraabib targem
endale ise
mulla peale

noored ootavad pilgul säraval
ehk on see lõpu algus
viimaks ometi

kui me oleme
õiged eestlased
siis me läheme
liivlastele järgi
ja liivlastest mööda

me tahame
ja me paneme
liivlased häbi
pärast punastama

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Krista Pärtel

(sünnikuupäev: 7. detsember 1987),

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

“Eesti rahvusliku identiteedi ja rahvuslike väärtuste käsitlemise võimalusi gümnaasiumi kirjanduskursuse “uuem kirjandus” näitel”,

mille juhendaja on Andrus Org,

1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20. mail